وَاِذَا سَمِعُوْا مَآ اُنْزِلَ اِلَى الرَّسُوْلِ تَرٰٓى اَعْيُنَهُمْ تَفِيْضُ

۽ جڏهن ٻڌندا آهن اهو جيڪو رسول جي طرف لاٿو ويو ٢٠٥ ته سندن اکيون ڏسندين ڳوڙها وهائي رهيون آهن ٢٠٦

مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوْا مِنَ الْحَقِّ ۚ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَآ اٰمَنَّا فَاكْتُبْنَا

ان ڪري جو اهي حق کي سڃاڻي ويا آهن چون ٿا اي اسان جا رب! اسان ايمان آندو ٢٠٧ پوءِ تون اسان کي

مَعَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿٨٣﴾ وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَمَا جَآءَنَا مِنَ

حق جي شاهدن ۾ لکي ڇڏ ٢٠٨ ۽ اسان کي ڇا ٿيو آهي جو ايمان نه آڻيون الله تي ۽ ان حق تي جيڪو اسان وٽ

الْحَقِّ ۙ وَنَطْمَعُ اَنْ يُّدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٨٤﴾

آيو ۽ اسان اميد رکون ٿا ته اسان کي اسان جو رب نيڪ ماڻهن سان گڏ داخل ڪري ٢٠٩

فَاَثَابَهُمُ اللّٰهُ بِمَا قَالُوْا جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ

پوءِ الله انهن جي انهي قول جي بدلي ڪيئن جنت ڏني جن جي هيٺان نهرون جاري آهن، هميشه

خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۭ وَذٰلِكَ جَزَآءُ الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٨٥﴾ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَ

ان ۾ رهندا، ۽ هيءُ بدلو آهي نيڪن جو ٢١٠ ۽ اهي جن ڪفر ڪيو

كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَآ اُولٰۗىِٕكَ اَصْحٰبُ الْجَحِيْمِ ﴿٨٦﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا ع ١١ ٩ ١

۽ اسان جون آيتون ڪوڙيون سمجهيائون اهي دوزخي آهن. اي ايمان وارؤ ٢١١ پاڪ

لَا تُحَرِّمُوْا طَيِّبٰتِ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوْا ۭ اِنَّ اللّٰهَ

شيون حرام نه بڻايو جيڪي الله توهان جي واسطي حلال ڪيون آهن ٢١٢ ۽ حد کان نه لنگهو بيشڪ حد کان

لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِيْنَ ﴿٨٧﴾ وَكُلُوْا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّٰهُ حَلٰلًا طَيِّبًا ۠

لنگهندڙ الله کي ناپسند آهن. ۽ کائو جيڪي الله توهان کي روزي ڏني حلال پاڪيزه

وَّاتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِيْٓ اَنْتُمْ بِهٖ مُؤْمِنُوْنَ ﴿٨٨﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ

۽ الله کان ڊڄو جنهن تي توهان جو ايمان آهي. الله توهان کي پڪڙ نه ڪندو توهان جي

بِاللَّغْوِ فِيْٓ اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُّؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُّمُ الْاَيْمَانَ ۚ

غلط فهمي جي قسمن تي ٢١٣ هائو انهن قسمن تي گرفت فرمائيندو جن کي توهان مضبوط ڪيو آهي ٢١٤

فَكَفَّارَتُهٗٓ اِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسٰكِيْنَ مِنْ اَوْسَطِ مَا تُطْعِمُوْنَ

ته اهڙي قسم جو ڪفارو آهي ڏهن مسڪينن کي کاڌو کارائڻ ٢١٥ جهڙو پنهنجي گهر وارن کي کارائيندا

مسئلو:- هن مان ثابت ٿيو ته علم جو حاصل ٿيڻ ۽ تڪبر ڇڏي ڏيڻ وڏي ڪم واريون شيون آهن ۽ انهن جي ڪري هدايت نصيب ٿئي ٿي.

٢٠٥ يعني قرآن شريف.

٢٠٦ هيءُ انهن جي نرم دليءَ جو بيان آهي جو دل تي اثر ڪرڻ واري قرآن شريف جي مضمون ٻڌڻ سان روئي ويهن ٿا. اهڙي نموني نجاشي بادشاهه جي درخواست تي حضرت جعفر سندس دربار ۾ سورة مريم ۽ سورة طٰهٰ جون آيتون پڙهي ٻڌايون ته نجاشي بادشاهه ۽ سندس درباري؛ جن ۾ سندس قوم جا عالم به موجود هئا، سڀئي زاروقطار روئڻ لڳا. اهڙيءَ طرح نجاشيءَ جي قوم جا ستر ماڻهو؛ جيڪي سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس ۾ حاضر ٿيا هئا، حضور انور جن کان سورة يٰسٓ ٻڌي ڏاڍو گهڻو روئا هئا.

٢٠٧ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ۽ اسان سندن برحق هجڻ جي شاهدي ڏني.

٢٠٨ ۽ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي اُمت ۾ داخل تي ڪري، جيڪي قيامت جي ڏينهن سڀني اُمتن جا شاهد هوندا. (اهو انهن کي انجيل مان معلوم ٿي ويو هو).

٢٠٩ جڏهن حبشه جو وفد اسلام سان مشرف ٿي واپس ٿيو ته يهودين اُنهن تي ملامت ڪئي. ان جي جواب ۾ اُنهن هي چيو ته جڏهن حق واضح ٿي ريو ته پوءِ اسان ڇو نه ايمان آڻيون، يعني اهڙيءَ حالت ۾ ايمان نه آڻڻ ملامت جي قابل آهي ايمان آڻڻ، ته ٻنهي جهانن جي چڱائي جو سبب آهي.

٢١٠ جيڪي صدق ۽ اخلاص سان ايمان آڻين ۽ حق جو اقرار ڪن.

٢١١ شان نزول:- صحابه ڪرام جي هڪ جماعت رسول ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جو وعظ ٻڌي هڪ ڏينهن حضرت عثمان بن مظعون وٽ گڏ ٿي پاڻ ۾ دنيا جي ڇڏي ڏيڻ جو واعدو ڪيو، ۽ هن ڳالهه تي اتفاق ڪيو ته اهي ٽاٽ پهريندا، ڏينهن جو سدائين روزو رکندا، رات جو جاڳي الله تعالىٰ جي عبادت ڪندا، بستري تي نه سمهندا، گوشت ۽ سٿڻ نه کائيندا، عورتن کان پري رهندا ۽ خوشبوءِ نه لڳائيندا. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي ۽ انهن کي اُن ارادي کان روڪيو ويو.

٢١٢ يعني جهڙيءَ طرح حرام شين کي ڇڏيو وڃي ٿو، اهڙيءَ طرح حلال شين کي نه ڇڏيو ۽ مبالغي جي ڪري به ڪنهن حلال شيءِ جي لاءِ هي نه چئو ته اسان هن شيءِ کي پاڻ تي حرام ڪري ڇڏيو.

٢١٣ غلط فهميءَ جي قسم يعني يمين لغو هيءُ آهي ته ماڻهو ڪنهن واقعي کي پنهنجي خيال ۾ صحيح ڄاڻي قسم کڻي ۽ حقيقت ۾ اهو ائين نه هجي ته اهڙي قسمن تي ڪفارو نه آهي. ٢١٤ يعني يمين منعقده تي، جيڪو ڪنهن ايندڙ امر تي ارادو ڪري ڪنيو وڃي اهڙو قسم ٽوڙڻ گناهه آهي ۽ ان تي ڪفارو به لازم آهي. ٢١٥ ٻنهي وقتن جو، ٽوڙي انهن کي کارائي يا پوڻا ٻه سير ڪڻڪ يا ساڍا ٽي سير جَو صدقي فطر وانگر ڏئي. مسئلو:- هيءُ به جائز آهي ته هڪ مسڪين کي ڏهه ڏينهن کاڌو ڏئي يا کارائيندو رهي.

اَهۡلِيۡكُمۡ اَوۡ كِسۡوَتُهُمۡ اَوۡ تَحۡرِيۡرُ رَقَبَةٍ ؕ فَمَنۡ لَّمۡ يَجِدۡ فَصِيَامُ
آهيوان جو وچٿرو ف٢١٦ يا انهن کي ڪپڙو ڏيڪائڻ ف٢١٧ يا هڪ غلام آزاد ڪرڻ جنهن کي انهن مان ڪا به طاقت
ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ ؕ ذٰلِكَ كَفَّارَةُ اَيۡمَانِكُمۡ اِذَا حَلَفۡتُمۡ ؕ وَ احۡفَظُوۡۤا
نه هجي ته ٽن ڏينهن روزا رکي ف٢١٨ اهو بدلو آهي توهان جي قسمن جو جڏهن توهان قسم کڻو ف٢١٩ ۽ پنهنجي قسمن
اَيۡمَانَكُمۡ ؕ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمۡ اٰيٰتِهٖ لَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُوۡنَ ﴿۸۹﴾ يٰۤاَيُّهَا
جي حفاظت ڪريو ف٢٢٠ اهڙيءَ طرح الله توهان سان پنهنجون آيتون بيان فرمائيندو آهي مَن توهان احسان مڃو
الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡۤا اِنَّمَا الۡخَمۡرُ وَ الۡمَيۡسِرُ وَ الۡاَنۡصَابُ وَ الۡاَزۡلَامُ
اي ايمان وارؤ شراب ۽ جُوا ۽ بت ۽ تير ناپاڪ
رِجۡسٌ مِّنۡ عَمَلِ الشَّيۡطٰنِ فَاجۡتَنِبُوۡهُ لَعَلَّكُمۡ تُفۡلِحُوۡنَ ﴿۹۰﴾ اِنَّمَا
ئي آهن شيطاني ڪم انهن کان بچندا رهو مَن توهان ڪامياب ٿيو. شيطان
يُرِيۡدُ الشَّيۡطٰنُ اَنۡ يُّوۡقِعَ بَيۡنَكُمُ الۡعَدَاوَةَ وَ الۡبَغۡضَآءَ فِى الۡخَمۡرِ وَ
ته اهو گهري ٿو توهان ۾ وير ۽ دشمني وجهي ڇڏي شراب ۽
الۡمَيۡسِرِ وَيَصُدَّكُمۡ عَنۡ ذِكۡرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ ۚ فَهَلۡ اَنۡتُمۡ مُّنۡتَهُوۡنَ ﴿۹۱﴾
جُوا جي ذريعي ۽ توهان کي الله جي ياد ۽ نماز کان روڪي ف٢٢١ پوءِ ڇا توهان مُڙي ويا.
وَاَطِيۡعُوا اللّٰهَ وَاَطِيۡعُوا الرَّسُوۡلَ وَاحۡذَرُوۡا ۚ فَاِنۡ تَوَلَّيۡتُمۡ فَاعۡلَمُوۡۤا
۽ حڪم مڃيو الله جو ۽ رسول جو حڪم مڃيو ۽ هوشيار رهو، پوءِ جي ڦري ويؤ ف٢٢٢ ته اوهان کي خبر هجي
اَنَّمَا عَلٰى رَسُوۡلِنَا الۡبَلٰغُ الۡمُبِيۡنُ ﴿۹۲﴾ لَيۡسَ عَلَى الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا وَ
ته اسان جي رسول جي ذمي فقط واضح طور حڪم پهچائڻ آهي. ف٢٢٣ جن ايمان آندو ۽ چڱا ڪم ڪيا اُن
عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ جُنَاحٌ فِيۡمَا طَعِمُوۡۤا اِذَا مَا اتَّقَوۡا وَّ اٰمَنُوۡا وَ
انهن تي ڪو گناهه نه آهي ف٢٢٤ جو ڪجهه انهن چکيو جڏهن ته ڊڄن ۽ ايمان رکن ۽
عَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ ثُمَّ اتَّقَوۡا وَّاٰمَنُوۡا ثُمَّ اتَّقَوۡا وَّ اَحۡسَنُوۡا ؕ وَاللّٰهُ يُحِبُّ
نيڪيون ڪن وري تقويٰ رکن ۽ ايمان رکن وري ڊڄن ۽ نيڪ رهن ۽ الله نيڪن کي
الۡمُحۡسِنِيۡنَ ﴿۹۳﴾ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا لَيَبۡلُوَنَّكُمُ اللّٰهُ بِشَىۡءٍ مِّنَ
دوست رکندو آهي. ف٢٢٥ اي ايمان وارؤ ضرور الله توهان کي آزمائيندو ڪن اهڙن شڪارن

ف٢١٦ يعني نه تمام اعليٰ درجي جو نه بلڪل گهٽ، بلڪ وچولو.

ف٢١٧ وچولي درجي جا جن سان بدن ڍڪجي سگهي. حضرت ابن عمر رضي الله تعاليٰ عنهما کان روايت ٿيل آهي ته هڪ گوڏ ۽ پهراڻ يا هڪ گوڏ ۽ چادر هجي. مسئلو:- ڪفاري ۾ انهن ٽنهي ڳالهين جو اختيار آهي. توڙي کاڌو ڏي، توڙي ڪپڙا ڏي، توڙي غلام آزاد ڪري. هر هڪ سان ڪفارو ادا ٿي ويندو.

ف٢١٨ مسئلو:- روزي سان ڪفارو تڏهن ادا ٿي سگهي ٿو جڏهن کاڌو ڪارائڻ، ڪپڙا ڏيڻ ۽ غلام آزاد ڪرڻ جي طاقت نه هجي.

ف٢١٩ ۽ قسم ڪٽي، توڙي ڇڏ ٿيو يعني ان کي پورو نه ڪريو. مسئلو: قسم ٽوڙڻ کان اڳ ڪفارو ڏيڻ درست نه آهي.

ف٢٢٠ يعني انهن کي پورو ڪريو، جيڪڏهن ان ۾ شرعًا ڪو حرج نه هجي ۽ هيءَ به حفاظت آهي ته قسم کڻڻ جي عادت ڇڏي ڏي وڃي.

ف٢٢١ هن آيت ۾ شراب ۽ جُوا لڳائڻ جا نتيجا ۽ وبال بيان فرمايا ويا ته شراب پيئڻ ۽ جُوا کيڏڻ جو هڪ وبال هيءُ آهي ته ان سان پاڻ ۾ بغض ۽ دشمني پيدا ٿئي ٿي ۽ جيڪو انهن برائين ۾ مبتلا ٿئي ٿو، سو الله جي ذ ڪر ۽ نماز جي وقتن جي پابنديءَ کان محروم ٿي وڃي ٿو.

ف٢٢٢ الله ۽ سندس رسول مقبول جي اطاعت کان.

ف٢٢٣ اها سزا ۽ هدايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن صاف صاف الله جو حڪم پهچائي ڇڏيو ته پوءِ جيڪو سندن فرض هو، ادا ٿي ويو. هاڻي جيڪو مُنهن موڙي، سو عذاب جو حقدار آهي.

ف٢٢٤ شان نزول:- هيءَ آيت انهن صحابه ڪرام جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي شراب جي حرام ٿيڻ کان اڳ وفات ڪري ويا هئا. شراب جي حُرمت جي حڪم نازل ٿيڻ کان پوءِ صحابه ڪرام کي اُنهن جو فڪر ٿيو ته اُنهن کان ان جي پڪڙ ٿيندي يا نه ٿيندي، اُنهن جي حق ۾ هيءَ آيت نازل ٿي ۽ ٻڌايو ويو ته حُرمت جي حڪم نازل ٿيڻ کان اڳ جن

ع ۱۲ ۷ ۲

ايماندارن ڪجهه کاڌو پيتو، سي گنهگار نه آهن.

ف٢٢٥ آيت ۾ لفظ اِتَّقَوۡا: جنهن جي معنيٰ ڊڄڻ ۽ پرهيزڪرڻ آهي، ٽي ڀيرا آيو آهي. پهرئين مان شرڪ کان ڊڄڻ ۽ پرهيزڪرڻ، ٻئي مان شراب ۽ جوا کان بچڻ ۽ ٽئين مان سڀني محرمات کان پرهيزڪرڻ مراد آهي. ڪن مفسرن جو قول آهي ته پهرئين مان شرڪ جو ڇڏڻ، ٻئي مان گناهن ۽ محرمات جو ڇڏڻ، ٽئين مان شبهات جو ڇڏڻ مراد آهي. ڪن جو قول آهي ته پهرئين مان سڀني حرام شين کان بچڻ ۽ ٻئي مان ان تي قائم رهڻ ۽ ٽئين مان وحي جي نزول جي زماني ۾ يا اُن کان پوءِ جيڪي شيون منع ڪيون ويون، انهن کي ڇڏي ڏيڻ مراد آهي (مدارڪ، خازن، جمل وغيره).

الصَّيْدِ تَنَالُهٗٓ اَيْدِيْكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللّٰهُ مَنْ يَّخَافُهٗ بِالْغَيْبِ

جي ڏريعي جنهن تائين توهان جا هٿ ۽ نيزا پهچن ف ٢٢٦ جيئن الله ظاهر ڪرائي انهن جي جيڪي ان کي ڏٺي کانسواءِ ڊڄندا آهن

فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهٗ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿٩٤﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا

ان کان پوءِ جيڪو حد ٽپيو ف ٢٢٧ ته ان جي لاءِ دردناڪ عذاب آهي. اي ايمان وارؤ شڪار

لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَاَنْتُمْ حُرُمٌ ؕ وَمَنْ قَتَلَهٗ مِنْكُمْ مُّتَعَمِّدًا

نه ڪيو جڏهن توهان احرام جي حالت ۾ هجو ف ٢٢٨ ۽ توهان مان جيڪو ان کي ارادي سان ماري ف ٢٢٩

فَجَزَآءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهٖ ذَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ

ته ان جو بدلو آهي اهڙو جانور چوپاين مان ڏيڻ ف ٢٣٠ جنهن جي توهان مان ٻه عادل امانت ڪن ف ٢٣١

هَدْيًاۢ بٰلِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسٰكِيْنَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا

اها قرباني هجي ڪعبي کي پهچندڙ ف ٢٣٢ يا ڪفارو ڏي چند مسڪينن جو کاڌو ف ٢٣٣ يا ان جي برابر روزا

لِّيَذُوْقَ وَبَالَ اَمْرِهٖ ؕ عَفَا اللّٰهُ عَمَّا سَلَفَ ؕ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ

جيئن پنهنجي ڪم جو وبال چکي، الله معاف فرمايو جيڪو ٿي گذريو ف ٢٣٤ جيڪو هاڻي ڪندو ته الله ان

اللّٰهُ مِنْهُ ؕ وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾ اُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهٗ

کان بدلو وٺندو ۽ الله غالب آهي بدلو وٺندڙ. حلال آهي توهان جي واسطي درياءَ جو شڪار ۽ ان جو کاڌو

مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ ۚ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا ؕ وَ

توهان جي ۽ مسافرن جي فائدي جي واسطي ۽ توهان تي حرام آهي خشڪيءَ جو شڪار ف ٢٣٥ جيستائين توهان احرام

اتَّقُوا اللّٰهَ الَّذِيْٓ اِلَيْهِ تُحْشَرُوْنَ ﴿٩٦﴾ جَعَلَ اللّٰهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ

۾ آهيو ۽ الله کان ڊڄو جنهن ڏانهن توهان کي موٽي گڏ ٿيڻو آهي. الله ادب جي گهر ڪعبي کي

الْحَرَامَ قِيٰمًا لِّلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَآئِدَ ؕ ذٰلِكَ

ماڻهن جي بهتريءَ جو سبب بڻايو ف ٢٣٦ ۽ عزت واري مهيني ف ٢٣٧ حرم جي قرباني ۽ ڳچي ۾ نشاني لٽڪيل جانورن ف ٢٣٨

لِتَعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاَنَّ اللّٰهَ

کي ف ٢٣٨ اهو هن جي ڪري جيئن توهان يقين ڪريو ته الله ڄاڻي ٿو جو ڪجهه آسمانن ۾ آهي ۽ جو ڪجهه زمين ۾ آهي

بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿٩٧﴾ اِعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيْدُ الْعِقَابِ وَاَنَّ

ته الله سڀ ڪجهه ڄاڻي ٿو. يقين رکو ته الله جو عذاب سخت آهي ۽ الله بخشڻهار

٢٢٦ سنه ٦ هجري ۾ جنهن ۾ حديبيه جو واقعو پيش آيو، مسلمان احرام سان هئا. ان حالت ۾ اهي هن آزمائش ۾ آندا ويا جو جهنگلي جانور ۽ پکي ايترا گهڻا آيا جو انهن جي سوارين تي ڇانئجي ويا ۽ هٿن سان پڪڙڻ يا هٿيار سان شڪار ڪرڻ بلڪل اختيار ۾ هو. الله تعالى هيءَ آيت نازل فرمائي ۽ هن آزمائش ۾ اهي الله جي فضل سان ڪامياب ثابت ٿيا ۽ الله جي حڪم جي تعميل ۾ ثابت قدم رهيا (خازن وغيره).

٢٢٧ ۽ مبتلا ٿيڻ کان پوءِ نافرماني ڪري.

٢٢٨ مسئلو:- احرام واري تي شڪار يعني خشڪيءَ جي ڪنهن وحشي جانور جو مارڻ حرام آهي. مسئلو:- جانور جي طرف شڪار ڪرڻ جي لاءِ اشارو ڪرڻ يا ڪنهن طرح ٻڌائڻ به شڪار ۾ داخل ۽ منع ٿيل آهي. مسئلو:- احرام جي حالت ۾ هر وحشي جانور جو شڪار منع ٿيل آهي توڙي اهو حلال هجي يا نه هجي. مسئلو:- ڏاڙهيڊڙ ڪتي، ڪانءُ، وڇون، سرڻ، ڪئي، ڪهڙ ۽ نانگ کي حديثن ۾ فاسق فرمايو ويو ۽ انهن جي قتل جي اجازت ڏني وئي. مسئلو:- مڇر، جونءِ، ڪول، مک ۽ زمين جي ڪيڙن ۽ حملو ڪندڙ جانورن کي مارڻ معاف آهي (تفسير احمدي وغيره).

٢٢٩ مسئلو:- احرام جي حالت ۾ جن جانورن جو مارڻ منع ٿيل آهي، اهي هر حال ۾ منع ٿيل آهن، ڄاڻي واڻي يا وسري هجن. ڄاڻي واڻيءَ جو حڪم ته هن آيت مان معلوم ٿيو ۽ وسري مارڻ جو حڪم حديث شريف مان ثابت آهي (مدارڪ).

٢٣٠ اهڙي جانور ڏيڻ مان مراد هيءَ آهي ته قيمت ۾ ماريل جانور جي برابر هجي. حضرت امام ابوحنيفه ۽ امام ابو يوسف رحمة الله تعالىٰ عليهما جو به اهوئي قول آهي ۽ امام محمّد ۽ امام شافعي رحمة الله تعالىٰ عليهما وٽ پيدائش ۽ صورت ۾ ماريل جانور جي مثل هجڻ مراد آهي (مدارڪ ۽ تفسير احمدي).

٢٣١ يعني قيمت جو اندازو ڪن ۽ اتان جي قيمت اعتبار ڪئي ويندي، جتي شڪار ماريو ويو هجي يا ان جي ويجهي مقام جي.

٢٣٢ يعني ڪفاري جي جانور جو مڪي جي حرم کان ٻاهر ذبح ڪرڻ درست نه آهي، مڪي مڪرم ۾ هئڻ گهرجي ۽ عين ڪعبي ۾ ذبح به جائز نه آهي. انهيءَ ڪري ڪعبي کي پهچندڙ فرمايو ويو. ڪعبي جي اندر نه فرمايو ويو ۽ ڪفارو کاڌي يا روزي سان ادا ڪيو وڃي ته ان جي لاءِ مڪي مڪرم ۾ هجڻ جو قيد نه آهي، ٻاهر به جائز آهي (تفسير احمدي وغيره). ٢٣٣ مسئلو:- هي به جائز آهي ته شڪار جي قيمت جو اناج خريد ڪري مسڪين کي هن طرح ڏئي جو هر مسڪين کي صدقه فطر جي برابر ملي ۽ هيءَ به جائز آهي ته ان قيمت ۾ جيترن مسڪينن جا ايترا حصا ٿيندا هجن، اوترا روزا رکي. ٢٣٤ يعني ان حڪم کان اڳ جيڪو شڪار ماريائون. ٢٣٥ هن آيت ۾ هي مسئلو بيان فرمايو ويو ته احرام واري لاءِ درياءَ جو شڪار حلال آهي ۽ خشڪيءَ جو حرام. درياءَ جو شڪار اهو آهي، جنهن جي پيدائش درياءَ ۾ ٿئي ۽ خشڪيءَ جو شڪار اهو آهي، جنهن جي پيدائش خشڪيءَ ۾ ٿئي. ٢٣٦ جو اُتي دنيوي ۽ ديني معاملن جو قيام ٿئي ٿو. خوف وارو اُتي پناه وٺي ٿو، ضعيفن کي اتي امن ملي ٿو، واپاري اُتي نفعو حاصل ڪن ٿا، حج ۽ عمري ڪرڻ وارا اُتي حاضر ٿي حج جا مناسڪ ادا ڪن ٿا. ٢٣٧ يعني ذوالحج جو جنهن ۾ حج ادا ڪيو وڃي ٿو. ٢٣٨ جو ته انهن ۾ ثواب گهڻو آهي. انهن سڀني کي توهان جي مصلحتن جي قيام جو سبب بڻايو ويو. ٢٣٩ پوءِ حرم ۽ احرام جي حُرمت جو لحاظ رکو. الله تعالىٰ پنهنجي رحمتن جي ذڪر فرمائڻ کان پوءِ پنهنجي صفت شديد العقاب (سخت عذاب ڪندڙ) ذڪر فرمايو ته جيئن خوف ۽ اُميد سان ايمان مڪمل ٿئي، ان کان پوءِ صفت غفور رحيم بيان فرمائي پنهنجيءَ رحمت جي ڪشادگيءَ جو اظهار فرمايائين.

اللّٰهَ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ﴿٩٨﴾ مَا عَلَى الرَّسُوْلِ اِلَّا الْبَلٰغُ ۭ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا
مهربان آهي . رسول جي ذمي نه آهي مگر حڪم پهچائڻ ف٢٤٠ ۽ الله ڄاڻي ٿو جو ڪجهه توهان

تُبْدُوْنَ وَمَا تَكْتُمُوْنَ ﴿٩٩﴾ قُلْ لَّا يَسْتَوِي الْخَبِيْثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ
ظاهر ڪيو ٿا ۽ جو ڪجهه لڪايو ٿا. ف٢٤١ توهان فرمايو ته گندو ۽ پاڪ ف٢٤٢ ٻئي برابر نه آهن جيتوڻيڪ خبيث جي گهڻائي ۽

اَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيْثِ ۚ فَاتَّقُوا اللّٰهَ يٰٓاُولِي الْاَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ﴿١٠٠﴾
توکي عجب ۾ وجهي، پوءِ الله کان ڊڄو اي عقل وارؤ! جو مَن توهان ڇوٽڪارو لهو. اي ايمان

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَسْئَلُوْا عَنْ اَشْيَاۗءَ اِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ ۚ وَ
وارؤ! اهڙيون ڳالهيون نه پڇو جو توهان تي ظاهر ڪجن ته توهان کي بُريون لڳن ف٢٤٣ ۽ جيڪڏهن

اِنْ تَسْئَلُوْا عَنْهَا حِيْنَ يُنَزَّلُ الْقُرْاٰنُ تُبْدَ لَكُمْ ۭ عَفَا اللّٰهُ عَنْهَا ۭ وَ
اهي ان وقت پڇندؤ جڏهن قرآن نازل ٿي رهيو آهي ته توهان تي ظاهر ڪيون وينديون ۽ اهي الله معاف فرمائي

اللّٰهُ غَفُوْرٌ حَلِيْمٌ ﴿١٠١﴾ قَدْ سَاَلَهَا قَوْمٌ مِّنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ اَصْبَحُوْا بِهَا
ڇڪو ف٢٤٤ ۽ الله بخشڻهار ۽ حلم وارو آهي. توهان کان اڳ ۾ هڪ قوم اهي ڳالهيون پڇيون ف٢٤٥ وري انهن جوانڪار

كٰفِرِيْنَ ﴿١٠٢﴾ مَا جَعَلَ اللّٰهُ مِنْۢ بَحِيْرَةٍ وَّلَا سَاۗىِٕبَةٍ وَّلَا وَصِيْلَةٍ وَّلَا
ڪري ويٺا. الله مقرر نه ڪيو آهي ڪن چيريل ۽ نه سائبه ۽ نه وصيله ۽

حَامٍ ۙ وَّلٰكِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا يَفْتَرُوْنَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ ۭ وَاَكْثَرُهُمْ لَا
نه حامي ف٢٤٦ ها ٻو ڪافر ماڻهو الله تي بهتان ٻڌندا آهن ف٢٤٧ ۽ انهن مان اڪثر مڙا

يَعْقِلُوْنَ ﴿١٠٣﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ تَعَالَوْا اِلٰى مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ وَاِلَى الرَّسُوْلِ
بي عقل آهن ف٢٤٨ ۽ جڏهن انهن کي چيو وڃي ته اچو ان طرف جيڪي الله نازل ڪيو ۽ رسول جي طرف ف٢٤٩

قَالُوْا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاۗءَنَا ۭ اَوَلَوْ كَانَ اٰبَاۗؤُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ
چون اسان کي اهو گهڻو آهي جنهن تي اسان پنهنجن پيءُ ڏاڏن کي ڏٺو جيتوڻيڪ سندن ابا ڏاڏا ڪجهه نه ڄاڻندا

شَيْـــًٔـا وَّلَا يَهْتَدُوْنَ ﴿١٠٤﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا عَلَيْكُمْ اَنْفُسَكُمْ ۚ لَا يَضُرُّكُمْ
هجن ۽ نه هدايت تي هجن. ف٢٥٠ اي ايمان وارؤ! توهان پنهنجو فڪر ڪريو توهان جو ڪو نقصان نه ڪندو

مَّنْ ضَلَّ اِذَا اهْتَدَيْتُمْ ۭ اِلَى اللّٰهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيْعًا فَيُنَبِّئُكُمْ
جيڪو گمراه ٿيو جڏهن توهان راه تي هجو ف٢٥١ توهان سڀني جو موٽڻ الله جي طرف آهي پوءِ اهو توهان کي ٻڌائيندو

ف٢٤٠ پوءِ جڏهن رسول حڪم پهچائي فارغ ٿي ويا ته پوءِ توهان تي لازم ۽ حجت قائم ٿي ويئي ۽ عذر جي جاءِ باقي نه رهي. ف٢٤١ ان کي توهان جي ظاهر ۽ باطن، نفاق ۽ اخلاص سڀني جو علم آهي. ف٢٤٢ يعني حلال ۽ حرام، نيڪ ۽ بڇڙو، مسلمان ۽ ڪافر، ڪرو ۽ کونڌو هڪ درجي ۾ نه ٿا ٿي سگهن. ف٢٤٣ شان نزول:- ڪي ماڻهو سيّد عالم صلي
١٣ الله عليه وسلم جن کان گهڻا اجايا سوال ڪندا هئا. اهو سندن خاطر
ع ٧ مبارڪ تي ڳرو لڳندو هو. هڪ ڏينهن فرمايائون ته جيڪي ڪجهه
٣ معلوم ڪرڻو هجي سو ڪريو، مان هر ڳالهه جو جواب ڏيندس: هڪ شخص معلوم ڪيو ته منهنجو انجام ڪهڙو آهي، فرمايائون، جهنم. ٻئي معلوم ڪيو ته منهنجو پيءُ ڪير آهي؟ پاڻ ان جي اصلي پيءُ جو نالو حذافه ٻڌايائون، جنهن جي نطفي مان اهو پيدا ٿيو هو جيتوڻيڪ سندس ماءُ جو مڙس ٻيو هو، جنهن جو هي پٽ سڏائيندو هو. ان تي هيءَ آيت نازل فرمائي ويئي ۽ فرمايو ويو ته اهڙيون ڳالهيون نه پڇو، جيڪي ظاهر ڪيون وڃن ته توهان کي ناپسند لڳن (تفسير احمدي). بخاري ۽ مسلم جي حديث شريف ۾ آهي ته هڪ ڏينهن سيد عالم صلي الله عليه وسلم جن خطبو فرمائيندي فرمايو ته جنهن کي جيڪي معلوم ڪرڻو هجي سو معلوم ڪري. عبدالله بن حذافه سهمي اُٿي عرض ڪيو ته منهنجو پيءُ ڪير آهي؟ فرمايائون حذافه، وري فرمايائون اجايا پڇو. حضرت عمر رضي الله تعالىٰ عنه اُٿي ايمان ۽ رسالت جي اقرار سان معذرت پيش ڪئي. ابن شهاب جي روايت آهي ته عبدالله بن حذافه جي والده کيس شڪايت ڪندي فرمايس ته تون تمام نالائق پٽ آهين، توکي ڪهڙي خبر ته جاهليت جي زماني ۾ عورتن جو ڪهڙو حال هو؟ خدا نه ڪري، پر جيڪڏهن تنهنجي ماءُ کان ڪو قصور ٿيو هجي ها ته اها اڄ ڪيئن خوار ٿئي ها. ان تي عبدالله بن حذافه چيو ته جيڪڏهن حضور ڪريم جن ڪنهن حبشي غلام کي منهنجو پيءُ ٻڌائن ها ته مان يقين سان مڃيان ها. بخاري شريف جي حديث ۾ آهي ته ماڻهو ٺٺولي طور ان قسم جا سوال ڪندا هئا، ڪو چوندو هو ته منهنجو پيءُ ڪير آهي؟ ته ڪو پڇندو هو ته منهنجي ڏاچي گم ٿي ويئي آهي، سا ڪٿي آهي؟ تنهن تي هيءَ آيت نازل ٿي. مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته رسول عظيم ڪريم صلي الله عليه وسلم جن خطبي ۾ حج فرض ٿيڻ جو بيان فرمايو ته هڪ شخص چيو ڇا! هر سال فرض آهي؟ حضور انور جن ماٺ رهيا، پڇندڙ ٻيهر سوال ڪيو. پاڻ ارشاد فرمايائون ته جيڪو مان بيان نه فرمايان، تنهن جي پويان نه لڳو، جيڪڏهن مان چئي ڇڏيان ها ته هر سال حج ڪرڻ فرض ٿي وڃي ها ۽ توهان نه ڪري سگهو ها. مسئلو:- هن مان معلوم ٿيو ته حضور اقدس جن کي احڪام حوالي ٿيل آهن، جيڪي فرض فرمائن، سي فرض ٿي وڃن، نه فرمائين ته نه ٿين. ف٢٤٤ مسئلو:- هن آيت مان معلوم ٿيو ته جنهن امر جي شريعت ۾ منع نه آئي هجي، سا مباح آهي. حضرت سلمان رضي الله تعالىٰ عنه جي حديث ۾ آهي ته حلال اهو آهي جيڪو الله تعالىٰ پنهنجي ڪتاب ۾ حلال فرمايو، حرام اهو آهي جنهن کي الله تعالىٰ پنهنجي ڪتاب ۾ حرام فرمايو ۽ جنهن کان سڪوت فرمايو، سو معاف. پوءِ توهان تڪلف ۾ نه پئو (خازن). ف٢٤٥ پنهنجن نبين سڳورن کان اجايو ڏيک اجايا سوال ڪيائون. نبين سڳورن احڪام بيان فرمايا ته بجا نه آڻي سگهيا. ف٢٤٦ جاهليت جي زماني ۾ ڪافرن جو هي دستور هو ته جڏهن ڏاچي پنج ڀيرا ويامندي هئي ۽ آخري ڀيري نر ڏيندي هئي ته ان جو ڪن چيري ڇڏيندا هئا، پوءِ نه ان تي سواري ڪندا هئا، نه ان کي ذبح ڪندا هئا، نه پاڻي ۽ خوراڪ لاءِ هڪليندا هئا، ان کي بحيره چوندا هئا، ۽ جڏهن سفر پيش ايندو هو يا ڪو بيمار ٿيندو هو ته هي نذر ڪري ڇڏيندا هئا ته جيڪڏهن مان سفر کان واپس اچان يا بيماري کان چاڪ ٿي وڃان ته منهنجي ڏاچي سائبه (بجار) آهي ۽ ان کي نفعي وٺڻ خاطر استعمال نه ڪندا هئا، بحيره وانگر حرام ڄاڻيندا هئا ۽ ان کي آزاد ڇڏي ڏيندا هئا ۽ جڏهن ٻڪري ست ڀيرا ويامندي هئي ۽ آخري ڀيري نر ٿيندو هو ته ان کي مرد کائيندا هئا ۽ جيڪڏهن مادي ٿيندي هئي ته ٻڪرين ۾ ڇڏي ڏيندا هئا ۽ اهڙيءَ طرح جيڪڏهن نر ۽ مادي ٻئي ٿيندا هئا ته اهو نر پنهنجي ڀاءُ سان ملي ويئي، تنهن کي وصيله چوندا هئا ۽ نر اُٺ کان ڏهه ڦر حاصل ٿي ويندا هئا ته ان کي ڇڏي ڏيندا هئا، نه ان تي سواري ڪندا هئا، نه ان کان ڪم وٺندا هئا، نه وري ان کي خوراڪ ۽ پاڻيءَ کان روڪيندا هئا. ان کي حامي چوندا هئا (مدارڪ). بخاري ۽ مسلم شريف جي حديث ۾ آهي ته بحيره اهو جانور آهي، جنهن جو کير بُتن لاءِ روڪيندا هئا، ڪو به ان جانور جو کير نه ڏهندو هو ۽ سائبه اهو جانور آهي، جنهن کي پنهنجن بُتن جي لاءِ ڇڏي ڏيندا هئا، ڪو به ان کان ڪم نه وٺندو هو. اهي رسمون جاهليت جي زماني کان وٺي اسلام جي شروعات تائين هلنديون رهيون

بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿١٠٥﴾ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا
جو ڪجھ توهان ڪندا هئا. اي ايمان وارؤ! ۲۵۲ توهان جي پاڻ ۾ شاهدي اُها جڏهن توهان مان
حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِيْنَ الْوَصِيَّةِ اثْنٰنِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ اَوْ
ڪنهن تي موت اچي ۽ ۲۵۳ وصيت ڪرڻ وقت توهان مان ٻه معتبر شخص آهن يا غيرن مان ٻه
اٰخَرٰنِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ
جڏهن توهان ملڪ ۾ سفر تي وڃو پوءِ توهان کي موت جو حادثو
مُّصِيْبَةُ الْمَوْتِ ۭ تَحْبِسُوْنَهُمَا مِنْۢ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمٰنِ بِاللّٰهِ اِنِ
پهچي پوءِ انهن ٻنهي کي نماز کان پوءِ روڪيو ۽ ۲۵۴ اهي الله جو قسم کڻن جيڪڏهن
ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِيْ بِهٖ ثَمَنًا وَّلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى ۙ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ ۙ
توهان کي ڪو شڪ پوي ۽ ۲۵۵ اسان قسم جي بدلي ڪو مال خريد نه ڪنداسين ۽ ۲۵۶ جيتوڻيڪ ويجهو مائٽ هجي ۽ الله
اللّٰهِ اِنَّآ اِذًا لَّمِنَ الْاٰثِمِيْنَ ﴿١٠٦﴾ فَاِنْ عُثِرَ عَلٰٓي اَنَّهُمَا اسْتَحَقَّآ اِثْمًا
جي شاهدي نه لڪائينداسين ائين ڪيون ته اسان ضرور گنهگارن مان هجون پوءِ جيڪڏهن خبر پوي ته اهي گناه جا مستحق ٿيا ۽ ۲۵۷
فَاٰخَرٰنِ يَقُوْمٰنِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِيْنَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْاَوْلَيٰنِ
ته انهن جي جاءِ تي ٻه ٻيا بيهن انهن مان جن کي ان گناه يعني ڪوڙي شاهدي ڪري نقصان پهتو ۽ ۲۵۸ جيڪي ميت کي
فَيُقْسِمٰنِ بِاللّٰهِ لَشَهَادَتُنَآ اَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَآ ڮ اِنَّآ
ويجها هجن اهي الله جو قسم کڻن ته اسان جي شاهدي زياده ٺيڪ آهي انهن ٻن جي شاهدي کان ۽ اسان حد کان نه ٽپيا
اِذًا لَّمِنَ الظّٰلِمِيْنَ ﴿١٠٧﴾ ذٰلِكَ اَدْنٰٓي اَنْ يَّاْتُوْا بِالشَّهَادَةِ عَلٰي
آهيون ۽ ۲۵۹ ائين هجي ته اسان ظالمن مان هجون. هيءُ قريب تر آهي ته شاهدي جيئن حق آهي انهيءَ طرح ادا
وَجْهِهَآ اَوْ يَخَافُوْٓا اَنْ تُرَدَّ اَيْمَانٌۢ بَعْدَ اَيْمَانِهِمْ ۭ وَاتَّقُوا اللّٰهَ
ڪن يا ڊڄن ته متان ڪي قسم رد ڪجن انهن جي قسمن کان پوءِ ۽ ۲۶۰ الله کان ڊڄو ۽
وَاسْمَعُوْا ۭ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفٰسِقِيْنَ ﴿١٠٨﴾ يَوْمَ يَجْمَعُ اللّٰهُ
حڪم ٻڌو ۽ الله بي فرمانن کي هدايت نه ڏيندو آهي. جڏهن ته ڪٺا ڪندو الله رسولن کي
الرُّسُلَ فَيَقُوْلُ مَاذَآ اُجِبْتُمْ ۭ قَالُوْا لَا عِلْمَ لَنَا ۭ اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ
گڏ ته فرمائيندو ۽ ۲۶۱ پوءِ فرمائيندو ته توهان کي ڪهڙو جواب مليو ۽ ۲۶۲ عرض ڪندا اسان کي ڪو به علم نه آهي بيشڪ تون ئي

ع ۱۴ / ۸ / ۴

هِن آيت ۾ انهن کي باطل ڪيو ويو آهي. ۲۴۷ ڇو ته الله تعاليٰ انهن جانورن کي حرام نه ڪيو آهي، ان ڪري انهن ان جي نسبت غلط آهي. ۲۴۸ جيڪي پنهنجن سردارن جي چوڻ تي انهن شين کي حرام سمجهندا آهن، ايترو به عقل نٿا رکن ته جيڪا شيءِ الله ۽ سندس رسول حرام نه ڪئي ان کي ڪو به حرام نٿو ڪري سگهي. ۲۴۹ يعني خدا ۽ رسول جي حڪم جي تابعداري ڪريو ۽ سمجهي ڇڏيو ته اهي شيون حرام نه آهن. ۲۵۰ يعني جيڪڏهن ابن ڏاڏن جي تابعداري درست هجي ها ته اهي علم رکن ها ۽ سڌي رستي تي هجن ها. ۲۵۱ مسلمان، ڪافرن جي محرومي تي افسوس ڪندا هئا ۽ انهن کي رنج ٿيندو هو ته ڪافر بغض ۾ مبتلا ٿي اسلام جي دولت کان محروم رهيا، الله تعاليٰ انهن جي تسلي فرمائي ڇڏي ته ان ۾ توهان جو ڪو نقصان نه آهي. امر بالمعروف ۽ نهي عن المنڪر جو فرض ادا ڪري توهان ذمي کان آزاد ٿي چڪؤ، توهان پنهنجي نيڪيءَ جي جزا حاصل ڪندؤ. عبدالله بن مبارڪ فرمايو ته هِن آيت ۾ امر بالمعروف ۽ نهي عن المنڪر جي واجب هجڻ جي تاڪيد ڪئي وئي آهي؛ ڇو ته پنهنجي فڪر رکڻ جي معنيٰ اِهيءَ آهي ته هڪ ٻئي جي خبرگيري ڪري نيڪين جي رغبت ڏياري، برائين کان روڪي (خازن).

۲۵۲ شان نزول:- مهاجرن مان حضرت عمرو بن عاص جو غلام بديل واپار جي ارادي سان شام ملڪ ڏانهن ٻن نصرانين سان گڏ روانو ٿيو، تن مان هڪ جو نالو تميم بن اوس داري ۽ ٻئي جو نالو عدي بن بداء هو. شام ملڪ پهچندي ئي بديل بيمار ٿي پيو ۽ پنهنجي سموري سامان جي هڪ فهرست لکي سامان ۾ وجهي ڇڏي پر تنهن جو اطلاع ساٿين کي نه ڏنائين. جڏهن مرض وڌيو ته بديل، تميم ۽ عدي کي وصيت ڪئي ته سندس سمورا سرمايو مديني شريف پهچي سندس اهل کي ڏين. پوءِ بديل گذاري ويو، ان جي موت کان پوءِ انهن ٻنهي سندس سامان ڏٺو. تنهن ۾ هڪ چانديءَ جو پيالو هو، جنهن تي سون جو ڪم ٿيل هو ۽ ان ۾ ٽي سو مثقال چاندي هئي. بديل اهو پيالو بادشاهه کي نذر ڪرڻ جي لاءِ آندو هو. سندس وفات کان پوءِ سندس ٻنهي ساٿين ان پيالي کي غائب ڪري ڇڏيو. اهي جڏهن پنهنجي ڪم کان فارغ ٿي مديني طيبه پهتا ته بديل جو سامان سندس گهر وارن جي حوالي ڪيائون. سامان ۾ انهن کي فهرست ملي، فهرست مطابق سامان پيتيائون ته پيالو نه ڏٺائون سي تميم ۽ عديءَ وٽ آيا ۽ پيالي بابت کانئن دريافت ڪرڻ لاءِ چيائون ته ڇا بديل ڪجھ سامان وڪيو هو؟ انهن چيو ته نه. چيائون ڪو واپاري معاملو ڪيو هئائين؟ انهن چيو ته نه. چيائون ته پلا بديل گهڻو عرصو بيمار رهيو ۽ ان پنهنجي علاج ۾ ڪجھ خرچ ڪيو؟ انهن چيو ته نه، اهو ته شهر پهچندي ئي بيمار ٿي پيو ۽ جلدي انتقال ڪري ويو. اُن تي انهن مان هڪ چيو ته سندس سامان مان هڪ فهرست ملي آهي، جنهن ۾ ٽي سو مثقال چانديءَ جو سون سان جڙيل پيالو به درج آهي. اهو ٻڌي تميم ۽ عديءَ چيو ته اسان کي خبر نه آهي اسان کي جيڪا وصيت ڪئي هئائين ان مطابق اسان توهان کي سامان ڏنو سين. پيالي جي ته اسان کي خبر نه آهي. اهو مقدمو رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جي دربار اقدس ۾ پيش ڪيو ويو. تميم ۽ عدي اتي به انڪار ڪري بيٺا ۽ قسم کنيائون. تنهن تي هيءَ آيت نازل ٿي (خازن). حضرت ابن عباس رضي الله عنهما جي روايت ۾ آهي ته پوءِ اهو پيالو مڪي مڪرم ۾ پڪڙيو ويو. جنهن وٽ هو ان چيو ته مون اهو پيالو تميم ۽ عديءَ کان خريد ڪيو آهي. پيالي جي مالڪ جي وارثن مان ٻن شخصن اٿي قسم کنيو ته اسان جي شاهدي، ان جي شاهديءَ کان وڌيڪ سچي آهي. اهو پيالو اسان جي مورث جو آهي. ان باري ۾ هيءَ آيت نازل ٿي (ترمذي). ۲۵۳ يعني موت جو وقت ويجهو اچي، زندگيءَ جي اميد نه رهي، موت جا آثار ۽ نشان ظاهر ٿين. ۲۵۴ هِن نماز مان عصر جي نماز مراد آهي. ڇو ته اهو ماڻهن جي اجتماع جو وقت ٿيندو آهي. حسن رحمة الله عليه فرمايو ته ظهر جي نماز يا عصر جي نماز، ڇو ته حجاز وارا مقدما انهيءَ وقت طي ڪندا هئا. حديث شريف ۾ آهي ته جڏهن هيءَ آيت نازل ٿي ته رسول ڪريم صلي الله عليه وسلم جن عصر جي نماز پڙهي عدي ۽ تميم کي گهرايو. تن ٻنهيءَ کي منبر شريف وٽ قسم ڏنائون. انهن ٻنهي قسم کنيو. ان کان پوءِ مڪي مڪرم ۾ اهو پيالو پڪڙيو ويو. پوءِ جنهن شخص وٽ هو، ان چيو ته مون تميم ۽ عديءَ کان خريد ڪيو آهي (مدارڪ). ۲۵۵ انهن جي امانت ۽ ديانت ۾ اهي هي چون ته. ۲۵۶ يعني ڪوڙو قسم نه کنداسون ۽ ڪنهن جي خاطر ائين نه ڪنداسون. ۲۵۷ خيانت جا يا ڪوڙ وغيره جا. ۲۵۸ ۽ اهي ميت جا اهل ۽ مائٽ آهن. ۲۵۹ اهڙيءَ طرح بديل جي واقعي ۾ جڏهن سندس ٻن ساٿين جي خيانت ظاهر ٿي پيئي ته بديل جي وارثن مان ٻن شخصن بيهي قسم کنيو ته اهو پيالو اسان جي مورث جو آهي ۽ اسان جي شاهدي، انهن ٻنهيءَ جي شاهديءَ کان وڌيڪ درست آهي. ۲۶۰ مقصد هيءُ آهي ته ان معاملي ۾ جيڪو حڪم ڏنو ويو ته عديءَ ۽ تميم جي قسمن کان پوءِ مال جي هٿ اچڻ تي ميت جي وارثن جا قسم ورتا ويا، اهو هن ڪري ته ماڻهو انهيءَ واقعي

الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾ إِذْ قَالَ اللّٰهُ يٰعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ

سمورن غيبن جو ڄاڻندڙ ٢٦٣ جڏهن الله فرمائيندو اي مريم جا پٽ عيسىٰ ياد ڪر منهنجو احسان پاڻ تي ۽

وَعَلٰى وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُّكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ قف تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي

پنهنجي ماءُ تي ٢٦٤ جڏهن مون پاڪ روح سان تنهنجي مدد ڪئي ٢٦٥ تون ماڻهن سان ڳالهائيندو هئين پينگهي ۾

الْمَهْدِ وَكَهْلًا ج وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰىةَ

٢٦٦ ۽ پڪي عمر جو ٿي ٢٦٧ ۽ جڏهن مون توکي سيکاريو ڪتاب ۽ حڪمت ٢٦٨ ۽ توريت

وَالْإِنْجِيلَ ج وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ

۽ انجيل ۽ جڏهن تون مٽيءَ مان پکيءَ جي صورت منهنجي حڪم سان ناهيندو هئين پوءِ ان ۾ ڦوڪ ٿي ڏنئي ته اهو منهنجي

فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي ج

حڪم سان اڏامڻ ٿي لڳو ٢٦٩ ۽ تون مادرزاد انڌي ۽ سفيد داغ واري کي منهنجي حڪم سان شفا ٿي ڏنئي

وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتٰى بِإِذْنِي ج وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَآءِيلَ عَنْكَ إِذْ

۽ جڏهن تون مُردن کي منهنجي حڪم سان زنده ڪري ڪڍيو ٢٧٠ ۽ جڏهن مون بني اسرائيل کي توکان روڪيو ٢٧١

جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هٰذَآ إِلَّا

جڏهن تون وٽن روشن نشانيون کڻي آئين ته انهن مان ڪافرن چيو هي ته نه آهي ٢٧٢ مگر

سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٠﴾ وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ اٰمِنُوا بِي وَ

ڪليل جادو. ۽ جڏهن مون حوارين جي دل ۾ ٢٧٣ وڌو ته مون تي ۽ منهنجي رسول تي ٢٧٤ ايمان

بِرَسُولِي ج قَالُوٓا اٰمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّنَا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾ إِذْ قَالَ

آڻيو. چيائون اسان ايمان آندو ۽ شاهد رهه ته اسان مسلمان آهيون. ٢٧٥ جڏهن حوارين چيو

الْحَوَارِيُّونَ يٰعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُّنَزِّلَ

اي عيسىٰ پٽ مريم جا ڇا تنهنجو رب ايئن ڪندو جو اسان تي آسمان

عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ السَّمَآءِ ط قَالَ اتَّقُوا اللّٰهَ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

مان هڪ خونچو (دسترخوان) لاهي ٢٧٦ چيائين الله کان ڊڄو جيڪڏهن ايمان رکو ٿا. ٢٧٧

قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَّأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ

چيائون اسان گهرون ٿا ٢٧٨ ته اسان ان مان کائون ۽ اسان جو دليون مطمئن ٿين ٢٧٩ ۽ اسان اکين سان

مان سبق حاصل ڪن ۽ شاهدين ۾ حق ۽ صواب جي وات نه ڇڏين ۽ ان کان خوف کائن ته ڪوڙي شاهدي جو انجام شرمندگي ۽ رسوائي آهي.

فائدو:- دعوىٰ ڪندڙ ٽي قسم نه آهي، پر جڏهن جتي مال لڌو ويو ته مدعا عليهما (جن تي دعوىٰ ٿيل هجي) دعوىٰ ڪئي ته انهن ميت کان خريد ڪري ورتو هو، هاڻي انهن جي حيثيت مدعي (دعوىٰ ڪندڙ) جي ٿي وئي ۽ انهن وٽ ان جو ڪو ثبوت نه هو، انهيءَ ڪري انُهن جي خلاف ميت جي وارثن جو قسم ورتو ويو. ٢٦١ يعني قيامت جي ڏينهن. ٢٦٢ يعني جڏهن توهان پنهنجي اُمتن کي ايمان جي دعوت ڏني ته لوڪن توهان کي انهن ڪهڙو جواب ڏنو. ان سوال ۾ انڪارين جي رُسوائي آهي.

وقف لازم

٢٦٣ نبين مڱڻ جو هي جواب سندن پوري ادب جو شان ظاهر ڪري ٿو ته اهي علم الاهي جي آڏو پنهنجي علم کي اصلاً نظر ۾ نه آڻيندا ۽ ذڪر جي قابل قرار نه ڏيندا ۽ معاملا الله تعالىٰ جي علم ۽ عدل جي حوالي فرمائيندا.

٢٦٤ جو مان ان کي پاڪ ڪيو ۽ جهان جي عورتن تي ڪيس فضيلت ڏني.

٢٦٥ يعني حضرت جبرئيل عليه السلام سان ته اهو حضرت عيسىٰ عليه السلام سان گڏ رهي ۽ حادثن ۾ سندس مدد ڪري.

٢٦٦ ٻالپڻ ۾ ۽ اهو معجزو آهي.

٢٦٧ هن آيت مان ثابت ٿئي ٿو ته حضرت عيسىٰ عليه السلام قيامت کان اڳ نزول فرمائيندو جو ته پڪي عمر اچڻ کان اڳ پاڻ نيو ويو هو. نزول جي وقت پاڻ ٽيٽيهن سالن جي جوان جي صورت ۾ جلوه افروز ٿيندو ۽ هن آيت جي مصداق هجڻ سان ڪلام ڪندو ۽ جيڪو پينگهي ۾ فرمايو هئائين اِنِّيْ عَبْدُ اللّٰهِ، سوئي فرمائيندو (جمل).

٢٦٨ يعني عملن جا راز.

٢٦٩ اهو به حضرت عيسىٰ عليه السلام جو معجزو هو.

٢٧٠ انڌي ۽ ڪوڙهه جي مرض واري کي ڏسند ڙ ۽ تندرست ڪرڻ ۽ مئلن کي زنده ڪري قبرن مان ڪڍڻ، سڀ الله جي اذن (حڪم) سان حضرت عيسىٰ عليه السلام جا معجزا آهن.

٢٧١ هيءَ هڪ ٻيءَ نعمت جو بيان آهي ته الله تعالىٰ، حضرت عيسىٰ عليه السلام کي يهودين جي شر کان محفوظ رکيو. جن سندس چٽا معجزا ڏسي به سندس قتل جو ارادو ڪيو. الله تعالىٰ کيس آسمان تي کڻي ورتو ۽ يهودي نامُراد رهجي ويا.

٢٧٢ يعني حضرت عيسىٰ عليه السلام جا معجزا.

٢٧٣ حواري حضرت عيسىٰ عليه السلام جا اصحاب ۽ سندس مخصوص آهن. ٢٧٤ حضرت عيسىٰ عليه السلام تي. ٢٧٥ ظاهر ۽ باطن ۾ مخلص ۽ مطيع. ٢٧٦ معنىٰ هيءَ آهي ته ڇا الله تعالىٰ ان باري ۾ توهان جي دعا قبول فرمائيندو. ٢٧٧ ۽ پرهيزگاري اختيار ڪريو ته جيئن اها مُراد حاصل ٿئي. ڪن مفسرن چيو ته معنىٰ هيءَ آهي ته سمورين اُمتن کان نرالي سوال ڪرڻ ۾ الله کان ڊڄو يا هيءَ معنىٰ آهي ته ان جي قدرت جي ڪمال تي ايمان رکو ٿا ته پوءِ ان ۾ تردد نه ڪريو. حواري، مؤمن، عارف ۽ قدرتِ الاهيه جا معترف هئا. تن حضرت عيسىٰ عليه السلام کي عرض ڪيو. ٢٧٨ برڪت جي حاصل ڪرڻ جي لاءِ. ٢٧٩ ۽ قوي يقين ٿئي ۽ جيئن ته اسان قدرتِ الاهيه کي دليل سان ڄاڻو ٿا آهي ۽ مشاهدي سان به ان کي پختو ڪريون.

صَدَقْتَنَا وَنَكُوْنَ عَلَيْهَا مِنَ الشّٰهِدِيْنَ ﴿١١٣﴾ قَالَ عِيْسَى ابْنُ مَرْيَمَ

تہ سون تہ تو اسان سان سچ فرمايو ٢٨٠ ۽ اسان ان تي شاهد ٿي وڃون ٢٨١ عيسىٰ پٽ مريم جي عرض ڪيو

اللّٰهُمَّ رَبَّنَآ اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَآئِدَةً مِّنَ السَّمَآءِ تَكُوْنُ لَنَا عِيْدًا لِّاَوَّلِنَا

اي الله اي اسان جا رب اسان تي آسمان کان خوانچو نازل فرماءِ جيئن اهو اسان جي واسطي عيد ٿئي ٢٨٢

وَاٰخِرِنَا وَاٰيَةً مِّنْكَ ۚ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرّٰزِقِيْنَ ﴿١١٤﴾ قَالَ اللّٰهُ اِنِّيْ

اسان جي اڳين پوين جي عيد ۽ ٢٨٣ تنهنجي طرف کان نشاني ٢٨٤ ۽ اسان کي رزق ڏي ۽ تون سڀني کان بهتر روزي ڏيندڙ آهين.

مُنَزِّلُهَا عَلَيْكُمْ ۚ فَمَنْ يَّكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَاِنِّيْٓ اُعَذِّبُهٗ عَذَابًا لَّآ

الله فرمايو تہ مان اهو توهان تي نازل ڪريان ٿو، پوءِ هاڻي توهان مان جيڪو ڪفر ڪندو ٢٨٥ تہ بيشڪ مان کيس اهو عذاب

اُعَذِّبُهٗٓ اَحَدًا مِّنَ الْعٰلَمِيْنَ ﴿١١٥﴾ وَاِذْ قَالَ اللّٰهُ يٰعِيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ

ڏيندس جو سموري دنيا ۾ ڪنهن تي نہ ڪندس. ٢٨٦ ۽ جڏهن الله فرمائيندو ٢٨٧ اي مريم جا پٽ

ءَاَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُوْنِيْ وَاُمِّيَ اِلٰهَيْنِ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ ؕ

عيسىٰ ڇا تو ماڻهن کي چيو هو تہ مون کي ۽ منهنجي ماءُ کي ٻہ خدا ڪري مقرر ڪريو الله کان سواءِ ٢٨٨

قَالَ سُبْحٰنَكَ مَا يَكُوْنُ لِيْٓ اَنْ اَقُوْلَ مَا لَيْسَ لِيْ ۗ بِحَقٍّ ؕ اِنْ كُنْتُ

عرض ڪندو تہ تنهنجي پاڪائي آهي ٢٨٩ مون کي اهڙي ڳالهہ ڪرڻ نہ جڳائي جنهن جو مون کي حق نہ آهي ٢٩٠

قُلْتُهٗ فَقَدْ عَلِمْتَهٗ ؕ تَعْلَمُ مَا فِيْ نَفْسِيْ وَلَآ اَعْلَمُ مَا فِيْ نَفْسِكَ ؕ

جيڪڏهن مون اهڙيءَ چيو هجي تہ توکي ضرور معلوم هوندو تون ڄاڻين ٿو جيڪي منهنجي دل ۾ آهي ۽ مان نہ ٿو ڄاڻان جيڪو تنهنجي علم ۾ آهي

اِنَّكَ اَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوْبِ ﴿١١٦﴾ مَا قُلْتُ لَهُمْ اِلَّا مَآ اَمَرْتَنِيْ بِهٖٓ اَنِ

بيشڪ تون ئي سڀ غيبن کي بهتر ڄاڻندڙ آهين ٢٩١ مان انهن کي نہ چيو مگر اهو ئي جنهن جو تو مون کي حڪم ڪيو هو

اعْبُدُوا اللّٰهَ رَبِّيْ وَرَبَّكُمْ ۚ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيْدًا مَّا دُمْتُ فِيْهِمْ ۚ

اهو هيءُ تہ الله جي عبادت ڪريو جيڪو منهنجو ۽ توهان جو رب آهي ۽ مان انهن تي واقف هيس جيستائين مان انهن ۾ رهيس

فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِيْ كُنْتَ اَنْتَ الرَّقِيْبَ عَلَيْهِمْ ؕ وَاَنْتَ عَلٰى كُلِّ

پوءِ جڏهن تو مون کي کڻي ورتو ٢٩٢ تہ تون ئي مٿن نگهبان هئين ۽ هر شيءِ تنهنجي سامهون

شَيْءٍ شَهِيْدٌ ﴿١١٧﴾ اِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَاِنَّهُمْ عِبَادُكَ ۚ وَاِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ

حاضر آهي ٢٩٣ جيڪڏهن تون انهن کي عذاب ڏين تہ اهي تنهنجا ٻانها آهن ۽ جيڪڏهن کين تون بخشي ڇڏين

٢٨٠ بيشڪ توهان الله جا رسول آهيو.

٢٨١ پنهنجن پوين لاءِ. حوارين جي هن عرض ڪرڻ تي حضرت عيسىٰ عليه السلام اُنهن کي ٽيهن روزن رکڻ جو حڪم ڏنو ۽ فرمايو تہ جڏهن توهان انهن روزن کان فارغ ٿي ويندؤ تہ پوءِ الله تعالىٰ کان جيڪا ٻہ دعا گهرندؤ سا قبول ٿيندي. انهن روزا رکي دسترخوان جي لهڻ جي دُعا گهري، اُن وقت حضرت عيسىٰ عليه السلام غسل فرمايو ۽ ٿلهو لباس پهريو ۽ ٻہ رڪعتون نماز ادا ڪيون ۽ مٿو مبارڪ جهڪايو ۽ روئي هي دعا گهري جنهن جو اينده آيت ۾ ذڪر آهي.

٢٨٢ يعني اسان ان جي نزول جي ڏينهن کي عيد بڻايون، ان جي تعظيم ڪريون، خوشيون ملهايون، تنهنجي عبادت ڪريون، شڪر بجا آڻيون. مسئلو: هن مان معلوم ٿيو تہ جنهن ڏينهن الله تعالىٰ جي خاص رحمت نازل ٿئي، تنهن ڏينهن کي عيد بڻائڻ ۽ خوشيون ملهائڻ، عبادتون ڪرڻ شڪر الاهي بجا آڻڻ صالحن جو طريقو آهي ۽ ڪو شڪ نہ آهي تہ سرور ڪونين صلى الله عليه وسلم جن جي تشريف آوري الله تعالىٰ جي عظيم ترين نعمت ۽ بزرگ ترين رحمت آهي. انهيءَ ڪري محبوب ڪريم صلى الله عليه وسلم جن جي ولادت شريف جي ڏينهن عيد ملهائڻ ۽ ميلاد شريف پڙهي شڪر الاهي بجا آڻڻ، خوشي ۽ سرور ۽ راحت جو اظهار ڪرڻ مستحسن ۽ محمود ۽ الله جي مقبول ٻانهن جو بهترين طريقو آهي.

٢٨٣ جيڪي ديندار اسان جي زماني ۾ آهن، تن جي ۽ جيڪي اسان کان پوءِ اچن انهن جي.

٢٨٤ تنهنجي قدرت ۽ منهنجي نبوت جي.

٢٨٥ يعني دسترخوان نازل ٿيڻ کان پوءِ.

٢٨٦ اهڙيءَ طرح آسمان کان دسترخوان نازل ٿيو، تنهن کان پوءِ انهن مان جن ڪفر ڪيو، سي صورتون مسخ ڪري خنزير بڻايا ويا ۽ ٽن ڏينهن ۾ سمورا هلاڪ ٿي ويا.

٢٨٧ قيامت جي ڏينهن عيسائين جي رسوائيءَ جي لاءِ.

٢٨٨ هن خطاب کي ٻڌي حضرت عيسىٰ عليه السلام ڏڪي ويندو.

٢٨٩ سمورن نقصن ۽ عيبن کان ۽ ان کان تہ ڪو تنهنجو شريڪ ٿي سگهي.

٢٩٠ يعني جڏهن ڪو تنهنجو شريڪ نہ ٿو ٿي سگهي تہ پوءِ مان اهو ماڻهن کي ڪيئن چئي سگهندو هيس. ٢٩١ علم کي الله تعالىٰ جي طرف نسبت ڪرڻ ۽ معاملو ان جي حوالي ڪري ڇڏڻ ۽ عظمت الاهيءَ جي سامهون پنهنجي مسڪيني جو اظهار ڪرڻ، سو حضرت عيسىٰ عليه السلام جي ادب جو شان آهي. ٢٩٢ تَوَفَّيْتَنِيْ جي لفظ سان حضرت عيسىٰ عليه السلام جي موت تي دليل آڻڻ صحيح نہ آهي، ڇو تہ پهريائين تہ لفظ توفي موت جي لاءِ خاص نہ آهي. ڪنهن شيءِ جي پوري طور تي وٺڻ کي چوندا آهن، تو ڙي اها موت کان سواءِ هجي. جيئن قرآن شريف ۾ ارشاد ٿيل آهي تہ، اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِيْنَ مَوْتِهَا وَالَّتِيْ لَمْ تَمُتْ فِيْ مَنَامِهَا. ٻيو جڏهن تہ هي سوال ۽ جواب قيامت جي ڏينهن جو آهي، پوءِ جيڪڏهن لفظ (توفي) موت جي معنىٰ ۾ به فرض ڪيو وڃي، تڏهن به حضرت عيسىٰ عليه السلام جو موت، نزول کان اڳ ان مان ثابت نہ ٿي سگهندو. ٢٩٣ ۽ منهنجو، انهن جو، ڪنهن جو به حال توکان لڪل نہ آهي.

فَاِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ۝١١٨ قَالَ اللّٰهُ هٰذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصّٰدِقِيْنَ

تہ بيشڪ تون ئي آهين غالب حڪمت وارو. ٢٩٤ الله فرمايو تہ هي آهي اهو ڏينهن جنهن ۾ سچن کي ٢٩٥ سندن

صِدْقُهُمْ ۭ لَهُمْ جَنّٰتٌ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَآ

سچ ڪم ڏيندو ٢٩٦. انهن جي واسطي باغ آهن جن جي هيٺان نهرون جاري آهن، هميشه هميشه انهن ۾ رهندا

اَبَدًا ۭ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ ۭ ذٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيْمُ ۝١١٩ لِلّٰهِ

الله انهن کان راضي ٿيو ۽ هو الله کان راضي، اها آهي وڏي ڪاميابي. الله جي واسطي ئي آهي آسمانن

مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَمَا فِيْهِنَّ ۭ وَهُوَ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۝١٢٠ ع ١٦ ٥ ٦

۽ زمين ۽ جو ڪجهہ انهن ۾ آهي سڀني جي بادشاهي ۽ اهو هر شيءِ تي قادر آهي. ٢٩٧

سُوْرَةُ الْاَنْعَامِ ٦ مَكِّيَّةٌ ٥٥ | بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ | اٰيَاتُهَا ١٦٥ رُكُوْعَاتُهَا ٢٠

سورة انعام مڪي آهي، هن ۾ — الله نهايت مهربان ٻاجهاري جي نالي سان (شروع) ١ — ١٦٥ يا ١٦٦ آيتون ۽ ٢٠ رڪوع آهن.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمٰتِ

سمورين خوبين الله جي واسطي جنهن آسمان ۽ زمين بڻايا ٢ ۽ اونداهيون ۽ روشنائي

وَالنُّوْرَ ڛ ثُمَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُوْنَ ۝١ هُوَ الَّذِيْ خَلَقَكُمْ

پيدا فرمائي ٣ پوءِ بہ ٤ ڪافر پنهنجي رب جي برابر ٺاهن ٿا. ٥ اهو ئي آهي جنهن توهان کي مٽيءَ ٦

مِّنْ طِيْنٍ ثُمَّ قَضٰٓى اَجَلًا ۭ وَاَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهٗ ثُمَّ اَنْتُمْ

مان پيدا ڪيو پوءِ هڪ مقرر وقت جو فيصلو فرمايو ٧ ۽ وٽس هڪ مقرر واعدو آهي ٨ پوءِ توهان

تَمْتَرُوْنَ ۝٢ وَهُوَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوٰتِ وَفِي الْاَرْضِ ۭ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ

ماٺ شڪ ڪريو ٿا. ۽ اهو ئي الله آهي آسمانن ۽ زمين جو ٩ ان کي توهان جو لڪ ۽

وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُوْنَ ۝٣ وَمَا تَاْتِيْهِمْ مِّنْ اٰيَةٍ مِّنْ اٰيٰتِ

ظاهر سمورو معلوم آهي ۽ توهان جا ڪم ڄاڻي ٿو. ۽ انهن وٽ سندن رب جي نشانين مان

رَبِّهِمْ اِلَّا كَانُوْا عَنْهَا مُعْرِضِيْنَ ۝٤ فَقَدْ كَذَّبُوْا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاۗءَهُمْ ۭ

ڪا بہ نشاني نہ ٿي اچي مگر ان کان منهن ڦيرين ٿا. پوءِ بيشڪ انهن حق کي ڪوڙو سمجهيو ١٠ جڏهن وٽن آيو

فَسَوْفَ يَاْتِيْهِمْ اَنْۢبٰۗـؤُا مَا كَانُوْا بِهٖ يَسْتَهْزِءُوْنَ ۝٥ اَلَمْ يَرَوْا كَمْ

اڄ وانهن کي خبر پوي ٿي ان ڳالهہ جي جنهن تي کلي رهيا هئا. ١١ ڇا انهن نہ ڏٺو تہ اسان

٢٩٤ حضرت عيسيٰ عليه السلام کي معلوم آهي تہ قوم ۾ ڪي ماڻهو ڪفر تي قائم رهيا، ڪي ايمان جي شرف سان مُشرف ٿيا، ان ڪري سندس بارگاهِ الاهيءَ ۾ هي عرض آهي تہ انهن مان جيڪي ڪفر تي قائم رهيا، تن تي تون عذاب فرمائين تہ بلڪل حق بجاءِ عدل وانصاف آهي؛ ڇو تہ انهن حجت پوري ٿيڻ کان پوءِ ڪفر اختيار ڪيو ۽ ڪن ايمان آندو، تن کي تون بخشين تہ تنهنجو فضل ۽ ڪرم آهي ۽ تنهنجو هر ڪم حڪمت آهي.

٢٩٥ قيامت جو ڏينهن.

٢٩٦ جيڪي دنيا ۾ سچائيءَ تي رهيا، جيئن حضرت عيسيٰ عليه السلام

٢٩٧ سچي کي ثواب ڏيڻ تي ۽ ڪوڙي کي عذاب فرمائڻ تي بہ. مسئلو:- قدرت ممڪنات سان متعلق ٿئي ٿي، نہ واجبات ۽ محالات سان، پوءِ معنيٰ هيءَ آهي تہ الله تعاليٰ هر امر ممڪن الوجود تي قادر آهي (جمل). مسئلو:- ڪوڙ وغيره عيب ۽ برايون الله سبحانهٗ تبارڪ وتعاليٰ جي لاءِ محال آهن، انهن کي قدرت هيٺ ڏيکارڻ ۽ هن آيت مان سند آڻڻ غلط ۽ باطل آهي.

١ سورة انعام مڪي آهي، هن ۾ ويهہ رڪوع ۽ هڪ سئو پنجهن آيتون، ٽي هزار هڪ سئو ڪلما ۽ ٻارهن هزار نو سئو پنجٽيهہ حرف آهن حضرت ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما فرمايو تہ هيءَ سورة هڪ ئي رات مڪي شريف ۾ نازل ٿي ۽ هن سان گڏ ستر هزار ملائڪ آيا، جن سان آسمان جا پاسا ڀرجي ويا، هيءَ بہ هڪ روايت ۾ آهي تہ اهي ملائڪ تسبيح ۽ تقديس ڪندا آيا ۽ محبوب سائين صلي الله عليه وسلم سبحان ربي العظيم فرمائيندي سر بہ سجود ٿيا.

٢ حضرت ڪعب احبار رضي الله تعاليٰ عنه فرمايو تہ توريت ۾ سڀ کان اول اهائي آيت آهي. هن آيت ۾ ٻانهن کي استغناء جي شان سان گڏ حمد جي تعليم فرمائي ويئي آهي ۽ آسمان ۽ زمين جي پيدائش جو ذڪر هن ڪري آهي تہ انهن ۾ ڏسندڙن جي لاءِ گهڻا قدرت جا عجائب ۽ حڪمت جا غرائب ۽ عبرتون ۽ نفعا آهن.

٣ يعني هر هڪ اونداهي ۽ روشنائي. تو ڏي اها اونداهي رات جي هجي يا ڪفر جي يا جهالت جي يا جهنم جي ۽ روشني تو ڏي ڏينهن جي هجي يا ايمان، هدايت، علم ۽ جنت جي. ظلمات کي جمع ۽ نور کي واحد جي صيغي سان ذڪر فرمائڻ ۾ هن طرف اشارو آهي تہ باطل جون واٽون تمام گهڻيون آهن ۽ سچي واٽ هڪ دين اسلام. ٤ يعني اهڙن دليلن تي آگاهہ ٿيڻ ۽ قدرت جي اهڙن نشانين ڏسڻ جي باوجود. ٥ ٻين کي، ايستائين جو پٿرن جي عبادت ڪن ٿا، جيتوڻيڪ هن ڳالهہ جا اقراري آهن تہ آسمان ۽ زمين جو پيدا ڪرڻ وارو الله آهي. ٦ يعني توهان جي اصل حضرت آدم کي جنهن جي نسل مان توهان پيدا ٿيو. فائدو:- هن ۾ مشرڪن جو رد آهي، جيڪي چوندا هئا تہ جڏهن اسان مري مٽي ٿي وينداسون، پوءِ ڪيئن زنده ڪيا ويندا سون، انهن کي ٻڌايو ويو تہ توهان جو اصل مٽيءَ مان ئي آهي. پوءِ وري پيهر پيدا ڪرڻ تي ڪهڙو تعجب! جنهن قادر پهريائين پيدا ڪيو، ان جي قدرت کان، موت کان پوءِ جيئرو فرمائڻ کي بعيد ڄاڻڻ ناداني آهي.

٧ جنهن جي پوري ٿيڻ تي توهان مري ويندؤ. ٨ مرڻ کان پوءِ اُٿارڻ جو. ٩ ان جو ڪو شريڪ نہ آهي. ١٠ هتي حق مان قرآن مجيد جون آيتون مراد آهن يا محبوب ڪريم صلي الله عليه واٰله وسلم جن ۽ سندس معجزا. ١١ تہ اها ڪهڙي عظمت واري آهي ۽ ان تي ٺٺولي جو انجام ڪهڙو وبال ۽ عذاب.

اَهۡلَكۡنَا مِنۡ قَبۡلِهِمۡ مِّنۡ قَرۡنٍ مَّكَّنّٰهُمۡ فِى الۡاَرۡضِ مَا لَمۡ نُمَكِّنۡ
انهن کان اڳ ۾ ف١٢ ڪيترين قومن تباهه ڪيو، انهن کي اسان زمين ۾ اها طاقت ڏني هئي ف١٣ جيڪا توهان

لَّكُمۡ وَاَرۡسَلۡنَا السَّمَآءَ عَلَيۡهِمۡ مِّدۡرَارًا ۖ وَّجَعَلۡنَا الۡاَنۡهٰرَ تَجۡرِىۡ
کي نه ڏني ۽ انهن تي اسان زوردار وڏ ڦڙي برسات جي مهرباني ڪئي ف١٤ ۽ انهن جي هيٺان نهرون

مِنۡ تَحۡتِهِمۡ فَاَهۡلَكۡنٰهُمۡ بِذُنُوۡبِهِمۡ وَاَنۡشَاۡنَا مِنۡۢ بَعۡدِهِمۡ قَرۡنًا
جاري ڪيون ف١٥ پوءِ اسان انهن کي سندن گناهن جي سبب هلاڪ ڪيو ۽ ف١٦ انهن کان پوءِ ٻيون قومون پيدا

اٰخَرِيۡنَ ۝٦ وَلَوۡ نَزَّلۡنَا عَلَيۡكَ كِتٰبًا فِىۡ قِرۡطَاسٍ فَلَمَسُوۡهُ بِاَيۡدِيۡهِمۡ
فرمايون. ف١٧ ۽ جيڪڏهن اسان توهان تي ڪاغذ ۾ ڪجهه لکيل لاهيون ها ف١٨ جو اهي انهيءَ کي پنهنجن هٿن سان ڇهن ها

لَقَالَ الَّذِيۡنَ كَفَرُوۡۤا اِنۡ هٰذَاۤ اِلَّا سِحۡرٌ مُّبِيۡنٌ ۝٧ وَقَالُوۡا لَوۡلَاۤ اُنۡزِلَ
تڏهن به ڪافر چون ها ته هيءُ نه ڪليو ڪلايو جادو آهي. ۽ چوڻ لڳا ف١٩ ته ان تي ف٢٠ ملائڪ ڇو نه لاٿو ويو

عَلَيۡهِ مَلَكٌ ؕ وَلَوۡ اَنۡزَلۡنَا مَلَكًا لَّقُضِىَ الۡاَمۡرُ ثُمَّ لَا يُنۡظَرُوۡنَ ۝٨ وَلَوۡ
۽ جيڪڏهن اسان ملائڪ موڪليون ها ف٢١ ته ڪم پورو ٿي چڪو هجي ها ف٢٢ پوءِ انهن کي مهلت نه ڏني وڃي ها ف٢٣ ۽

جَعَلۡنٰهُ مَلَكًا لَّجَعَلۡنٰهُ رَجُلًا وَّلَلَبَسۡنَا عَلَيۡهِمۡ مَّا يَلۡبِسُوۡنَ ۝٩ وَلَقَدِ
جيڪڏهن اسان نبي کي ملائڪ ڪريون ها ف٢٤ تڏهن به کيس مرد ڪيون ها ف٢٥ ۽ انهن تي اهوئي شبهو رکون ها جنهن ۾ هاڻي آهن.

اسۡتُهۡزِئَ بِرُسُلٍ مِّنۡ قَبۡلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِيۡنَ سَخِرُوۡا مِنۡهُمۡ مَّا
اي محبوب! ضرور توکان اڳ به رسولن سان مسخريون ڪيون ويون، پوءِ جيڪي سان مسخري ڪندا هئا، انهن کي

كَانُوۡا بِهٖ يَسۡتَهۡزِءُوۡنَ ۝١٠ قُلۡ سِيۡرُوۡا فِى الۡاَرۡضِ ثُمَّ انۡظُرُوۡا كَيۡفَ
انهيءَ مسخري ئي تباهه ڪري ڇڏيو. ف٢٦ توهان فرمايو ف٢٧ زمين ۾ سير ڪريو پوءِ ڏسو ته

ع ١٠

كَانَ عَاقِبَةُ الۡمُكَذِّبِيۡنَ ۝١١ قُلۡ لِّمَنۡ مَّا فِى السَّمٰوٰتِ وَالۡاَرۡضِ ؕ
ڪوڙو سمجهندڙن جي پڇاڙي ڪيئن ٿي. ف٢٨ توهان فرمايو ته ڪنهن جو آهي جو ڪجهه آسمانن ۽ زمين ۾ آهي ف٢٩

قُلۡ لِّلّٰهِ ؕ كَتَبَ عَلٰى نَفۡسِهِ الرَّحۡمَةَ ؕ لَيَجۡمَعَنَّكُمۡ اِلٰى يَوۡمِ الۡقِيٰمَةِ
توهان فرمايو، الله جو آهي ف٣٠ ان پنهنجي ڪرم جي ذمي رحمت لکي ڇڏي آهي ف٣١ بيشڪ ضرور توهان کي قيامت جي ڏينهن گڏ

لَا رَيۡبَ فِيۡهِ ؕ اَلَّذِيۡنَ خَسِرُوۡۤا اَنۡفُسَهُمۡ فَهُمۡ لَا يُؤۡمِنُوۡنَ ۝١٢ وَلَهٗ
ڪندو ف٣٢ جنهن ۾ ڪو شڪ ڪونهي، جن پاڻ کي نقصان ۾ وڌو ف٣٣ سي ايمان نه آڻيندا. انهيءَ جو آهي

ف١٢ اڳين امتن مان. ف١٣ قوت، مال ۽ دنيا جو گهڻو سامان ڏيئي ف١٤ جنهن سان ٻنيون آباد ٿين. ف١٥ جنهن سان باغن پرورش ورتي ۽ دنيا جي زندگيءَ جي لاءِ عيش ۽ عشرت جا سبب حاصل ٿيا ف١٦ جو انهن نبين سڳورن کي ڪوڙو چيو ۽ سندن اهو سامان کين هلاڪت کان نه بچائي سگهيو. ف١٧ ۽ ٻئي زماني وارن کي سندن جانشين ڪيو ويو. مدعا هيءَ آهي ته گذريل امتن جي حال کان عبرت ۽ نصيحت حاصل ڪرڻ گهرجي ته اهي ماڻهو قوت، دولت مال جي گهڻائيءَ ۽ عيال جي باوجود ڪفر ۽ سرڪشيءَ جي ڪري هلاڪ ڪيا ويا، پوءِ گهرجي ته انهن جي حال مان عبرت حاصل ڪري غفلت جي خواب مان سجاڳ ٿيو. ف١٨ شان نزول: هيءَ آيت نضر بن حارث، عبدالله بن اُميه ۽ نوفل بن خويلد جي حق ۾ نازل ٿي، جن چيو هو ته محمد (صلى الله عليه وسلم) جن تي اسان هرگز ايمان نه آڻينداسون، جيستائين توهان اسان وٽ الله جي طرفان ڪتاب نه آڻيو، جنهن سان گڏ چار ملائڪ هجن، اهي شاهدي ڏين ته هيءُ الله جو ڪتاب آهي ۽ توهان الله جا رسول آهيو. هن تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي ۽ ٻڌايو ويو ته اهي سڀ حيلا ۽ بهانا آهن. جيڪڏهن ڪاغذ تي لکيل ڪتاب لاٿو وڃي ها ۽ اهي اُن کي پنهنجن هٿن سان ڇهي ۽ ٽوهي ڏسن ها ۽ هن چوڻ جو موقعو به نه هجي ها ته نظربندي ڪئي وئي هئي، ڪتاب لهندو نظر آيو، هو ڪجهه به نه، پوءِ به اهي بدنصيب ايمان آڻڻ وارا نه هئا ان کي جادو ٻڌائن ها ۽ جهڙيءَ طرح شق القمر کي جادو چيائون ۽ ان معجزي کي ڏسي ايمان نه آندائون. اهڙيءَ طرح ان تي به ايمان نه آڻن ها، ڇو ته جيڪي ماڻهو بغض ۽ حسد جي ڪري انڪار ڪندا آهن، سي نشانين ۽ معجزن مان نفعو حاصل ڪري نه ٿا سگهن. ف١٩ مُشرڪن. ف٢٠ يعني محبوب سيد عالم صلى الله عليه وآله وسلم جن تي. ف٢١ ۽ پوءِ به ايمان نه آڻن ها. ف٢٢ يعني عذاب واجب ٿي وڃي ها ۽ اهو سنت الاهيه آهي ته جڏهن ڪافر ڪا نشاني طلب ڪن ۽ ان کان پوءِ به ايمان نه آڻن ته پوءِ عذاب واجب ٿي وڃي ٿو ۽ اهي هلاڪ ڪيا وڃن ٿا. ف٢٣ هڪ گهڙي به عذاب پوئتي نه ڪيو وڃي ها، پوءِ ملائڪ جو لاهڻ نه جنهن کي اهي طلب ڪن ٿا انهن کي ڪهڙو نفعو ڏئي ها. ف٢٤ هي انهن ڪافرن جو جواب آهي، جيڪي نبي عليه السلام کي چوندا هئا ته هي اسان وانگر بشر آهي ۽ انهيءَ چرپٽ ۾ اهي ايمان کان محروم رهندا هئا. انهن کي انسانن مان رسول مبعوث فرمائڻ جي حڪمت ٻڌائي وڃي ٿي ته سندن فائدي ونڻ ۽ نبيءَ جي تعليم مان فيض حاصل ڪرڻ جي اهائي صورت آهي ته نبي بشري صورت ۾ جلوه افروز هجي ڇو ته ملائڪ کي ان جي اصلي صورت ۾ ڏسڻ جو ته اهي ماڻهو تاب نه ٿا آڻي سگهن نه ڏسڻ سان ئي هيبت سان بيهوش ٿي وڃن يا مري وڃن ها. ف٢٥ ۽ انساني صورت ۾ ئي موڪليون ها جيئن اهي ماڻهوءَ کي ڏسي سگهن، ان کان دين جا احڪام معلوم ڪري سگهن، پر جيڪڏهن ملائڪ بشري صورت ۾ اچي ها ته وري به انهيءَ چوڻ جو موقعو رهي ها ته هي بشر آهي. پوءِ ملائڪ کي نبي بنائڻ جو ڪهڙو فائدو هجي ها. ف٢٦ اهي عذاب ۾ مبتلا ٿيا، هن ۾ نبي ڪريم محبوب مدني صلى الله عليه وسلم جن جي تسلي ۽ تسڪين آهي ته توهان ڏک ويل ۽ ملول نه ٿيو، ڪافرن جو اڳين نبين سڳورن سان به اهو دستور رهيو آهي ۽ ان جو وبال انهن ڪافرن کي ڪٺو پيو آهي. مشرڪن کي پڻ تنبيهه آهي ته اڳين امتن جي حال کان عبرت حاصل ڪن ۽ نبين سڳورن سان ادب جو طريقو ملحوظ رکن ته جيئن اڳين وانگر عذاب ۾ مبتلا نه ٿين. ف٢٧ اي پيارا حبيب صلى الله عليه وآله وسلم! انهن مسخري ڪندڙن کي ته توهان. ف٢٨ ۽ انهن ڪفر ۽ ڪوڙ جو ڪهڙو ثمر حاصل ڪيو. ف٢٩ جيڪڏهن اهي ان جو جواب نه ڏين ته پوءِ. ف٣٠ ڇو ته ان کان سواءِ ٻيو ڪو به جواب نه آهي ۽ اهي ان جي خلاف ڪجهه نه ٿا ڪري سگهن، ڇو ته بُت، جن کي مُشرڪ پوڄين ٿا، اهي بي جان آهن، ڪنهن به شيءِ جي مالڪ هجڻ جي صلاحيت نه ٿا رکن، پاڻ ٻئي جي ملڪيت آهن، آسمان ۽ زمين جو اهوئي مالڪ ٿي سگهي ٿو، جيڪو حيّ ۽ قيّوم، ازلي ۽ ابدي، قادر مطلق، هر شيءِ تي تصرف ڪندڙ ۽ حڪمران هجي، سمورين شين ان جي پيدا ڪرڻ سان وجود ۾ آيون هجن، اهڙو الله کان سواءِ ڪو به نه آهي، ان ڪري سموري آسماني ۽ زميني ڪائنات جو مالڪ ان کان سواءِ ڪو به ٻيو نه ٿي سگهي. ف٣١ يعني اُن رحمت جو واعدو ڪيو ۽ ان جي واعدي خلافي ۽ ڪوڙ ان جي لاءِ محال آهي ۽ رحمت عام آهي، ديني هجي يا دنيوي، پنهنجيءَ معرفت، توحيد ۽ علم جي طرف هدايت فرمائڻ به رحمت ۾ داخل آهي ۽ ڪافرن کي مهلت ڏيڻ ۽ سزا ۾ تڪڙ نه فرمائڻ به، جو ان سان کين توبهه ۽ پشيمانيءَ جو موقعو ملي ٿو (جمل وغيره). ف٣٢ ۽ عملن جو بدلو ڏيندو. ف٣٣ ڪفر اختيار ڪري.

مَا سَكَنَ فِى الَّيْلِ وَ النَّهَارِ ؕ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ﴿١٣﴾ قُلْ اَغَيْرَ

جيڪو ساڪن آهي رات ڏينهن ۾ ف٣٤ ۽ اهو ئي ٻڌندڙ ڄاڻندڙ آهي. ف٣٥ توهان فرمايو ڇا الله کان

اللّٰهِ اَتَّخِذُ وَلِيًّا فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ ؕ

سواءِ ڪنهن ٻئي کي والي ٺاهيان ف٣٦ اهو الله جنهن آسمان ۽ زمين پيدا ڪيا ۽ ٻين کي کارائي ٿو ۽ پاڻ کائڻ کان پاڪ آهي ف٣٧ ۽

قُلْ اِنِّىْۤ اُمِرْتُ اَنْ اَكُوْنَ اَوَّلَ مَنْ اَسْلَمَ وَلَا تَكُوْنَنَّ مِنَ

توهان فرمايو ته مون کي حڪم آهي ته سڀني کان اڳ مان نيڻ ڪند جهڪايان ف٣٨ ۽ شرڪ وارن مان هرگز نه ٿجو.

الْمُشْرِكِيْنَ ﴿١٤﴾ قُلْ اِنِّىْۤ اَخَافُ اِنْ عَصَيْتُ رَبِّىْ عَذَابَ يَوْمٍ

توهان فرمايو جيڪڏهن مان پنهنجي رب جي نافرماني ڪريان ته مون کي وڏي ڏينهن ف٣٩ جي عذاب جو خوف

عَظِيْمٍ ﴿١٥﴾ مَنْ يُّصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهٗ ؕ وَ ذٰلِكَ الْفَوْزُ

آهي ان ڏينهن جنهن کان عذاب هٽايو ويو ف٤٠ ضرور ان تي الله جي مهرباني ٿي ۽ اها ئي چِٽي ڪاميابي

الْمُبِيْنُ ﴿١٦﴾ وَاِنْ يَّمْسَسْكَ اللّٰهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهٗۤ اِلَّا هُوَ ؕ وَ

آهي ۽ جيڪڏهن الله توکي ڪا تڪليف پهچائي ف٤١ ته ان کان سواءِ انهيءَ تڪليف کي ٽارڻ وارو ڪو نهي ۽

اِنْ يَّمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَىْءٍ قَدِيْرٌ ﴿١٧﴾ وَهُوَ الْقَاهِرُ

جيڪڏهن توسان ڀلائي ڪري ف٤٢ ته اهو سڀ ڪجهه ڪري سگهي ٿو. ف٤٣ اهو ئي غالب آهي پنهنجي

فَوْقَ عِبَادِهٖ ؕ وَهُوَ الْحَكِيْمُ الْخَبِيْرُ ﴿١٨﴾ قُلْ اَىُّ شَىْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً ؕ

ٻانهن تي ۽ اهو ئي حڪمت وارو خبردار آهي. توهان فرمايو سڀ کان وڏي شاهدي ڪنهن جي ٿي سگهي ٿي

قُلِ اللّٰهُ ۙ شَهِيْدٌۢ بَيْنِىْ وَبَيْنَكُمْ ۚ وَاُوْحِىَ اِلَىَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ

ف٤٤ توهان فرمايو منهنجي ۽ توهان جي درميان الله شاهد آهي ف٤٥ ۽ منهنجي طرف هن قرآن جو وحي ٿيو آهي جيئن مان توهان

بِهٖ وَمَنْۢ بَلَغَ ؕ اَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُوْنَ اَنَّ مَعَ اللّٰهِ اٰلِهَةً اُخْرٰى ؕ قُلْ لَّاۤ

توهان کي ڊيڄاريان ف٤٦ ۽ جنهن جنهن کي پهچي ف٤٧ ته ڇا توهان ف٤٨ اها شاهدي ڏيو ٿا ته الله سان گڏ ٻيا خدا آهن؟ توهان فرمايو

اَشْهَدُ ۚ قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ وَّاِنَّنِىْ بَرِىْٓءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ ﴿١٩﴾

ته ف٤٩ مان اها شاهدي نه ٿو ڏيان ف٥٠ توهان فرمايو ته اهو ئي هڪ معبود آهي ف٥١ ۽ مان بيزار آهيان انهن کان جن کي توهان خدا جو شريڪ

اَلَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ يَعْرِفُوْنَهٗ كَمَا يَعْرِفُوْنَ اَبْنَآءَهُمْ ۘ اَلَّذِيْنَ

ٺاهيو ٿا. ف٥٢ جن کي اسان ڪتاب ڏنو ف٥٣ هن نبيءَ کي سڃاڻن ٿا ف٥٤ جيئن پنهنجن پٽن کي سڃاڻيندا آهن ف٥٥ جن پاڻ

ف٣٤ يعني سموري موجودات انهيءَ جي ملڪيت آهي ۽ اهو سڀني جو خالق، مالڪ ۽ رب آهي. ف٣٥ ان کان ڪابه شيءِ لڪل نه آهي. ف٣٦ شان نزول:- جڏهن ڪافرن حضور اقدس صلي الله عليه وآله وسلم جن کي پنهنجن ابن ڏاڏن جي دين جي دعوت ڏني ته هيءَ آيت نازل ٿي. ف٣٧ يعني سموري مخلوق ان جي محتاج آهي ۽ اهو سڀني کان بي نياز آهي. ف٣٨ ڇو ته نبي پنهنجي امت کان دين ۾ سابق هوندو آهي. ف٣٩ يعني قيامت جي ڏينهن. ف٤٠ ۽ جو تڪار و ڏنو وڃي. ف٤١ بيماري يا مفلسي يا ٻي ڪا مصيبت. ف٤٢ صحت ۽ دولت وغيره جي مثل. ف٤٣ قادر مطلق آهي، هر شيءِ تي ذاتي قدرت رکي ٿو. ڪو به ان جي مشيت جي خلاف ڪجهه نه ٿو ڪري سگهي، پوءِ ڪو ان کان سواءِ عبادت جي لائق ڪيئن ٿي سگهي ٿو. هي رد شرڪ جي دل ۾ اثر ڪرڻ وارو دليل آهي. ف٤٤ شان نزول:- مڪي وارا باجهاري رسول ڪريم صلي الله عليه وآله وسلم جن کي چوڻ لڳا ته اي محمّد (صلي الله عليه وآله وسلم)! اسان کي اهو ڏيکاريو جيڪو توهان جي رسالت جي شاهدي ڏيندو هجي. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي. ف٤٥ ۽ ايتري وڏي ۽ قابل قبول شاهدي ٻي ڪنهن جي ٿي سگهي ٿي! ف٤٦ يعني الله تعالیٰ منهنجي نبوت جي شاهدي ڏي ٿو. انهيءَ ڪري جو ان منهنجي طرف هن قرآن جو وحي فرمايو ۽ اهو اهڙو معجزو جو توهان فصيح، بليغ ۽ صاحب زبان هجڻ جي باوجود ان جي مقابلي کان عاجز رهيؤ. پوءِ ان ڪتاب جو منهنجي مٿان نازل ٿيڻ الله جي طرف کان منهنجي رسول هجڻ جي شاهدي آهي. جڏهن هي قرآن شريف الله تعالیٰ جي طرفان يقيني شاهد آهي ۽ منهنجي طرف وحي فرمايو ويو آهي ته جيئن مان توهان کي ڊيڄاريان ته توهان الله جي حڪم جي مخالفت نه ڪريو. ف٤٧ يعني مون کان پوءِ قيامت تائين ايندڙن، جن کي هيءَ قرآن پاڪ پهچي، ڀلي اهي انسان هجن يا جن، سڀني کي مان الله جي حڪم جي مخالفت کان ڊيڄاريان. حديث شريف ۾ آهي ته جنهن شخص کي قرآن شريف پهتو، گويا ان محبوب نبي ڪريم صلي الله عليه وآله وسلم جن کي ڏٺو ۽ سندن ڪلام مبارڪ ٻڌو. حضرت انس بن مالڪ رضي الله تعالیٰ عنه فرمايو ته جڏهن هيءَ آيت نازل ٿي ته حضور نبي ڪريم صلي الله عليه وآله وسلم جن ڪسریٰ ۽ قيصر وغيره بادشاهن کي اسلام جي دعوت جا خط موڪليا (مدارڪ ۽ خازن) هن جي تفسير ۾ هڪ قول هيءُ به آهي ته مَنْ بَلَغَ ۾ مَن مرفوع المحل آهي ۽ معنیٰ هيءَ آهي ته ان قرآن سان، مان توهان کي ڊيڄاريان ۽ اهي ڊيڄارين، جن کي اهو قرآن شريف پهچي. ترمذيءَ جي حديث ۾ آهي ته الله خوش ۽ آباد ڪري ان کي، جنهن اسان جو ڪلام ٻڌو ۽ جيئن ٻڌو، تيئن پهچايو ۽ گهڻا پهچائيندڙ ٻڌڻ وارن کان وڌيڪ اهل ٿيندا آهن، ۽ هڪ روايت ۾ آهي ته ٻڌڻ وارن کان وڌيڪ فقيه ٿيندا آهن، هن مان فقيهن جي منزلت معلوم ٿئي ٿي. ف٤٨ اي مشرڪؤ! ف٤٩ اي حبيب اڪرم صلي الله عليه وآله وسلم! ف٥٠ جيڪا شاهدي توهان ڏيو ٿا ۽ الله سان ٻين کي شريڪ ڪريو ٿا. ف٥١ ان جو ڪو به شريڪ نه آهي. ف٥٢ مسئلو:- هن آيت مان ثابت ٿيو ته جنهن شخص اسلام آندو، ان کي گهرجي ته توحيد ۽ رسالت جي شاهديءَ سان گڏ اسلام جي هر مخالف عقيدي ۽ دين کان بيزاريءَ جو اظهار ڪري. ف٥٣ يعني يهودين ۽ نصارن جا عالم، جن توريت ۽ انجيل ڏنو. ف٥٤ سندن حليه شريف ۽ نعت ۽ صفت سان، جيڪا انهن ڪتابن ۾ ذڪر ڪيل آهي. ف٥٥ يعني ڪنهن شڪ ۽ شبهي کان سواءِ.

ع ٢/١٠ ٨

خَسِرُوْٓا اَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ ۝٢٠ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى
کي نقصان ۾ وڌو اهي ايمان نہ ٿا آڻين. ۽ ان کان وڌيڪ ظالم ڪير ٿي سگهي ٿو جو الله تي ڪوڙ گهڙي
عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ كَذَّبَ بِاٰيٰتِهٖ ؕ اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الظّٰلِمُوْنَ ۝٢١ وَيَوْمَ
وا٥٦ يا سندس آيتن کي ڪوڙو ڄاڻي. بيشڪ ظالم ڇوٽڪارو نہ لهندا. ۽ جنهن ڏينهن
نَحْشُرُهُمْ جَمِيْعًا ثُمَّ نَقُوْلُ لِلَّذِيْنَ اَشْرَكُوْٓا اَيْنَ شُرَكَآؤُكُمُ الَّذِيْنَ
اسان سمورن کي گڏ ڪندا سين (يا اٿاريندا سين) پوءِ مشرڪن کي فرمائينداسين تہ ڪٿي آهن توهان جا اهي شريڪ جن جي
كُنْتُمْ تَزْعُمُوْنَ ۝٢٢ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ اِلَّآ اَنْ قَالُوْا وَاللّٰهِ رَبِّنَا
توهان دعوىٰ ڪندا هئا. پوءِ انهن کي ڪا ڳالهہ نہ ڏيندي نظر نہ ايندي وا٥٧ مگر هي تہ چوندا اسان کي الله رب جو قسم
مَا كُنَّا مُشْرِكِيْنَ ۝٢٣ اُنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ
اسان تہ مشرڪ نہ هئاسين. ڏس تہ پنهنجي پاڻ تي ڪيئن ڪوڙ ڪُٿي ويا وا٥٨ ۽ ڪيئن وسري ويون اهي ڳالهيون
مَّا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ۝٢٤ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّسْتَمِعُ اِلَيْكَ ۚ وَجَعَلْنَا عَلٰى
جيڪي گهڙيندا هئا. ۽ انهن مان ڪي اهي آهن جيڪي تنهنجي طرف ڪن لڳائي ويهندا آهن وا٥٩ ۽ اسان انهن جي
قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا ؕ وَاِنْ يَّرَوْا كُلَّ
دلين تي پردا وجهي ڇڏيا آهن جو ان کي نہ سمجهن ۽ سندن ڪنن ۾ ٽاٽ. ۽ جيڪڏهن سموريون نشانيون
اٰيَةٍ لَّا يُؤْمِنُوْا بِهَا ؕ حَتّٰٓى اِذَا جَآءُوْكَ يُجَادِلُوْنَكَ يَقُوْلُ الَّذِيْنَ
ڏسن تہ بہ انهن تي ايمان نہ آڻيندا. ايستائين جو جڏهن تنهنجي دربار ۾ توسان جهڳڙو ڪندي حاضر ٿين تہ ڪافر چوندا آهي تہ
كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ ۝٢٥ وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَ
نہ آهن مگر اڳين جون آکاڻيون وا٦٠ ۽ اهي ان کان روڪيندا وا٦١ ۽ ان کان
يَنْـَٔوْنَ عَنْهُ ۚ وَاِنْ يُّهْلِكُوْنَ اِلَّآ اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُوْنَ ۝٢٦ وَلَوْ
پري ڀڄندا ۽ هلاڪ نہ ٿا ڪن مگر پنهنجي پاڻ کي وا٦٢ ۽ انهن کي سمجهہ ڪانهي. ۽ ڪڏهن تون
تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوْا عَلَى النَّارِ فَقَالُوْا يٰلَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِاٰيٰتِ
ڏسين جڏهن اهي باهہ تي بيهاريا ويندا تہ چوندا ڪاش ڪنهن طرح اسان کي واپس موڪليو وڃي وا٦٣ ۽ اسان پنهنجي رب جي
رَبِّنَا وَنَكُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ ۝٢٧ بَلْ بَدَا لَهُمْ مَّا كَانُوْا يُخْفُوْنَ
آيتن کي ڪوڙو نہ ڄاڻون ۽ مسلمان ٿي وڃون. بلڪ انهن تي ظاهر ٿي ويو جيڪي پهريائين لڪائيندا هئا وا٦٤

وا٥٦ ان جو شريڪ بنائي يا جيڪا ڳالهہ ان جي شان جي لائق نہ هجي، اها ان ڏانهن منسوب ڪري.

وا٥٧ يعني ڪجهہ معذرت نہ ملي.

وا٥٨ جو ساري عمر جي شرڪ کان ڦري ويا.

وا٥٩ ابوسفيان، وليد، نضر ۽ ابوجهل وغيره گڏ ٿي محبوب نبي ڪريم صلى الله عليه وآله وسلم جن کان قرآن پاڪ جي تلاوت ٻڌڻ لڳا تہ نضر کي سندس ساٿين چيو تہ محمد (صلى الله عليه وآله وسلم) جن ڇا ٿا چون؟ چوڻ لڳو تہ مان نہ ٿو ڄاڻان، زبان کي حرڪت ڏين ٿا ۽ اڳين جا قصا چون ٿا جيئن مان توهان کي ٻڌائيندو آهيان. ابوسفيان چيو تہ سندن ڳالهيون مون کي سچيون معلوم ٿين ٿيون. ابوجهل چيو تہ ان جي اقرار ڪرڻ کان مري وڃڻ بهتر آهي. اُن تي هيءَ آيت نازل ٿي.

وا٦٠ هن مان انهن جو مطلب ڪلام پاڪ جي وحي الاهي هجڻ جو انڪار ڪرڻ آهي. وا٦١ يعني مشرڪ، ماڻهن کي قرآن شريف کان يا رسول مقبول صلى الله عليه وآله وسلم جن کان ۽ مٿن ايمان آڻڻ ۽ سندن تابعداري ڪرڻ کان روڪين ٿا. شان نزول:- هيءَ آيت مڪي جي ڪافرن جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪي ماڻهن کي سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن تي ايمان آڻڻ ۽ سندن مجلس ۾ حاضر ٿيڻ ۽ قرآن ڪريم ٻڌڻ کان روڪيندا هئا ۽ پاڻ بہ پري رهندا هئا تہ ڪٿي ڪلام مبارڪ سندن دل ۾ اثر نہ ڪري وڃي. حضرت ابن عباس رضى الله تعالى عنهما فرمايو تہ هيءَ آيت محبوب مدني جي چاچي ابو طالب جي حق ۾ نازل ٿي، جيڪو مُشرڪن کي تہ حضور اقدس جن جي ايذاءُ پهچائڻ کان روڪيندو هو پر پاڻ ايمان آڻڻ کان بچندو هو. وا٦٢ يعني ان جو نقصان پاڻ انهن کي پهچي ٿو.

وا٦٣ دنيا ۾. وا٦٤ جيئن تہ مٿي انهيءَ رڪوع ۾ ذڪر ٿي چڪو تہ مُشرڪن کي جڏهن فرمايو ويندو تہ توهان جا شريڪ ڪٿي آهن تہ اهي پنهنجي ڪفر کي لڪائيندا ۽ الله جو قسم کڻي چوندا تہ اسان مشرڪ نہ هئاسون. هن آيت ۾ ٻڌايو ويو تہ پوءِ جڏهن انهن تي ظاهر ٿي ويندو ۽ جيڪو اهي لڪائيندا هئا، يعني سندن ڪفر هن طرح ظاهر ٿيندو تہ سندن عضوا سندن ڪفر ۽ شرڪ جون شاهديون ڏيندا. تڏهن اهي دنيا ۾ وڃڻ جي تمنا ڪندا.

مِنْ قَبْلُ ۖ وَلَوْ رُدُّوْا لَعَادُوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ وَاِنَّهُمْ لَكٰذِبُوْنَ ﴿٢٨﴾

پرجي اهي واپس موڪليا وڃن ته وري به اهوئي ڪندا جنهن کان کين روڪيو ويو هو ۽ بيشڪ اهي ضرور ڪوڙا آهن.

وَقَالُوْٓا اِنْ هِيَ اِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوْثِيْنَ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ

۽ چوڻ لڳا وف٦٥ هي ته نه آهي مگر اسان جي دنيا جي ئي زندگي ۽ اسان کي وري اٿڻو نه آهي. وف٦٦ ۽ ڪڏهن تون

تَرٰٓى اِذْ وُقِفُوْا عَلٰى رَبِّهِمْ ۭ قَالَ اَلَيْسَ هٰذَا بِالْحَقِّ ۭ قَالُوْا بَلٰى

ڏسين جڏهن انهن کي سندن رب جي درگاهه ۾ بيهاريو ويندو، فرمائيندو ڇا هي حق نه آهي وف٦٧ چوندا ڇو نه اسان کي

وَرَبِّنَا ۭ قَالَ فَذُوْقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُوْنَ ﴿٣٠﴾ ع قَدْ خَسِرَ الَّذِيْنَ

ع ٣ / ١٠ / ٩

پنهنجي رب جو قسم، فرمائيندو ته هاڻي عذاب چکو پنهنجي ڪفر جو بدلو. بيشڪ گهاٽي ۾ رهيا اهي جن

كَذَّبُوْا بِلِقَاۗءِ اللّٰهِ ۭ حَتّٰٓى اِذَا جَاۗءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوْا يٰحَسْرَتَنَا

پنهنجي رب سان ملڻ جو انڪار ڪيو، تان جو مٿن قيامت اوچتو اچي وئي، چوڻ لڳا هاءِ افسوس اسان جو

عَلٰي مَا فَرَّطْنَا فِيْهَا ۙ وَهُمْ يَحْمِلُوْنَ اَوْزَارَهُمْ عَلٰي ظُهُوْرِهِمْ ۭ اَلَا سَاۗءَ

ان تي جو ان جي مڃڻ ۾ اسان کوتاهي ڪئي ۽ اهي پنهنجو بار وف٦٨ پنهنجي پٺيءَ تي ڍوئيندا هوندا، بد وکڙو

مَا يَزِرُوْنَ ﴿٣١﴾ وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَآ اِلَّا لَعِبٌ وَّلَهْوٌ ۭ وَلَلدَّارُ الْاٰخِرَةُ

خراب بار کڻيو بيٺا آهن وف٦٩ ۽ دنيا جي حياتي نه آهي مگر راند روند وف٧٠ ۽ بيشڪ آخرت جو گهر

خَيْرٌ لِّلَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ ۭ اَفَلَا تَعْقِلُوْنَ ﴿٣٢﴾ قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهٗ لَيَحْزُنُكَ

ڀلو آهي انهن جي واسطي جيڪي ڊڄن وف٧١ ته ڇا اوهان کي سمجهه نه آهي. اسان کي معلوم آهي جو توهان کي تڪليف

الَّذِيْ يَقُوْلُوْنَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُوْنَكَ وَلٰكِنَّ الظّٰلِمِيْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ

ڏئي ٿي اها ڳالهه جيڪا اهي ڪن ٿا وف٧٢ پوءِ بيشڪ اهي توکي ڪوڙو نه ٿا چون وف٧٣ پر ظالم الله جي آيتن جو

يَجْحَدُوْنَ ﴿٣٣﴾ وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوْا عَلٰي مَا

انڪار ڪن ٿا وف٧٤ ۽ توهان کان اڳ ۾ رسولن کي ڪوڙو چيو ويو ته انهن صبر ڪيو انهن جي ڪوڙو چوڻ ۽ تڪليفن

كُذِّبُوْا وَاُوْذُوْا حَتّٰٓي اَتٰىهُمْ نَصْرُنَا ۚ وَلَا مُبَدِّلَ لِكَلِمٰتِ اللّٰهِ ۚ

ڏيڻ تي ايستائين جو انهن وٽ اسان جي مدد آئي وف٧٥ ۽ الله جي ڪلمن کي ڦيرائڻ وارو ڪو به ڪونهي وف٧٦

وَلَقَدْ جَاۗءَكَ مِنْ نَّبَاِى الْمُرْسَلِيْنَ ﴿٣٤﴾ وَاِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ

۽ توهان وٽ رسولن جون خبرون اچي چڪيون آهن. وف٧٧ ۽ جيڪڏهن انهن جو منهن موڙڻ توهان کي ڏکيو لڳو

وف٦٥ يعني جيڪي ڪافر بعثت ۽ آخرت جا انڪاري آهن. تن جو وات تعر هي هو ته جڏهن نبي ڪريم صلى الله عليه وسلم جن ڪافرن کي قيامت جي احوال ۽ آخرت جي زندگي، ايماندارن ۽ فرمانبردارن جي ثواب، ڪافرن ۽ نافرمانن تي عذاب جو ذڪر فرمايو ته ڪافر چوڻ لڳا، بس زندگي ته دنيا جي ئي آهي. وف٦٦ مرڻ کان پوءِ وف٦٧ ڇا توهان مرڻ کان پوءِ زنده ڪيا ويئو وف٦٨ گناهن جا. وف٦٩ حديث شريف ۾ آهي ته جڏهن ڪافر پنهنجي قبر مان نڪرندو ته ان جي سامهون نهايت بڇڙي خوف واري ۽ تمام بدبوءِ واري صورت ايندي، سا ڪافر کي چوندي ته تون مون کي سڃاڻين ٿو؟ ڪافر چوندو نه؟ ته پوءِ اها ڪافر کي چوندي ته مان تنهنجو خبيث عمل آهيان، دنيا ۾ تون مون تي سوار رهيو هئين، اڄ مان تو تي سوار ٿيندس ۽ توکي سموري مخلوق ۾ خوار ڪندس پوءِ اهو ان تي سوار ٿي وڃي ٿو. وف٧٠ جنهن کي بقا نه آهي. جلد گذري وڃي ٿو ۽ نيڪيون ۽ فرمانبرداريون جيتوڻيڪ مؤمن کان دنيا ۾ ئي واقع ٿين، پر اهي آخرت جي امور مان آهن. وف٧١ هن مان ثابت ٿيو ته متقين جي عملن کان سواءِ دنيا ۾ جيڪي ڪجهه آهي سو سمورو لاند ۽ روند آهي وف٧٢ شان نزول: اخنس بن شريق ۽ ابوجهل جي پاڻ ۾ ملاقات ٿي ته اخنس، ابوجهل کي چيو اي ابوالحڪم! (ڪافر ابوجهل کي ابوالحڪم چوندا هئا) هيءَ اڪيلائي جي جاءِ آهي ۽ هتي ڪو اهڙو نه آهي، جيڪو تنهنجي ۽ منهنجي ڳالهه ٻڌي سگهي، هاڻي تون مون کي صحيح صحيح ٻڌاءِ ته محمّد (صلى الله عليه وسلم) جن سچا آهن يا نه؟ ابوجهل چيو ته الله جو قسم! محمّد (صلى الله عليه وسلم) جن بيشڪ سچا آهن، ڪڏهن به ڪو ڪوڙو حرف سندن زبان تي نه آيو مگر ڳالهه هيءَ آهي ته اهي قصي جو اولاد آهن ۽ لواءِ، سقايت، حجابت ۽ ندوه وغيره ته سمورا اعزاز کين حاصل آهن. نبوت به انهن ۾ ٿي وڃي ته پوءِ باقي قريشن جي لاءِ ڪهڙو اعزاز رهيو. ترمذي، حضرت علي المرتضىٰ رضي الله تعالىٰ عنه کان روايت ڪئي ته ابوجهل، حضرت محمّد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم جن کي چيو اسان تنهنجي تڪذيب نه ٿا ڪريون، اسان ته ان ڪتاب جي تڪذيب ٿا ڪريون، جيڪو توهان آندو آهي. ان تي هيءَ آيت ڪريمه نازل ٿي. وف٧٣ هن ۾ سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي تسڪين خاطر آهي ته قوم حضور جن جي صدق جو اعتقاد رکي ٿي، پر ان جي ظاهري تڪذيب جو سبب سندن حسد ۽ بغض آهي.

وف٧٤ آيت جي هيءَ معنىٰ به ٿي ٿي ته اي حبيب اڪرم! توهان جي تڪذيب آيات الاهيه جي تڪذيب آهي ۽ تڪذيب ڪرڻ وارا ظالم آهن. وف٧٥ ۽ تڪذيب ڪرڻ وارا هلاڪ ڪيا ويا. وف٧٦ ان جي حڪم کي ڪو به پلٽي نٿو سگهي، رسولن جي مدد ۽ انهن جي تڪذيب ڪرڻ وارن جي هلاڪت ان جنهن وقت مقدر فرمايو آهي، ضرور ٿيندي. وف٧٧ ۽ توهان ڄاڻو ٿا ته انهن کي ڪافرن کان ڪيترين تڪليفن پهتيون، اهو معاملو پيش نظر رکي توهان دل مطمئن رکو. وف٧٨ حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي گهڻي خواهش هئي ته سڀ ماڻهو اسلام آڻين، جيڪي اسلام کان محروم رهندا هئا ته انهن جي محرومي مٿان توهان تمام ڳري رهندي هئي.

اِعْرَاضُهُمْ فَاِنِ اسْتَطَعْتَ اَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْاَرْضِ اَوْ سُلَّمًا فِي
تہ جيڪڏهن توکان ٿي سگهي زمين ۾ ڪا سرنگ تلاش ڪر يا آسمان ۾ چڙهڻ جي واسطي ڏاڪڻ
السَّمَآءِ فَتَاْتِيَهُمْ بِاٰيَةٍ ۭ وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدٰى فَلَا
پوءِ انهن جي واسطي نشاني وٺي اچ وٓ۷۹ ۽ الله گهري ها تہ انهن کي هدايت تي گڏ ڪري ها
تَكُوْنَنَّ مِنَ الْجٰهِلِيْنَ ﴿۳۵﴾ اِنَّمَا يَسْتَجِيْبُ الَّذِيْنَ يَسْمَعُوْنَ ؔ
پوءِ اي ٻڌندڙ تون هرگز نادان نہ ٿي. مڃيندا تہ اهي آهن جيڪي ٻڌندا آهن. وٓ۸۰
وَالْمَوْتٰى يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ ثُمَّ اِلَيْهِ يُرْجَعُوْنَ ﴿۳۶﴾ وَقَالُوْا لَوْلَا نُزِّلَ
۽ انهن مُردن وٓ۸۱ کي الله اٿاريندو وٓ۸۲ پوءِ ان جي طرف موٽايا ويندا وٓ۸۳. ۽ چوڻ لڳا وٓ۸۴ ان تي ڪا نشاني
عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِّنْ رَّبِّهٖ ۭ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ قَادِرٌ عَلٰٓى اَنْ يُّنَزِّلَ اٰيَةً وَّ
ڇو نہ لٿي سندس رب جي طرفان وٓ۸۵ تون فرماءِ تہ الله قادر آهي جو ڪا بہ نشاني لاهي پر
لٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ ﴿۳۷﴾ وَمَا مِنْ دَآبَّةٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا طٰٓئِرٍ
انهن ۾ گهڻا صفا جاهل آهن. وٓ۸۶ ۽ نہ آهي ڪا بہ زمين ۾ هلندڙ ۽ نہ ڪو پکي
يَّطِيْرُ بِجَنَاحَيْهِ اِلَّآ اُمَمٌ اَمْثَالُكُمْ ۭ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتٰبِ مِنْ شَيْءٍ
جو پنهنجي پرن سان اڏامي تو مگر توهان وانگر امتون وٓ۸۷ اسان هن ڪتاب ۾ ڪا بہ گهٽتائي نہ ڇڏي آهي وٓ۸۸
ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ يُحْشَرُوْنَ ﴿۳۸﴾ وَالَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا صُمٌّ وَّبُكْمٌ فِي
پوءِ پنهنجي رب جي طرف اٿاريا ويندا. وٓ۸۹ جن اسان جي آيتن کي ڪوڙو سمجهيو ٻوڙا ۽ گونگا آهن وٓ۹۰
الظُّلُمٰتِ ۭ مَنْ يَّشَاِ اللّٰهُ يُضْلِلْهُ ۭ وَمَنْ يَّشَاْ يَجْعَلْهُ عَلٰى صِرَاطٍ
اونداهين ۾ وٓ۹۱ الله جنهن کي چاهي گمراهہ ڪري ۽ جنهن کي وڻي سڌي وات سان لڳائي ڇڏي
مُّسْتَقِيْمٍ ﴿۳۹﴾ قُلْ اَرَءَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ اَوْ اَتَتْكُمُ السَّاعَةُ
وٓ۹۲ تون فرماءِ ڀلا ٻڌايو تہ جيڪڏهن توهان تي الله جو عذاب اچي يا قيامت قائم ٿئي
اَغَيْرَ اللّٰهِ تَدْعُوْنَ ۚ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿۴۰﴾ بَلْ اِيَّاهُ تَدْعُوْنَ
تہ ڇا الله کان سواءِ ڪنهن ٻئي کي پڪاريندؤ وٓ۹۳ جيڪڏهن توهان سچا آهيو وٓ۹۴ بلڪ انهيءَ کي ئي پڪاريندؤ
فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُوْنَ اِلَيْهِ اِنْ شَآءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُوْنَ ﴿۴۱﴾ ؏ وَلَقَدْ
پوءِ جيڪڏهن اهو چاهي وٓ۹۵ جنهن جي واسطي ان کي پڪاريو ٿا ان کي ٽاري ڇڏي ۽ شريڪن کي وساري ڇڏيندؤ. وٓ۹۶

النصف
وقف غفران
وقف منزل
عندالبعض عند المتقدمين
ع ۱۱/۴ ۱۰

وٓ۷۹ انهن جي ايمان جي طرف کان سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن جي اُميد منقطع ڪرڻ مقصد آهي تہ جيئن ڪين انهن جي اعتراض ڪرڻ ۽ ايمان نہ آڻڻ سان رنج ۽ تڪليف نہ ٿئي

وٓ۸۰ دل لڳائي سمجهڻ جي لاءِ اهي ئي نصيحتون حاصل ڪندا آهن ۽ سچي دين جي دعوت قبول ڪندا آهن

وٓ۸۱ يعني ڪافرن.

وٓ۸۲ قيامت جي ڏينهن.

وٓ۸۳ ۽ پنهنجن عملن جي جزا حاصل ڪندا.

وٓ۸۴ مڪي جي ڪافرن.

وٓ۸۵ ڪافرن جي گمراهي ۽ سرڪشي ايتري حد تائين پهچي ويئي جو انهن گهڻين آيتن ۽ معجزن تي، جيڪي انهن محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن کان مشاهد ڪيا هُئا، قناعت نہ ڪئي ۽ سڀني جا انڪاري ٿيا ۽ اهڙي آيت طلب ڪرڻ لڳا جنهن سان الله جو عذاب ٿئي، جيئن انهن چيو هو اَللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ هٰذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَاَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِّنَ السَّمَآءِ، اي اسان جا الله! جيڪڏهن اهو حق آهي تنهنجي طرف کان تہ پوءِ اسان تي آسمان کان پٿر وساءِ (تفسير ابوالسعود).

وٓ۸۶ نہ ٿا ڄاڻن تہ ان جو نزول سندن لاءِ مصيبت آهي، جو انڪار ڪرڻ سان ئي هلاڪ ڪيا ويندا.

وٓ۸۷ يعني سمورا جاندار، توڙي اهي چوپايا هجن يا ڦاٽيندڙ جانور يا پکي، توهان وانگر امتون آهن، اها مماثلت سمورن وجهن سان تہ نہ آهي، ڪن سان آهي. انهن سڀن جي بيان ۾ ڪن مفسرن فرمايو تہ اهي حيوان توهان وانگر الله کي سڃاڻن، هڪ ڄاڻن، ان جي تسبيح پڙهن ۽ عبادت ڪن ٿا. ڪن جو قول آهي تہ اهي مخلوق هجڻ ۾ توهان وانگر آهن. ڪن چيو تہ اهي انسانن وانگر پاڻ ۾ الفت رکن ٿا ۽ هڪٻئي کان سکڻ ۽ سمجهڻ جي ڪن ٿا. ڪن جو قول آهي تہ روزي طلب ڪرڻ، هلاڪت کان بچڻ، نر ۽ مادي جو امتياز رکڻ ۾ توهان وانگر آهن. ڪن چيو تہ پيدا ٿيڻ، مرڻ ۽ مرڻ کان پوءِ حساب جي لاءِ اٿڻ ۾ توهان وانگر آهن

وٓ۸۸ يعني سمورن عملن ۽ سموري مَا كَانَ وَمَا يَكُوْنُ جو هن ۾ بيان آهي ۽ سمورين شين جو بہ علم هن ۾ آهي. هن ڪتاب مان مراد قرآن ڪريم مراد آهي يا لوح محفوظ (جمل وغيره). وٓ۸۹ ۽ سڀني جانورن ۽ پکين جو حساب ٿيندو، ان کان پوءِ اهي مٽي ڪيا ويندا. وٓ۹۰ جو حق مڃڻ ۽ حق ڳالهائڻ ڪين ميسر نہ آهي. وٓ۹۱ جهالت، حيرت ۽ ڪفر جي. وٓ۹۲ اسلام جي توفيق عطا فرمائي. وٓ۹۳ ۽ جن کي دنيا ۾ معبود مڃيندا هيؤ، اُنهن کان حاجت روائي گهرندؤ. وٓ۹۴ پنهنجي ان دعوىٰ ۾ تہ معاذالله! بُت معبود آهن تہ پوءِ اُن وقت انهن کي سڏيو، مگر ائين نہ ڪندؤ. وٓ۹۵ پوءِ اُن مصيبت کي. وٓ۹۶ جنهن کي پنهنجي باطل عقيدي ۾ معبود ڄاڻندا هيؤ ۽ انهن تہ انهن وا جهائيندؤ بہ نہ ڇو تہ توهان کي معلوم آهي تہ اُهي توهان جي ڪم نہ ٿا اچي سگهن

اَرْسَلْنَآ اِلٰٓى اُمَمٍ مِّنْ قَبْلِكَ فَاَخَذْنٰهُمْ بِالْبَاْسَآءِ وَالضَّرَّآءِ لَعَلَّهُمْ
۽ بيشڪ اسان توکان اڳين امتن جي طرف رسول موڪليا پوءِ انهن کي سختيءَ ۽ تڪليف سان پڪڙيوسين و٩٧ ته متان اهي ڪنهن
يَتَضَرَّعُوْنَ ﴿٤٢﴾ فَلَوْلَآ اِذْ جَآءَهُمْ بَاْسُنَا تَضَرَّعُوْا وَلٰكِنْ قَسَتْ
طرح عاجزي ڪن. و٩٨ پوءِ ڇو نه انهن عاجزي ڪئي جڏهن مٿن اسان جو عذاب آيو پر انهن جون دليون سخت ٿي ويون و٩٩
قُلُوْبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ مَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿٤٣﴾ فَلَمَّا نَسُوْا مَا ذُكِّرُوْا
۽ شيطان انهن جا ڪم سندن نظر ۾ چڱا ڪري ڏيکاريا. پوءِ جڏهن انهن وساري ڇڏيو جيڪي انهن کي نصيحتون ڪيون ويون
بِهٖ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ اَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ ؕ حَتّٰٓى اِذَا فَرِحُوْا بِمَآ اُوْتُوْٓا
ته و١٠٠ اسان انهن تي هر شيءِ جا دروازا کولي ڇڏيا و١٠١ ايستائين جو جڏهن خوش ٿيا ان تي جو کين مليو و١٠٢
اَخَذْنٰهُمْ بَغْتَةً فَاِذَا هُمْ مُّبْلِسُوْنَ ﴿٤٤﴾ فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ
ته اسان اوچتو کين پڪڙيو و١٠٣ ته جڏهن اهي نا اميد رهجي ويا. پوءِ ظالمن جي پاڙ پٽجي وئي
ظَلَمُوْا ؕ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴿٤٥﴾ قُلْ اَرَءَيْتُمْ اِنْ اَخَذَ اللّٰهُ
و١٠٤ ۽ سمورين خوبيون الله جي واسطي جو سمورن جهانن جو رب آهي و١٠٥ تون فرماءِ ڀلا ٻڌايو ته جيڪڏهن الله
سَمْعَكُمْ وَاَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلٰى قُلُوْبِكُمْ مَّنْ اِلٰهٌ غَيْرُ اللّٰهِ
توهان جا ڪن ۽ اکيون ڦري وٺي ۽ توهان جي دلين تي مهر هڻي ڇڏي و١٠٦ ته الله کان سواءِ ڪهڙو خدا آهي جو
يَاْتِيْكُمْ بِهٖ ؕ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْاٰيٰتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُوْنَ ﴿٤٦﴾
توهان کي اهي شيون آڻي ڏي و١٠٧ ڏس اسان ڪهڙي ڪهڙي نموني آيتون بيان ڪريون ٿا پوءِ اهي منهن ڦيرائين ٿا وٺن.
قُلْ اَرَءَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ
توهان فرمايو ڀلا ٻڌايو ته جيڪڏهن توهان تي الله جو عذاب اچي وڃي اوچتو و١٠٨ يا کليو کلايو و١٠٩ ته ڪير تباهه
يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿٤٧﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِيْنَ اِلَّا
ٿيندو سواءِ ظالمن جي. و١١٠ ۽ اسان رسول نه ٿا موڪليون مگر خوشخبري
مُبَشِّرِيْنَ وَمُنْذِرِيْنَ ۚ فَمَنْ اٰمَنَ وَاَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
ڏيندڙ ۽ ڊيڄاريندڙ ڪري و١١١ پوءِ جن ايمان آندو ۽ سڌريا و١١٢ انهن کي نه ته ڪو خوف آهي
وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٤٨﴾ وَالَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ
نه ڪو غم ۽ جن اسان جي آيتن کي ڪوڙو چيو، انهن کي عذاب پهچندو

و٩٧ فقيريءَ ۽ بُک ۽ بيماريءَ وغيره ۾ مبتلا ڪيوسين.

و٩٨ الله جي طرف رجوع ڪن ۽ پنهنجن گناهن کان باز اچن.

و٩٩ اُهي الله جي بارگاهه ۾ عاجزي ڪرڻ جي بجاءِ ڪفر ۽ تڪذيب تي اصرار ڪندا رهيا.

و١٠٠ ۽ اهي ڪنهن به طرح نصيحت قبول ڪندڙ نه ٿيا ۽ نه پيش آيل مصيبتن سان ۽ نه نبين سڳورن جي نصيحتن سان.

و١٠١ صحت، سلامتي، رزق جي ڪشادگيءَ ۽ عيش وغيره جا.

و١٠٢ ۽ پنهنجو پاڻ کي ان جو حقدار سمجهيائون ۽ قارون وانگر تڪبر ڪرڻ لڳا.

و١٠٣ ۽ عذاب ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو.

و١٠٤ ۽ سمورائي هلاڪ ڪيا ويا، باقي ڪو به نه ڇڏيو ويو.

و١٠٥ هن مان معلوم ٿيو ته گمراهن، بي دينن ۽ ظالمن جي هلاڪت الله تعاليٰ جي نعمت آهي، ان تي شڪر ڪرڻ گهرجي.

و١٠٦ علم ۽ معرفت جو سمورو نظام تباهه ٿي وڃي.

و١٠٧ هن جو جواب اهو ئي آهي ته ڪوئي نه آهي، پوءِ هاڻي توحيد تي مضبوط دليل قائم ٿي ويو ته جڏهن الله کان سواءِ ڪو ايتري طاقت ۽ اختيار وارو نه آهي ته پوءِ عبادت جو لائق صرف اهو ئي آهي ۽ شرڪ بدترين ظلم ۽ جُرم آهي.

و١٠٨ جنهن جا آثار ۽ نشان اڳي معلوم نه هجن.

و١٠٩ اکين ته سندي.

و١١٠ يعني ڪافرن کان سواءِ، ڇو ته انهن پنهنجي جانين تي ظلم ڪيو ۽ اها هلاڪت سندن حق ۾ عذاب آهي. و١١١ ايمان وارن کي جنت ۽ ثواب جون خوشخبريون ٻڌائيندڙ ۽ ڪافرن کي جهنم ۽ عذاب کان ڊيڄاريندڙ.

و١١٢ نيڪ عمل ڪري.

بِمَا كَانُوْا يَفْسُقُوْنَ ۝٤٩ قُلْ لَّآ اَقُوْلُ لَكُمْ عِنْدِيْ خَزَآئِنُ اللّٰهِ
انهن جي نا فرماني جي سبب ، تون فرماءِ ته مان ترهان کي نه ٿو چوان ته مون وٽ الله جا خزانا آهن

وَلَآ اَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَآ اَقُوْلُ لَكُمْ اِنِّيْ مَلَكٌ ۚ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوْحٰٓى
۽ نه ٿو چوان اهي ته مان پاڻ مرادو غيب ڄاڻان ٿو ۽ نه توهان کي چوان ٿو ته مان ملائڪ آهيان ١١٣ مان ته انهي جو تابع آهيان جيڪي مون ڏانهن وحي

اِلَيَّ ۭ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَصِيْرُ ۭ اَفَلَا تَتَفَكَّرُوْنَ ۝٥٠ ع
ايندو آهي ف١١٤ تون فرماءِ ڇا برابر ٿي ويندا انڌو ۽ اکين وارو ف١١٥ ته پوءِ ڇا توهان غور نه ٿا ڪريو. ۽ هن قرآن

وَاَنْذِرْ بِهِ الَّذِيْنَ يَخَافُوْنَ اَنْ يُّحْشَرُوْٓا اِلٰى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ
سان انهن کي ڊيڄار جن کي خوف هجي ته پنهنجي رب ڏانهن هن طرح اٿاريا وڃن جو الله کان سواءِ نه انهن جو ڪو حمايتي هجي ۽ نه

مِّنْ دُوْنِهٖ وَلِيٌّ وَّلَا شَفِيْعٌ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ ۝٥١ وَلَا تَطْرُدِ الَّذِيْنَ
ڪوئي سفارشي هن اميد تي ته من اهي پرهيزگار ٿي وڃن ۽ انهن کي پري نه ڪر جيڪي پنهنجي

يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيْدُوْنَ وَجْهَهٗ ۭ مَا عَلَيْكَ مِنْ
رب کي پڪاريندا آهن صبح ۽ شام سندس رضا طلب ڪندي ف١١٦ تو تي انهن جي حساب

حِسَابِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ وَّمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِّنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ
مان ڪجهه نه آهي ۽ انهن تي تنهنجي حساب مان ڪجهه نه آهي ف١١٧ پوءِ تون انهن کي پري

فَتَكُوْنَ مِنَ الظّٰلِمِيْنَ ۝٥٢ وَكَذٰلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِّيَقُوْلُوْٓا
ڪرين ته اهو ڪم انصاف کان پري آهي ۽ اهڙي طرح اسان انهن مان هڪ کي ٻي جي واسطي

اَهٰٓؤُلَاۗءِ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْهِمْ مِّنْۢ بَيْنِنَا ۭ اَلَيْسَ اللّٰهُ بِاَعْلَمَ
امتحان بڻايو مالدار ڪافر محتاج مسلمانن کي ڏسي ف١١٨ چون ڇا اهي آهن جن تي الله احسان ڪيو اسان مان ف١١٩ ڇا الله بهتر

بِالشّٰكِرِيْنَ ۝٥٣ وَاِذَا جَاۗءَكَ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِاٰيٰتِنَا فَقُلْ سَلٰمٌ
نٿو ڄاڻي شڪر گذارن کي ۽ جڏهن توهان جي حضور اهي حاضر ٿين جيڪي اسان جي آيتن تي ايمان رکن ٿا توهان انهن کي فرمايو توهان

عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلٰي نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ ۙ اَنَّهٗ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوْۗءًۢا
تي سلامتي توهان جي رب پنهنجي ڪرم جي ذمي تي رحمت لازم ڪئي آهي ف١٢٠ جو توهان مان جيڪو ناداني مر ڪا برائي ڪري

بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْۢ بَعْدِهٖ وَاَصْلَحَ ۙ فَاَنَّهٗ غَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ ۝٥٤
وري ان کان پوءِ توبهه ڪري ۽ سڌري وڃي پوءِ بيشڪ الله بخشڻهار مهربان آهي

منزل ٢

ف١١٣ ڪافرن جو طريقو هو ته اهي محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کان قسمين قسمين سوال ڪندا هئا. ڪڏهن چوندا هئا ته جيڪڏهن توهان رسول آهيو ته پوءِ اسان کي گهڻي دولت ۽ مال ڏيو ته جيئن اسان ڪڏهن به محتاج نه ٿيون، اسان جي لاءِ ٻهاڙن کي سون ڪريو، ڪڏهن چوندا هئا ته گذريل ۽ ايندڙ وقت جون خبرون ٻڌايو ۽ اسان کي پنهنجي مستقبل جي خبر ڏيو ته ڇا ڇا پيش ايندو ته جيئن هو اسان نفعو حاصل ڪري وٺون ۽ نقصان کان بچڻ جا پهريائين انتظام ع ٩ ١١ ڪري وٺون. ڪڏهن چوندا هئا ته اسان کي قيامت جو وقت ٻڌايو ته ڪڏهن ايندي؟ ڪڏهن چوندا هئا ته توهان ڪيئن رسول آهيو، جو کائو پيئو به ٿا، نڪاح به ڪريو ٿا: ڪافرن جي انهن سڀني ڳالهين جو هن آيت مر جواب ڏنو ويو آهي ته اهو ڪلام اجايو ۽ جهالت آهي، ڇو ته جيڪو شخص ڪنهن امر جو دعويدار هجي، ان کان اُهي ئي ڳالهيون معلوم ڪري سگهجن ٿيون، جيڪي ان جي دعوىٰ سان تعلق رکنديون هجن. غير متعلق ڳالهين جو معلوم ڪرڻ ۽ انهن کي ان دعوىٰ جي خلاف حجت بنائڻ انتها درجي جي جهالت آهي، اُن ڪري ارشاد ٿيو ته توهان فرمائي ڇڏيو ته منهنجي دعوىٰ اها نه آهي ته مون وٽ الله جا خزانا آهن جو توهان مون کان مال ۽ دولت جو سوال ڪريو ۽ مان ان جي طرف نه واجهايان ته پوءِ توهان رسالت جا انڪاري ٿي وڃو، نه منهنجي دعوىٰ ذاتي غيب ڄاڻڻ جي آهي ته جيڪڏهن مان توهان کي گذريل يا ايندڙ وقت جون خبرون نه ٻڌايان ته پوءِ منهنجي نبوت مڃڻ مر عذر ڪري سگهو. نه مان ملائڪ هجڻ جي دعوىٰ ڪئي آهي جو کائڻ پيئڻ ۽ نڪاح ڪرڻ اعتراض جي قابل هجي، پوءِ مان جن شين جي دعوىٰ نه ڪئي آهي تن بابت سوال اجايو آهي ۽ ان جو جواب مون تي لازم نه آهي. منهنجي دعوىٰ نبوت ۽ رسالت جي آهي ۽ جڏهن ان تي زبردست دليلن مضبوط ثبوت قائم ٿي چڪا آهن ته پوءِ غير متعلق ڳالهيون پيش ڪرڻ ڪهڙي معنىٰ رکي ٿو. فائدو:- هن مان صاف واضح ٿي ويو ته هن آيت کي محبوب سردارِ عالم صلى الله عليه وسلم جن جي غيب تي مطلع ڪرڻ جي انڪار جي لاءِ سَنَد بنائڻ اينئن اجايو آهي جيئن ڪافرن جو انهن سوالن کي نبوت جي انڪار جو دستاويز بنائڻ اجايو هو. ان کان سواءِ هن آيت مان حضور سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن جي عطائي علم جو انڪار ڪهڙي طرح به مراد نه ٿو ٿي سگهي، ڇو ته هن صورت مر آيتن جي وچ مر تعارض جو قائل ٿيڻو پوندو ۽ اهو باطل آهي. مفسرن جو هيءُ به قول آهي ته محبوب ڪريم سائينءَ جو لآ اَقُوْلُ لَكُمْ الْاٰيَة فرمائڻ تواضع جي طريقي سان آهي (خازن. مدارڪ ۽ جمل وغيره). ف١١٤ ۽ اهو ئي نبيءَ جو ڪم آهي، پوءِ مان توهان کي اهو ڏيندس، جنهن جو مون کي حُڪم ٿيندو ۽ اهو ئي ٻڌائيندس، جنهن جي اجازت هوندي، اهو ئي ڪندس جنهن جو مون کي حُڪم مليو آهي. ف١١٥ مؤمن ۽ ڪافر، عالم ۽ جاهل. ف١١٦ شانِ نزول ڪافرن جي هڪ جماعت ٻنهي جهانن جي سردار صلى الله عليه وسلم جن جي خدمت اقدس مر آئي، انهن ڏٺو ته محبوب سائينءَ جي چوگرد غريب صحابن جي هڪ جماعت حاضر آهي، جيڪي گهٽ درجي جو لباس پهريو ويٺا آهن. اهو ڏسي اُهي چوڻ لڳا ته اسان کي انهن ماڻهن سان گڏ ويهڻ مر شرم اچي ٿو. جيڪڏهن توهان انهن کي پنهنجي مجلس مان ڪڍي ڇڏيو ته پوءِ اسان توهان تي ايمان آڻيون ۽ توهان جي خدمت مر رهون. حضور جن ان کي منظور فرمايو، اُن تي هيءُ آيت نازل ٿي. ف١١٧ سڀني جو حساب الله تي آهي، اهو ئي سموري مخلوق کي روزي ڏيڻ وارو آهي، اُن کان سواءِ ڪنهن جي ذمي ڪنهن جو حساب نه آهي. حاصل مقصد هيءُ آهي ته اهي ضعيف فقير (جن جو مٿي ذڪر ٿيو) توهان جي دربار مر قرب حاصل ڪرڻ جا حقدار آهن، انهن کي پري ڪرڻ ئي بجا آهي. ف١١٨ حسد جي طريقي سان. ف١١٩ جو انهن کي ايمان ۽ هدايت نصيب ڪيائين ان جي باوجود، جو اُهي ماڻهو فقير، غريب آهن ۽ اسان رئيس، سردار آهيون. ان مان انهن جو مطلب الله تعالىٰ تي اعتراض ڪرڻ آهي ته غريب، اميرن تي اڳرائي جو حق نٿا رکن پوءِ جيڪڏهن حق هجي ها ته اهي غريب اسان تي اڳرا نه هجن ها. ف١٢٠ ۽ پنهنجي فضل ۽ ڪرم سان واعدو فرمايو آهي. ف١٢١ ته جيئن حق ظاهر ٿئي ۽ ان تي عمل ڪيو وڃي. ف١٢٢ ته جيئن ان کان پاسو ڪيو وڃي.

وَكَذٰلِكَ نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ وَلِتَسْتَبِيْنَ سَبِيْلُ الْمُجْرِمِيْنَ ﴿٥٥﴾ ع

۽ اهڙيءَ طرح اسان آيتون تفصيل وار بيان فرمايون ٿا آهيون ۽ وا١٢١ ۽ هن ڪري جو مجرمن جو رستو ظاهر ٿي وڃي. و١٢٢

قُلْ اِنِّيْ نُهِيْتُ اَنْ اَعْبُدَ الَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ ؕ قُلْ

توهان فرمايو مون کي منع ڪيو ويو آهي جو مان انهن کي پوڄيان جن جي توهان پوڄا ڪندا آهيو الله کان سواءِ و١٢٣ توهان فرمايو

لَّاۤ اَتَّبِعُ اَهْوَآءَكُمْ ۙ قَدْ ضَلَلْتُ اِذًا وَّمَاۤ اَنَا مِنَ الْمُهْتَدِيْنَ ﴿٥٦﴾

ته مان توهان جي خواهشن جي پٺيان نه ٿو هلان و١٢٤ ائين هجي ته مان ڀٽڪي وڃان ۽ راهه تي نه رهان.

قُلْ اِنِّيْ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِّنْ رَّبِّيْ وَكَذَّبْتُمْ بِهٖ ؕ مَا عِنْدِيْ مَا

توهان فرمايو ته مان پنهنجي رب جي طرف کان روشن دليل تي آهيان و١٢٥ ۽ توهان ان کي ڪوڙو ٿا ڄاڻيو مون وٽ نه آهي

تَسْتَعْجِلُوْنَ بِهٖ ؕ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ ؕ يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ

جنهن جي توهان تڪڙ مچايو ٿا آهيو و١٢٦ حڪم ته الله جو ئي آهي، اهو حق فرمائيندو آهي ۽ اهو ئي سمورن کان

الْفٰصِلِيْنَ ﴿٥٧﴾ قُلْ لَّوْ اَنَّ عِنْدِيْ مَا تَسْتَعْجِلُوْنَ بِهٖ لَقُضِيَ الْاَمْرُ

بهتر فيصلو ڪندڙ آهي. توهان فرمايو جيڪڏهن مون وٽ هجي ها اها شيءِ جنهن جي توهان جلدي ڪري رهيا آهيو و١٢٧ ته معاملو

بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ ؕ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِالظّٰلِمِيْنَ ﴿٥٨﴾ وَعِنْدَهٗ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ

پورو ٿي چڪو هجي ها و١٢٨ مون ۽ توهان ۾ ۽ الله خوب ڄاڻي ٿو ظالمن کي. ۽ انهيءَ وٽ آهن غيب جون ڪنجيون

لَا يَعْلَمُهَاۤ اِلَّا هُوَ ؕ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ؕ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَّرَقَةٍ اِلَّا

اهو ئي انهن کي ڄاڻي ٿو و١٢٩ ۽ ڄاڻي ٿو جيڪي درياءَ ۽ خشڪيءَ ۾ آهي ۽ جيڪو پن ڪري ٿو اهو ان کي

يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِيْ ظُلُمٰتِ الْاَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَّلَا يَابِسٍ اِلَّا فِيْ

ڄاڻي ٿو ۽ ڪو داڻو ڪونهي زمين جي اونداهين ۾ ۽ نه ڪا آلي ۽ سُڪي شيءِ جو هڪ روشن

كِتٰبٍ مُّبِيْنٍ ﴿٥٩﴾ وَهُوَ الَّذِيْ يَتَوَفّٰىكُمْ بِالَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ

ڪتاب ۾ لکيل نه هجي. و١٣٠ اهو ئي آهي جيڪو رات جو توهان جا روح قبض ڪندو آهي و١٣١ ۽ ڄاڻي ٿو جيڪو

بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيْهِ لِيُقْضٰۤى اَجَلٌ مُّسَمًّى ۚ ثُمَّ اِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ

ڏينهن جو ڪمايو پوءِ توهان کي ڏينهن ۾ اٿاري ٿو جيئن مقرر ميعاد پوري ٿئي و١٣٢ پوءِ انهيءَ جي طرف ڦرڻو آهي و١٣٣

ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ ﴿٦٠﴾ ع وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ وَ

پوءِ اهو ٻڌائي ڇڏيندو جيڪو ڪجهه توهان ڪندا هئا. ۽ اهو غالب آهي پنهنجي ٻانهن تي ۽ توهان

و١٢٣ ڇو ته اهو عقل ۽ نقل ٻنهي جي خلاف آهي.

ع ٦ ٥ ١٢

و١٢٤ يعني توهان جو طريقو نفس ۽ خواهش جي تابعداري ٿيو آهي، نه دليل جي تابعداري، ان ڪري اختيار ڪرڻ جي قابل نه آهي.

و١٢٥ ۽ مون کي ان جي معرفت حاصل آهي. مان ڄاڻان ٿو ته ان کان سواءِ ڪو به عبادت جي لائق نه آهي. روشن دليل، قرآن شريف، معجزن ۽ توحيد جي چٽن ثبوتن سڀني تي مشتمل آهي.

و١٢٦ ڪافر ٺٺوليءَ طور محبوب سيد عالم صلى الله عليه وسلم جن کي چوندا هئا ته اسان تي جلدي عذاب نازل ڪرايو. هن آيت ۾ انهن کي جواب ڏنو ويو ۽ ظاهر ڪيو ويو ته حضور جن کان اهو سوال ڪرڻ اجايو آهي.

و١٢٧ يعني عذاب.

و١٢٨ مان توهان کي هڪ گهڙي مهلت نه ڏيان ها ۽ توهان کي رب جو مخالف ڏسي جلدي هلاڪ ڪري ڇڏيان ها، پر الله بردبار آهي، سزا ۾ جلدي نه ٿو فرمائي.

و١٢٩ پوءِ جنهن کي اهو گهري، اهو ئي غيب تي واقف ٿي سگهي ٿو. ان جي ٻڌائڻ کان سواءِ ڪو به غيب ڄاڻي نه ٿو سگهي (واحدي)

و١٣٠ ڪتاب مبين مان مراد لوح محفوظ آهي. الله تعالىٰ مَاكَانَ وَمَايَكُوْنُ جا علم ان ۾ مڪتوب فرمايا آهن.

ع ٦ ٥ ١٣

و١٣١ پوءِ توهان تي ننڊ غالب ٿئي ٿي ۽ توهان جا تصرفات پنهنجي حال تي باقي نه ٿا رهن.

و١٣٢ ۽ عمر پنهنجي انتها کي پهچي.

و١٣٣ آخرت ۾ هن آيت ۾ مرڻ کان پوءِ زنده ٿيڻ تي دليل ذڪر فرمايو ويو. جهڙيءَ طرح روز مره سمهڻ جي وقت هڪ قسم جو موت توهان تي وارد ڪيو ٿو، جنهن سان توهان جا حواس معطل ٿي وڃن ٿا ۽ گهمڻ، ڦرڻ، پڪڙڻ ۽ سڄاڳيءَ جا ڪم سڀ معطل ٿين ٿا. ان کان پوءِ وري سڄاڳيءَ جي وقت الله تعالىٰ سمورن طاقتن کي سندن تصرفات عطا فرمائي ٿو. هيءَ هن ڳالهه جو چٽو دليل آهي ته اهو موت کان پوءِ زندگيءَ جي تصرفات عطا ڪرڻ تي اهڙيءَ طرح ئي قادر آهي.

يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً ؕ حَتّٰٓى اِذَا جَآءَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ

تي نگهبان موڪلي ٿو ف١٣٤ ايستائين جڏهن جو توهان مان ڪنهن تي موت اچي ٿو ته اسان جا ملائڪ ان جو روح قبض ڪندا

رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُوْنَ ﴿٦١﴾ ثُمَّ رُدُّوْٓا اِلَى اللّٰهِ مَوْلٰىهُمُ الْحَقِّ ؕ

آهن ف١٣٥ ۽ اهي گهٽتائي نه ڪندا آهن. ف١٣٦ پوءِ موٽايا ويندا آهن پنهنجي سچي مولى الله جي طرف، ٻڌو ته

اَلَا لَهُ الْحُكْمُ ۗ وَهُوَ اَسْرَعُ الْحٰسِبِيْنَ ﴿٦٢﴾ قُلْ مَنْ يُّنَجِّيْكُمْ مِّنْ

حڪم انهيءَ جو ئي آهي ف١٣٧ ۽ اهو ئي سڀني کان جلدي حساب ڪرڻ وارو آهي ف١٣٨ توهان فرمايو اهو ڪير آهي جو توهان کي نجات ڏيندو آهي

ظُلُمٰتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُوْنَهٗ تَضَرُّعًا وَّخُفْيَةً ۚ لَئِنْ اَنْجٰىنَا مِنْ

ميداني ۽ بحري آفتن کان جنهن کي توهان پڪاريندا آهيو عاجزيءَ سان ۽ آهستي ته جيڪڏهن اهو اسان کي ڇوٽڪارو ڏي ته اسان

هٰذِهٖ لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الشّٰكِرِيْنَ ﴿٦٣﴾ قُلِ اللّٰهُ يُنَجِّيْكُمْ مِّنْهَا وَمِنْ

ضرور شڪرگذار رهنداسي. ف١٣٩ توهان فرمايو الله توهان کي ڇوٽڪارو ڏي ٿو ان کان ۽ هر ٻي

كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ اَنْتُمْ تُشْرِكُوْنَ ﴿٦٤﴾ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلٰٓى اَنْ يَّبْعَثَ

تڪليف کان پوءِ ورِي توهان شريڪ ٺاهيو ٿا. ف١٤٠ توهان فرمايو اهو قادر آهي جو توهان تي عذاب

عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ اَوْ مِنْ تَحْتِ اَرْجُلِكُمْ اَوْ يَلْبِسَكُمْ

موڪلي توهان جي مٿي کان يا توهان جي پيرن جي هيٺان يا توهان کي وڙهائي مختلف ٽولا ڪري

شِيَعًا وَّيُذِيْقَ بَعْضَكُمْ بَاْسَ بَعْضٍ ؕ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ

۽ هڪ کي ٻي کان سختي چکائي ته سوا اسان ڪهڙي طرح نموني نموني

الْاٰيٰتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُوْنَ ﴿٦٥﴾ وَكَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ ؕ قُلْ

سان آيتون بيان فرمايون ٿا ته من اهي سمجهن. ف١٤١ ۽ ان کي ف١٤٢ ڪوڙ وچيو تنهنجي قوم ۽ اهو ئي حق آهي، توهان فرمايو

لَّسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيْلٍ ﴿٦٦﴾ ؕ لِكُلِّ نَبَاٍ مُّسْتَقَرٌّ ۫ وَّسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ ﴿٦٧﴾

مان توهان تي ڪو وڪيل نه آهيان. ف١٤٣ هر شيءِ جو هڪ مقرر وقت آهي ف١٤٤ عنقريب اوهان کي خبر پوندي.

وَاِذَا رَاَيْتَ الَّذِيْنَ يَخُوْضُوْنَ فِيْٓ اٰيٰتِنَا فَاَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتّٰى

۽ اي ٻڌندڙ جڏهن تون انهن کي ڏسين ته اسان جي آيتن ۾ بيجا ٻيل آهن ف١٤٥ ته تون انهن کان منهن مٽ ف١٤٦

يَخُوْضُوْا فِيْ حَدِيْثٍ غَيْرِهٖ ؕ وَاِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطٰنُ فَلَا تَقْعُدْ

جيستائين جو ڪنهن ٻي ڳالهه ۾ پون ۽ جيڪڏهن ڪٿي تو کي شيطان وساري ته ياد اچڻ تي

منزل ٢

ف١٣٤ ملائڪ، جن کي ڪرامًا ڪاتبين چون ٿا، اُهي بني آدم جون نيڪيون ۽ بُرايون لکن ٿا. هرهڪ ماڻهوءَ سان گڏ ٻه ملائڪ آهن. هڪ ساڄي ۽ ٻيو کاٻي. ساڄي پاسي وارو ملائڪ نيڪيون لکي ٿو، ۽ کاٻي پاسي وارو بُرايون. ٻانهن کي گهرجي ته هوشيار رهن ۽ بُراين ۽ گناهن کان بچن ڇو ته هرهڪ عمل لکيو وڃي ٿو ۽ قيامت جي ڏينهن اهو اعمال نامو سموريءَ مخلوق جي سامهون پڙهيو ويندو ته پوءِ گناه ڪيتريءَ خواريءَ جو سبب ٿيندا؟!! الله پناهه ڏي.

ف١٣٥ انهن ملائڪن مان مراد يا ته صرف اڪيلو ملڪ الموت آهي، ان صورت ۾ جمع جو صيغو ادب يعني تعظيم جي لاءِ آهي يا ملڪ الموت انهن ملائڪن سان گڏ مراد آهي، جيڪي ان جا مددگار آهن. جڏهن ڪنهن جي موت جو وقت ايندو آهي ته ملڪ الموت الله جي حڪم سان پنهنجي مددگارن کي ان جي روح قبض ڪرڻ جو حڪم ڏيندو آهي، جڏهن روح نڙيءَ تائين پهچندو آهي ته پوءِ پاڻ قبض فرمائيندو آهي (خازن). ف١٣٦ ۽ حڪم جي تعميل ڪرڻ ۾ انهن کان ڪوتاهي واقع نه ٿي ٿئي ۽ انهن جي عمل ۾ سستي ۽ تاخير واقع نه ٿي ٿئي. پنهنجا فرض صحيح وقت تي ادا ڪن ٿا. ف١٣٧ ۽ اُن ڏينهن ان کان سواءِ ڪو به حڪم ڪرڻ وارو نه آهي. ف١٣٨ ڇو ته ان کي سوچڻ جاچڻ ۽ ڳڻڻ جي ضرورت نه آهي، جنهن ۾ دير ٿئي. ف١٣٩ هن آيت ۾ ڪافرن کي تنبيه ڪئي ويئي آهي ته جڏهن اهي خشڪي ۽ پاڻيءَ جي سفر ۾ مصيبتن ۾ مبتلا ٿي پريشان ٿيندا آهن ۽ اهڙيون سختيون ۽ مصيبتون پيش اينديون آهن، جن سان دليون ڏڪي وينديون آهن ۽ خطرا دلين کي پريشان ۽ بي چين ڪري ڇڏيندا آهن ته اُن وقت بُت پرست بُتن کي وساري ڇڏي ٿو ۽ الله تعالىٰ کان ئي دُعا گهُري ٿو، انهيءَ جي ئي حضور ۾ عاجزي ۽ زاري ڪري ٿو ۽ چوي ٿو ته جيڪڏهن تون ان مصيبت کان ڇوٽڪارو ڏين ته پوءِ مان شڪرگذار ٿيندس ۽ تنهنجي نعمت جو حق بجا آڻيندس. ف١٤٠ ۽ شڪرگذاريءَ جي بجاءِ اهڙي وڏي ناشڪري ڪريو ٿا، انهيءَ جاڻ ۽ هوندي به ته نڪما آهن، ڪنهن ڪم جا نه آهن، پوءِ به ڪين الله جو شريڪ ڪريو ٿا. ڪيتري نه وڏي گمراهي آهي. ف١٤١ مفسرن جو هن ۾ اختلاف آهي ته هن آيت مان ڪهڙا ماڻهو مراد آهن؟ هڪ جماعت چوي ٿي ته هن مان اُمتِ محمّديه مُراد آهي ۽ آيت انهن جي حق ۾ نازل ٿي. بخاريءَ جي حديث ۾ آهي ته جڏهن هي نازل ٿيو ته اهو قادر آهي توهان تي عذاب موڪلي توهان جي مٿان، ته پوءِ محبوب سيد عالم صلى الله تعالىٰ عليه واٰله وسلم فرمايو ته تنهنجي ئي پناهه گهُران ٿو ۽ جڏهن هيءَ نازل ٿيو ته يا توهان جي پيرن جي هيٺان ته پوءِ فرمايائون مان تنهنجي ئي پناهه گهُران ٿو ۽ جڏهن هيءَ نازل ٿيو يا توهان کي جن ڇڙوڇڙ ڪري ۽ هڪ کي ٻئي جي سختي چکائي ته پوءِ فرمايائون اهو آسان آهي. مسلم جي حديث ۾ آهي ته هڪ ڏينهن محبوب ڪريم صلى الله عليه وسلم بني معاويه مسجد ۾ ٻه رڪعتون نماز ادا فرمائي ۽ ان کان پوءِ ڊگهي دُعا گهُري، پوءِ صحابه ڪرام جي طرف متوجهه ٿي فرمايائون مان پنهنجي رب کان ٽي سوال ڪيا جن مان صرف ٻه قبول فرمايا ويا. هڪ سوال هي هو ته منهنجي اُمت عام ڏڪر سان هلاڪ نه فرمائي، اهو قبول ٿيو. ٻيو سوال هيءُ هو ته انهن کي ٻوڏ سان عذاب نه فرمائي، اهو به قبول ٿيو. ٽيون سوال هي هو ته انهن جو پاڻ ۾ جنگ جهيڙو نه ٿئي، اهو قبول نه ٿيو. ف١٤٢ يعني قرآن شريف کي يا عذاب جي نزول کي. ف١٤٣ منهنجو ڪم هدايت آهي، مون تي دلين جي ذميداري نه آهي. ف١٤٤ يعني الله تعالىٰ جيڪي خبرون ڏنيون، انهن جي لاءِ وقت مقرر آهن. انهن جو واقع ٿيڻ ٺيڪ انهيءَ وقت ٿيندو. ف١٤٥ طعني، ملامت ۽ ٺٺوليءَ سان. ف١٤٦ ۽ انهن سان گڏ ويهڻ ڇڏي ڏي. مسئلو:- هن آيت مان معلوم ٿيو ته بي دينن جي جنهن مجلس ۾ دين جو احترام نه ڪيو وڃي ۽ ٻڌڻ وارا مسلمان ڪي اتي ويهڻ جائز نه آهي. هن مان ثابت ٿي ويو ته ڪافرن ۽ بي دينن جي جلسن ۾ جن ۾ اهي دين جي خلاف تقريرون ڪن ٿا، وڃڻ ۽ ٻُڌڻ جي لاءِ شرڪت ڪرڻ جائز نه آهي ۽ سوال جوابن جي لاءِ وڃڻ، گڏ ويهڻ نه آهي، بلڪ اهو حق جو اظهار ڪرڻ آهي، اهو منع ٿيل نه آهي، جيئن ايندڙ آيت مان ظاهر آهي.

بَعْدَ الذِّكْرٰى مَعَ الْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ ﴿٦٨﴾ وَمَا عَلَى الَّذِيْنَ يَتَّقُوْنَ
ظالمن سان گڏ نہ ويھ . ۽ پرھيزگارن تي انهن جي حساب مان ڪجھ
مِنْ حِسَابِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ وَّلٰكِنْ ذِكْرٰى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ ﴿٦٩﴾ وَذَرِ
بہ نہ آهي ف١٤٧ ها ٺو نصيحت ڏيڻ شايد اهي باز اچن. ف١٤٨ ۽ انهن کي
الَّذِيْنَ اتَّخَذُوْا دِيْنَهُمْ لَعِبًا وَّلَهْوًا وَّغَرَّتْهُمُ الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَذَكِّرْ
ڇڏي ڏي جن پنهنجي دين کي راند روند سمجهيو آهي ۽ انهن کي دنيا جي زندگي فريب ڏنو ۽ قرآن
بِهٖٓ اَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌۢ بِمَا كَسَبَتْ ۖ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ
سان انهن کي نصيحت ڪر ف١٤٩ متان ڪا جان پنهنجي ڪئي تي پڪڙي نہ وڃي ف١٥٠ الله کان سواءِ نہ ان سندس
وَلِيٌّ وَّلَا شَفِيْعٌ ۚ وَاِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَا ؕ اُولٰٓئِكَ
حمايتي هجي ۽ نہ ڪو سفارشي ۽ جيڪڏهن پنهنجي عيوض سمورا بدلا ڏئي تہ بہ ان کان نہ ورتا وڃن ، هي آهن ف١٥١
الَّذِيْنَ اُبْسِلُوْا بِمَا كَسَبُوْا ۚ لَهُمْ شَرَابٌ مِّنْ حَمِيْمٍ وَّعَذَابٌ اَلِيْمٌۢ
اهي جيڪي پنهنجي ڪئي تي پڪڙيا ويا انهن کي پيئڻ جي واسطي ٽهڪند ڙ پاڻي ۽ دردناڪ عذاب آهي سندو
بِمَا كَانُوْا يَكْفُرُوْنَ ﴿٧٠﴾ قُلْ اَنَدْعُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا
سندن ڪفر جي بدلي . توهان فرمايو ف١٥٢ ڇا اسان الله کان سواءِ ان کي پوڄيون جو نہ اسان جو ڀلو ڪري
يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلٰٓى اَعْقَابِنَا بَعْدَ اِذْ هَدٰىنَا اللّٰهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ
۽ نہ برو ف١٥٣ ۽ پوئين پيرين موٽايا وڃون هن کان پوءِ جو الله اسان کي واٽ ڏيکاري ف١٥٤ ان وانگر جنهن
الشَّيٰطِيْنُ فِي الْاَرْضِ حَيْرَانَ ۖ لَهٗٓ اَصْحٰبٌ يَّدْعُوْنَهٗٓ اِلَى الْهُدَى
کي شيطان زمين ۾ ڀٽڪائي ڇڏيو ف١٥٥ حيران آهي سندس ساٿي کيس راھ جي طرف سڏي رهيا آهن تہ هيڏي
ائْتِنَا ؕ قُلْ اِنَّ هُدَى اللّٰهِ هُوَ الْهُدٰى ؕ وَاُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ
اچ توهان فرمايو تہ الله جي هدايت ئي هدايت آهي ف١٥٦ ۽ اسان کي حڪم آهي تہ اسان فقط انهيءَ جي واسطي
الْعٰلَمِيْنَ ﴿٧١﴾ وَاَنْ اَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاتَّقُوْهُ ؕ وَهُوَ الَّذِيْٓ اِلَيْهِ
ڪنڌ جهڪايون جيڪو سموري جهان جو رب آهي ف١٥٧ ۽ هيءَ تہ نماز قائم رکو ۽ انهيءَ کان ڊڄو ۽ اهوئي آهي جنهن جي طرف
تُحْشَرُوْنَ ﴿٧٢﴾ وَهُوَ الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ ؕ وَيَوْمَ
توهان کي اٿڻو آهي . ۽ اهوئي آهي جنهن آسمان ۽ زمين ٺيڪ ٺيڪ خلقيا ف١٥٨ ۽ جنهن ڏينهن هر

ف١٤٧ يعني طعني ۽ ٺٺوليءَ ڪرڻ وارن جا گناھ انهن تي آهن ڪانئن انهن جو حساب ٿيندو ، پرهيزگارن تي نہ آهي.

شان نزول :- مسلمان چيو هو تہ اسان کي گناھ جو انديشو آهي ، جڏهن تہ اسان انهن کي ڇڏي ڏيون ۽ منع نہ ڪريون. ان تي هي آيت نازل ٿي.

ف١٤٨ مسئلو :- هن آيت مان معلوم ٿيو تہ پند و نصيحت ۽ حق جي اظهار ڪرڻ لاءِ انهن وٽ وڃڻ جائز آهي.

ف١٤٩ ۽ شرعي احڪام ٻڌايو

ف١٥٠ ۽ پنهنجن گناهن جي سبب جهنم جي عذاب ۾ گرفتار نہ ٿئي.

ف١٥١ دين کي ٺٺوليءَ ۽ راند بڻائڻ وارا ۽ دنيا جا مفتون.

ع ٨ / ١٠ / ١٤ ف١٥٢ اي محبوب محمّد مصطفىٰ صلى الله عليه وسلم ! انهن مشرڪن کي ، جيڪي پنهنجن ابن ڏاڏن جي دين ڏين ٿا دين جي دعوت.

ف١٥٣ ۽ ان ۾ ڪا بہ قدرت نہ آهي.

ف١٥٤ ۽ اسلام ۽ توحيد جي نعمت عطا فرمائي ، ۽ بت پرستيءَ جي بدترين وبال کان بچايو.

ف١٥٥ هن آيت ۾ حق ۽ باطل جي دعوت ڏيڻ وارن جو هڪ مثال بيان فرمايو ويو تہ جهڙيءَ طرح مسافر پنهنجن ساٿين سان گڏ هو ، جهنگ ۾ ڀوتن ۽ شيطانن کيس رستي کان هٽايو ۽ چيو تہ اهائي واٽ منزل مقصود آهي ۽ سندس ساٿي کيس سڏيءَ واٽ جي طرف سڏڻ لڳا ، هو حيران ٿي ويو تہ ڪيڏانهن وڃي. ان جو انجام اهوئي ٿيندو تہ جيڪڏهن اهو ڀوتن جي واٽ هلندو تہ هلاڪ ٿي ويندو ۽ ساٿين جي صلاح مڃيائين تہ سلامت رهندو ۽ منزل تي پهچي ويندو. اهوئي حال اُن شخص جو آهي ، جيڪو اسلام جي طريقي کان هٽيو ۽ شيطان جي واٽ تي هليو ، مسلمان ان کي سڌيءَ واٽ جي طرف سڏن ٿا ، جيڪڏهن انهن جي ڳالھ مڃيندو تہ ڪامياب ٿيندو ، ورنہ هلاڪ ٿي ويندو.

ف١٥٦ يعني جيڪو طريقو الله تعالىٰ پنهنجن ٻانهن جي لاءِ واضح فرمايو ۽ جيڪو دين (اسلام) انهن جي لاءِ مقرر ڪيو ، اهوئي هدايت ۽ نور آهي ۽ جيڪو ان کان سواءِ آهي ، سو باطل دين آهي.

ف١٥٧ انهيءَ جي ئي تابعداري ڪريون ۽ فرمانبرداري ڪريون ۽ خاص انهيءَ جي عبادت ڪريون.

ف١٥٨ جن سان سندس ڪامل قدرت ۽ علم محيط ۽ سندس حڪمت ۽ صفت ظاهر آهي.

يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ ۚ قَوْلُهُ الْحَقُّ ۚ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ ۚ

فنا ٿيل شيءِ کي چوندو ٿي ته ٿيءُ ته اها فورًا ٿي ويندي. ان جي ڳالهه سچي آهي ۽ انهيءَ جي بادشاهي آهي جنهن ڏينهن صور ڦوڪيو ويندو و١٥٩

عٰلِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (٧٣) وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ

هر لِڪل ۽ ظاهر جو ڄاڻندڙ ۽ اهوئي آهي حڪمت وارو خبردار. ۽ ياد ڪر جڏهن ابراهيم پنهنجي

لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخِذُ أَصْنَامًا آلِهَةً ۖ إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلٰلٍ

آزر و١٦٠ کي چيو ته ڇا تون بتن کي خدا بڻائين ٿو، بيشڪ مان توکي ۽ تنهنجي قوم کي کليل گمراهي ۾ ڏسان ٿو و١٦١

مُبِينٍ (٧٤) وَكَذٰلِكَ نُرِي إِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ

۽ اهڙيءَ طرح اسان ابراهيم کي ڏيکاريون ٿا سموري بادشاهي آسمانن ۽ زمين جي و١٦٢ ۽ هن ڪري ته اهو عين اليقين

مِنَ الْمُوقِنِينَ (٧٥) فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا ۖ قَالَ هٰذَا رَبِّي ۖ

وارن مان ٿي وڃي و١٦٣ پوءِ جڏهن ان تي رات جي اونداهي ڇانئجي ته هن تارو ڏٺو و١٦٤ چون لڳو هن کي منهنجو رب ناهيو ٿا

فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ (٧٦) فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا

جڏهن اهو لهي ويو چيائين لهي ويندڙن کي پسند نٿو ڪريان. وري چنڊ کي چمڪندو ڏٺائين چيائين هن کي منهنجو

رَبِّي ۖ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ

رب چئو ٿا جڏهن اهو لهي ويو چيائين منهنجو رب جيڪڏهن مون کي هدايت نه ڪري ها ته مان به انهن گمراهن مان هجان

الضَّالِّينَ (٧٧) فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هٰذَا رَبِّي هٰذَا أَكْبَرُ ۖ فَلَمَّا

ها و١٦٥ پوءِ جڏهن سج جرڪندو ڏٺائين چيائين هن کي منهنجو رب بڌايو ٿا و١٦٦ هي سمورن کان وڏو آهي، وري جڏهن

أَفَلَتْ قَالَ يٰقَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (٧٨) إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ

اهو لهي ويو ته فرمايائين اي منهنجي قوم مان بيزار آهيان انهن شين کان جن کي توهان شريڪ ٿا ڪريو و١٦٧ مون پنهنجو منهن ان

لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا ۖ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (٧٩) وَ

جي طرف ڪيو جنهن آسمان ۽ زمين بنايا فقط انهيءَ جو ٿي ڪري و١٦٨ ۽ مان مشرڪن مان نه آهيان. ۽

حَاجَّهُ قَوْمُهُ ۚ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدٰنِ ۚ وَلَا أَخَافُ

ان جي قوم ساڻس جهڳڙو ڪرڻ لڳي چيائين ڇا الله جي باري ۾ توهان مون سان جهڳڙو ڪريو ٿا، انهيءَ ته مون کي هدايت ڪئي و١٦٩ ۽ مون کي انهن جو خوف

مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا ۗ وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ۗ

نه آهي جن کي توهان شريڪ ٺاهيو ٿا و١٧٠ مگر منهنجو رب ڪجهه چاهي و١٧١ منهنجي رب جو علم هر شيءِ تي حاوي آهي

و١٥٩ ته ڪالي ماتر به ڪو سلطنت جي دعويٰ ڪرڻ وارو نه هوندو سمورا جابر ۽ فرعوني ۽ سمورا دنيا جي سلطنت تي غرور ڪرڻ وارا ڏسندا ته دنيا ۾ سلطنت جي جيڪا دعويٰ رکندا هئا سا ڪوڙي هئي. و١٦٠ قاموس ۾ آهي ته آزر حضرت ابراهيم عليه السلام جي چاچي جو نالو آهي. امام جلال الدين سيوطيءَ مسالڪ الحنفاء ۾ به ايئن ئي لکيو آهي. چاچي کي پيءُ سڏڻ سمورن ملڪن ۾ معمول آهي، خاص ڪري عرب ۾. قرآن ڪريم ۾ آهي ته نَعْبُدُ إِلٰهَكَ وَإِلٰهَ آبَائِكَ إِبْرٰهِيمَ وَإِسْمٰعِيلَ وَإِسْحٰقَ إِلٰهًا وَاحِدًا. هن ۾ حضرت اسماعيل کي حضرت يعقوب جي ابن ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي، ان جي باوجود جو اهو سندس چاچو آهي. حديث شريف ۾ به حضرت محبوب سردار عالم صلى الله عليه وسلم جن حضرت عباس رضي الله عنه کي "اب" فرمايو آهي، جيئن ارشاد فرمايو رُدُّوا عَلَيَّ أَبِي ۽ اتي "أَبِي" مان حضرت عباس مراد آهي. (مفردات راغب، ڪبير وغيره). و١٦١ هيءَ آيت عرب جي مشرڪن تي حجت آهي، جيڪي حضرت ابراهيم عليه السلام کي معظم ڄاڻيندا هئا ۽ سندس فضيلت جو اعتراف ڪندا هئا. انهن کي ڏيکاريو وڃي ٿو ته حضرت ابراهيم عليه السلام بت پرستيءَ کي ڪيترو وڏو عيب ۽ گمراهي ٻڌائي ٿو، جيڪڏهن توهان ان کي مڃو ٿا ته پوءِ توهان به بت پرستي ڇڏي ڏيو. و١٦٢ يعني جهڙيءَ طرح حضرت ابراهيم عليه السلام کي دين ۾ بينائي عطا فرمائي وئي آهي ايئن ئي کيس آسمانن ۽ زمين جا ملڪ ڏيکاريون ٿا. حضرت ابن عباس رضي الله تعالىٰ عنهما فرمايو هن مان آسمانن ۽ زمين جي خلق مراد آهي. مجاهد ۽ سعيد بن جبير چون ٿا ته آسمانن ۽ زمين جون نشانيون مراد آهن. اهو هن طرح ته حضرت ابراهيم عليه السلام کي صخره (پٿر) تي بيهاريو ويو ۽ سندس لاءِ آسمان کوليا ويا ايستائين جو هن عرش، ڪرسي ۽ آسمانن جي سموري عجائب ۽ جنت ۾ پنهنجي مقام جو معائنو فرمايو. سندس لاءِ زمين کولي وئي، ايستائين جو هن سڀ کان هيٺين زمين تائين نظر ڪئي ۽ زمين جا سمورا عجائب ڏٺا. مفسرن جو هن ۾ اختلاف آهي ته اها رؤيت باطني اکين سان هئي يا مٿين جي اکين سان (دُر منثور، خازن وغيره). و١٦٣ جو ته هر ظاهر ۽ مخفي شيءِ سندس آڏو ڪئي وئي ۽ مخلوق جي اعمال مان ڪجهه به کانئس لڪل نه رهيو. و١٦٤ تفسير جي عالمن ۽ اخبار وسير جي مصنفن جو بيان آهي ته نمرود بن ڪنعان وڏو ظالم بادشاهه هو. سڀني کان اڳ ۾ انهيءَ ئي مٿي تي تاج رکيو. اهو بادشاهه ماڻهن کان پنهنجي پوڄا ڪرائيندو هو. جادوگر ۽ نجومي ڪثرت سان سندس دربار ۾ حاضر رهندا هئا. نمرود خواب ۾ ڏٺو ته هڪ ستارو اڀريو آهي، ان جي روشنيءَ جي سامهون سج ۽ چنڊ بلڪل بي نور ٿي ويا، ان سان اهو گهڻو خوفزده ٿيو. جادوگرن کان تعبير معلوم ڪيائين. انهن چيو ته هن سال تنهنجي بادشاهيءَ ۾ هڪ فرزند پيدا ٿيندو، جيڪو تنهنجي ملڪ جي زوال جو سبب ٿيندو ۽ تنهنجي دين وارا سندس هٿان هلاڪ ٿيندا. اها خبر ٻڌي اهو پريشان ٿيو ۽ اُن حڪم ڏيئي ڇڏيو ته جيڪو ٻار پيدا ٿئي، قتل ڪيو وڃي ۽ مرد عورتن کان جدا رهن ۽ اُن جي نگهباني جي لاءِ هڪ محڪمو قائم ڪيو ويو. الله جي تقدير کي ڪير ٽاري سگهي ٿو؟ حضرت ابراهيم عليه السلام جي والده ماجده حامله ٿي ۽ ڪاهنن نمرود کي ان جي به خبر ڏني ته اهو ٻار حمل ۾ اچي ويو. پر جڏهن ته حضرت ابراهيم عليه السلام جي والده ماجده جي عمر گهٽ هئي، ان جو حمل ڪنهن به نموني نه سڃاتو ويو. جڏهن ولادت جو وقت ويجهو ٿيو ته سندس والده ان تهخاني ۾ هلي وئي، جيڪو سندس والد شهر کان پري کوٽي تيار ڪيو هو. اتي سندس ولادت مبارڪ ٿي ۽ اتي ئي رهيو. پٿرن سان ان تهخاني جو در وارو بند ڪيو ويندو هو. روزانو سندس والده صاحبه کير پيارڻ ايندي هئي ۽ جڏهن اتي پهچندي هئي ته ڏسندي هئي ته پاڻ پنهنجي آڱر جي چوٽي چوسي رهيو آهي ۽ ان مان کير نڪري رهيو آهي. پاڻ جلد وڌندو ويو ۽ هڪ مهيني ۾ ايترو جيترو ٻيا ٻار هڪ سال ۾. هن ۾ اختلاف آهي ته پاڻ ڪيترو عرصو تهخاني ۾ رهيو. ڪي چون ٿا ته ست سال، ڪي تيرهن سال ته ڪي سترهن سال چون ٿا. اهو مسئلو يقيني آهي ته انبياء عليهم السلام هر حال ۾ معصوم ٿين ٿا ۽ اهي پنهنجيءَ هستيءَ جي شروعات کان وٺي سمورن وقتن ۾ عارف ٿين ٿا. هڪ ڏينهن حضرت ابراهيم عليه السلام پنهنجيءَ والده کان معلوم فرمايو ته منهنجو پالڻهار ڪير آهي؟ ان چيو مان. فرمايائين تنهنجو رب ڪير آهي؟ اُن چيو ته تنهنجو پيءُ. فرمايائين اُن جو رب ڪير آهي؟ اُن تي والده چيو ته خاموش رهه ۽ مڙس کي وڃي چيائين ته جنهن ڇوڪري جي نسبت هيءُ مشهور آهي ته اهو زمين وارن جو دين تبديل ڪندو سو ته تنهنجوئي فرزند آهي ۽ مون سان اها گفتگو ڪيائين. حضرت ابراهيم شروعات کان ئي توحيد جي حمايت ۽ ڪفريه عقيدن جو باطل هجڻ فرمائي ڏنو ۽ جڏهن هڪ سوراخ مان رات جي وقت پاڻ زهره يا مشتري ستارو ڏٺائين ته وڌ حجت جو قائم ڪرڻ شروع ڪيائين، ڇو ته ان زماني جا ماڻهو بتن ۽ ستارن جي پوڄا ڪندا هئا. پوءِ پاڻ هڪ نهايت نفيس ۽

اَفَلَا تَتَذَكَّرُوْنَ ﴿٨٠﴾ وَكَيْفَ اَخَافُ مَآ اَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُوْنَ اَنَّكُمْ
ڇا توهان نصيحت نٿا مڃيو. ۽ مان توهان جي شريڪن کان ڇو ڊڄان ف١٦٢ ۽ توهان نٿا ڊڄو جو توهان الله
اَشْرَكْتُمْ بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهٖ عَلَيْكُمْ سُلْطٰنًا ؕ فَاَيُّ الْفَرِيْقَيْنِ
جو شريڪ ان کي مقرر ڪيو جنهن جي واسطي توهان تي ان ڪو دليل نه لاٿو آهي تہ ٻنهي ٽولن ۾ امان جو وڌيڪ حقدار
اَحَقُّ بِالْاَمْنِ ۚ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ ﴿٨١﴾ اَلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَلَمْ يَلْبِسُوْٓا
ڪير آهي ف١٦٣ جيڪڏهن توهان ڄاڻو ٿا. ۽ اهي جن ايمان آندو ۽ پنهنجي ايمان ۾ ڪنهن ناحق
وقف لازم
اِيْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ اُولٰٓئِكَ لَهُمُ الْاَمْنُ وَهُمْ مُّهْتَدُوْنَ ﴿٨٢﴾ ۧ وَتِلْكَ
ع ١٢/٩ ١٥
جي آميزش (ملاوٽ) نہ ڪئي اٿن، انهن جي واسطي امان آهي ۽ اهي ئي هدايت وارا آهن. ۽ هي اسان جو
حُجَّتُنَآ اٰتَيْنٰهَآ اِبْرٰهِيْمَ عَلٰى قَوْمِهٖ ؕ نَرْفَعُ دَرَجٰتٍ مَّنْ نَّشَآءُ ؕ اِنَّ
دليل آهي جيڪو اسان ابراهيم کي سندس قوم جي واسطي ڏنو اسان جنهن کي وڻي ڪيترا درجا بلند ڪريون ف١٦٤ بيشڪ
رَبَّكَ حَكِيْمٌ عَلِيْمٌ ﴿٨٣﴾ وَوَهَبْنَا لَهٗٓ اِسْحٰقَ وَيَعْقُوْبَ ؕ كُلًّا هَدَيْنَا ۚ وَ
توهان جو رب علم ۽ حڪمت وارو آهي. ۽ اسان کيس اسحاق ۽ يعقوب عطا ڪيا انهن سڀني کي اسان راهہ ڏيکاري
نُوْحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهٖ دَاوٗدَ وَسُلَيْمٰنَ وَاَيُّوْبَ
۽ انهن کان اڳ ۾ اسان نوح کي واٽ ڏيکاري ۽ ان جي اولاد مان داؤد ۽ سليمان ۽ ايوب
وَيُوْسُفَ وَمُوْسٰى وَهٰرُوْنَ ؕ وَكَذٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٨٤﴾ لا وَزَكَرِيَّا
۽ يوسف ۽ موسیٰ ۽ هارون کي ۽ اسان اهڙيءَ طرح صلو ڏيندا آهيون نيڪن کي. ۽ ذڪريا
وَيَحْيٰى وَعِيْسٰى وَاِلْيَاسَ ؕ كُلٌّ مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ ﴿٨٥﴾ لا وَاِسْمٰعِيْلَ وَالْيَسَعَ
۽ يحيیٰ ۽ عيسیٰ ۽ الياس کي اهي سمورا اسان جي قرب جي لائق آهن. ۽ اسماعيل ۽ يسع
وَيُوْنُسَ وَلُوْطًا ؕ وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعٰلَمِيْنَ ﴿٨٦﴾ لا وَمِنْ اٰبَآئِهِمْ
۽ يونس ۽ لوط کي ۽ اسان هرهڪ کي سندس وقت ۾ سڀني تي فضيلت ڏني. ف١٦٥ ۽ سندن ابن ڏاڏن
وَذُرِّيّٰتِهِمْ وَاِخْوَانِهِمْ ۚ وَاجْتَبَيْنٰهُمْ وَهَدَيْنٰهُمْ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿٨٧﴾
۽ اولاد ۽ ڀائرن مان ڪن کي ف١٦٦ ۽ اسان انهن کي چونڊي ورتو ۽ سڌي واٽ ڏيکاري.
ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِيْ بِهٖ مَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ ؕ وَلَوْ اَشْرَكُوْا
هيءَ الله جي هدايت آهي جو پنهنجن ٻانهن مان جنهن کي گهري ڏي ۽ جيڪڏهن اهي شرڪ ڪن ها

دلنشين پيرايہ سان انهن کي نظر ۽ دليل ونڻ جي طرف رهنمائي ڪئي، جنهن سان اهوان نتيجي تي پهتو تہ سمورو جهان حادث آهي، معبود نٿو ٿي سگهي، اهو پاڻ موجد ۽ مدبر جو محتاج آهي، جنهن جي قدرت ۽ اختيار سان ان ۾ تبديليون ٿينديون رهن ٿيون. ف١٦٥ هن ۾ قوم کي تنبيهہ آهي تہ جيڪو چنڊ کي معبود بنائي، سو گمراهہ آهي، ڇوتہ اُن جو هڪ حال کان ٻئي حال جي طرف منتقل ٿيڻ حدوث ۽ امڪان جو دليل آهي. ف١٦٦ شمس مؤنث غيرحقيقي آهي. ان جي لاءِ مذڪر ۽ مؤنث جا ٻئي صيغا استعمال ڪري سگهجن ٿا. هتي هٰذا مذڪر آندو ويو. هن ۾ ادب جي تعليم آهي جو لفظ رب جي رعايت جي لاءِ مؤنث جو لفظ نہ آندو ويو. انهيءَ لحاظ کان الله تعالیٰ جي صفت ۾ علام اچي ٿو، نہ علامه. ف١٦٧ حضرت ابراهيم عليه السلام ثابت ڪري ڏنو تہ ستارن ۾ نندي کان وڏي تائين ڪو بہ رب هجڻ جي صلاحيت نٿو رکي ۽ انهن جو معبود هجڻ باطل آهي ۽ قوم جنهن شرڪ ۾ مبتلا آهي، پاڻ اُن کان بيزاريءَ جو اظهار ڪيائين ۽ ان کان پوءِ سچي دين جو بيان فرمايائين، جيڪو اڳتي اچي ٿو. ف١٦٨ يعني اسلام کان سواءِ باقي سمورن دينن کان جدا رهي ڪري، مسئلو ١- هن مان معلوم ٿيو تہ سچي دين جو قيام ۽ استحڪام تڏهن ئي ٿي سگهي ٿو، جڏهن سمورن باطل دينن کان بيزاري ٿئي. ف١٦٩ پنهنجيءَ توحيد ۽ معرفت جي. ف١٧٠ ڇوتہ اهي ۽ بي جان بت آهن، نہ نقصان ڏيئي سگهن ٿا، نہ نفعو پهچائي سگهن ٿا. انهن کان ڪهڙو ڊڄڻ، اهو پاڻ مشرڪن کي جواب ۾ فرمايو هو، جن کيس چيو هو تہ بُتن کان ڊڄ، انهن کي بُري چوڻ سان متان ڪنهن تڪليف ۾ نہ پهچي. ف١٧١ اها ئي ٿيندي، ڇوتہ منهنجو رب قادر مطلق آهي.

ف١٧٢ جيڪي بي جان جماد ۽ فقط عاجز آهن. ف١٧٣ مُوحد يا مُشرڪ.

ف١٧٤ علم، عقل، سمجهہ ۽ فضيلت سان، جيئن حضرت ابراهيم عليه السلام جا درجا بلند فرمايا ويا.

ف١٧٥ نبوت ۽ رسالت سان. مسئلو: هن آيت مان هن تي سند ورتي وڃي ٿي تہ نبي سڀئي ملائڪن کان افضل آهن، ڇوتہ عالم (جهان) الله کان سواءِ سموريءَ موجودات تي مشتمل آهي، ملائڪ بہ ان ۾ داخل آهن. پوءِ جڏهن سمورن جهان وارن تي فضيلت ڏنائين تہ ملائڪن تي بہ فضيلت ثابت ٿي ويئي. هتي الله تعالیٰ ارڙهن نبين سڳورن جو ذڪر فرمايو آهي ۽ هن ذڪر ۾ نہ زماني جي اعتبار کان ترتيب آهي، نہ فضيلت جي اعتبار سان، نہ "واو" ترتيب جي تقاضا ڪري ٿو آهي. پر جنهن شان سان انبياءِ عليهم السلام جا اسماءِ مبارڪ ذڪر فرمايا ويا. ان ۾ هڪ عجيب لطيفو آهي، اهو هيءُ تہ الله تعالیٰ انبياءِ ڪرام جي هرهڪ جماعت کي هڪ خاص قسم جي ڪرامت ۽ فضيلت سان ممتاز فرمايو، پوءِ حضرت نوح، ابراهيم اسحاق ۽ يعقوب عليهم السلام جو اول ذڪر فرمايو، ڇوتہ اهي نبين سڳورن جا اصول آهن يعني انهن جي اولاد ۾ گهڻائيءَ سان نبي سڳورا ٿيا. جن جا نسب انهن جي طرف رجوع ٿين ٿا. نبوت جي معتبره مرتبن مان ملڪ، اختيار، بادشاهي ۽ اقتدار آهي. الله تعالیٰ حضرت داؤد ۽ سليمان عليهما السلام کي ان جو ڪشادو حصو عطا فرمايو ۽ رفيعہ مرتبن مان مصيبت ۽ تڪليف تي صبر سان رهڻ آهي. الله تعالیٰ حضرت ايوب عليه السلام کي ان سان ممتاز فرمايو، وري ملڪ ۽ صبر جا ٻئي مرتبا حضرت يوسف عليه السلام کي عنايت ڪيا جو پاڻ سختيءَ ۽ مصيبت تي گهڻو وقت صبر فرمايو. پوءِ الله تعالیٰ کيس نبوت سان گڏ مصر ملڪ بہ عطا فرمايو. معتبر مرتبن مان معجزن جي گهڻائي ۽ دليلن جي قوت بہ آهي. الله تعالیٰ حضرت موسیٰ ۽ هارون عليهما السلام کي ان سان مُشرف فرمايو. زهد ۽ دنيا جو جيڏي تي ڏيڻ بہ معتبر مرتبن مان آهن. حضرت زڪريا، يحيیٰ، عيسیٰ ۽ الياس عليهم السلام کي الله تعالیٰ ان سان مخصوص فرمايو. انهن نبين سڳورن کان پوءِ الله تعالیٰ انهن نبين سڳورن جو ذڪر فرمايو، جن جا نہ تابعدار رهيا نہ شريعت، جيئن تہ حضرت اسماعيل، يسع، يونس ۽ لوط عليهم السلام. ان شان سان نبين سڳورن جي ذڪر فرمائڻ ۾ سندن ڪرامتن ۽ خصوصيتن جو هڪ عجيب لطيفو نظر اچي ٿو.

ف١٧٦ اسان فضيلت ڏني.

لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَّا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿٨٨﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اٰتَيْنٰهُمُ الْكِتٰبَ

تہ ضرور سندن عمل تباھ ٿي وڃن ھا. اھي آھن جن کي اسان ڪتاب ۽

وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ۚ فَاِنْ يَّكْفُرْ بِهَا هٰٓؤُلَآءِ فَقَدْ وَكَّلْنَا بِهَا قَوْمًا

حڪم ۽ نبوت عطا ڪئي پوءِ جيڪڏھن اُھي ماڻھو ڪا ان جو انڪار ڪن تہ اسان ان جي واسطي ھڪ اھڙي قوم

لَّيْسُوْا بِهَا بِكٰفِرِيْنَ ﴿٨٩﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ هَدَى اللّٰهُ فَبِهُدٰىهُمُ

مقرر ڪئي آھي جيڪا انڪار واري نہ آھي و۱۷۸ اھي آھن جن کي الله ھدايت فرمائي تہ تون انھن جي واٽ ھل

اقْتَدِهْ ۗ قُلْ لَّآ اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا ۗ اِنْ هُوَ اِلَّا ذِكْرٰى لِلْعٰلَمِيْنَ ﴿٩٠﴾ ع ۱۰ / ۸ / ۱۶

و۱۷۹ تون فرمايو مان قرآن تي توھان کان ڪا اجرت نٿو گھران. ھو تہ نہ آھي مگر نصيحت سموري جھان جي واسطي و۱۸۰

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖٓ اِذْ قَالُوْا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى بَشَرٍ مِّنْ

۽ يھودين الله جو قدر نہ ڄاتو جيئن گھربو ھو و۱۸۱ جڏھن چيائون الله ڪنھن انسان تي ڪجھ بہ نہ لاٿو آھي،

شَيْءٍ ۗ قُلْ مَنْ اَنْزَلَ الْكِتٰبَ الَّذِيْ جَآءَ بِهٖ مُوْسٰى نُوْرًا وَّ

تون فرماءِ ڪنھن لاٿو ھو اھو ڪتاب جيڪو موسىٰ آندو ھو روشنائي ۽ ھدايت ماڻھن

هُدًى لِّلنَّاسِ تَجْعَلُوْنَهٗ قَرَاطِيْسَ تُبْدُوْنَهَا وَتُخْفُوْنَ كَثِيْرًا ۚ

جي لاءِ جنھن جا توھان جدا جدا ڪاغذ بڻائي ڇڏيا، ڪجھ ظاھر ڪريو ٿا و۱۸۲ ۽ گھڻا لڪائي ڇڏيو ٿا و۱۸۳

وَعُلِّمْتُمْ مَّا لَمْ تَعْلَمُوْٓا اَنْتُمْ وَلَآ اٰبَآؤُكُمْ ۗ قُلِ اللّٰهُ ۙ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِيْ

۽ توھان کي اھو سيکاريو ويو ٿو و۱۸۴ جيڪو نہ توھان کي معلوم ھو ۽ نہ توھان جي ابن ڏاڏن کي. تون فرماءِ الله و۱۸۵ پوءِ

خَوْضِهِمْ يَلْعَبُوْنَ ﴿٩١﴾ وَهٰذَا كِتٰبٌ اَنْزَلْنٰهُ مُبٰرَكٌ مُّصَدِّقُ الَّذِيْ

انھن کي ڇڏي ڏي سندن بيھودگيءَ ۾ کيڏندو و۱۸۶ ۽ ھي آھي برڪت وارو ڪتاب جيڪو اسان لاٿو و۱۸۷ تصديق فرمائيندڙ

بَيْنَ يَدَيْهِ وَلِتُنْذِرَ اُمَّ الْقُرٰى وَمَنْ حَوْلَهَا ۗ وَالَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ

انھن ڪتابن جي جيڪي اڳي ھئا ۽ ھن لاءِ تہ توھان ڊيڄاريو سڀني ڳوٺن جي سردار کي و۱۸۸ ۽ جيڪي سڄي جھان ۾ ان جي آس پاس آھن ۽ جيڪي آخرت

بِالْاٰخِرَةِ يُؤْمِنُوْنَ بِهٖ وَهُمْ عَلٰى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُوْنَ ﴿٩٢﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ

تي ايمان رکن ٿا و۱۸۹ ھن ڪتاب تي ايمان رکن ٿا ۽ پنھنجي نماز پابنديءَ سان قائم رکندا آھن. ۽ ان کان وڌيڪ

مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا اَوْ قَالَ اُوْحِيَ اِلَيَّ وَلَمْ يُوْحَ

ظالم ڪير ٿي سگھي ٿو جيڪو الله تي ڪوڙ گھڙي و۱۹۰ يا چوي مون ڏي وحي آيو حالانڪ ان ڏي ڪجھ بہ وحي نہ ٿيو

و۱۷۷ يعني مڪي وارا.

و۱۷۸ ھن قوم مان يا انصار مراد آھن يا مُھاجر يا سمورا اصحاب رسول صلی الله عليه وسلم يا محبوب سائينءَ تي ايمان آڻڻ وارا سمورا ماڻھو.

فائدو:- ھن آيت ۾ دلالت آھي تہ الله تعالىٰ پنھنجي پياري نبي صلی الله عليه وسلم جن جي مدد فرمائيندو ۽ سندن دين کي قوت ڏيندو ۽ ان کي سڀني دينن تي غالب ڪندو. اھڙي نموني ايئن ئي ٿيو ۽ اھا غيبي خبر واقع ٿي ويئي.

و۱۷۹ دين جي عالمن ھن آيت مان ھيءُ مسئلو ثابت ڪيو آھي تہ حضور محبوب سرور ڪونين صلی الله عليه وسلم جن سمورن نبين سڳورن کان افضل آھن ۽ جيڪي خصال ڪمال ۽ اوصاف شرف جيڪي جُدا جُدا نبين کي عطا فرمايون ويون ھيون ۽ انھن سڀني کي محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي لاءِ جمع فرمايو ويو ۽ کين حڪم ڏنو ويو تہ فَبِهُدٰىهُمُ اقْتَدِهْ پوءِ جڏھن پاڻ سمورن نبين جي اوصاف ڪماليہ جا جامع آھن تہ پوءِ بيشڪ سڀني کان افضل آھن.

و۱۸۰ ھن آيت مان ثابت ٿيو تہ محبوب سيد المرسلين خاتم النبيين صلی الله عليه وسلم جن سموري مخلوق جي طرف مبعوث آھن ۽ سندن دعوت سموري خلق کي عام آھي ۽ سمورو جھان سندن اُمت آھي (خازن).

و۱۸۱ ۽ ان جي معرفت کان محروم رھيا ۽ پنھنجن ٻانھن تي انھي جيڪا رحمت ۽ ان جو ڪرم آھي تنھن کي نہ ڄاتائون.

شان نزول:- يھودين جي ھڪ جماعت حبر الاحبار مالڪ ابن صيف کي وٺي محبوب نبي ڪريم سائين صلی الله عليه وسلم جن سان بحث ڪرڻ آئي محبوب سيد عالم صلی الله عليه وسلم جن ان کي فرمايو تہ مان توکي ان پروردگار جو قسم ڏيان ٿو، جنھن حضرت موسىٰ عليه السلام تي توريت نازل فرمائي، ڇا توريت ۾ تو ھيءُ ڏٺو آھي اِنَّ اللّٰهَ يَبْغَضُ الْحِبْرَ السَّمِيْنَ يعني الله تعالىٰ کي ٿلھو عالم ناپسند آھي؟ چوڻ لڳو ھائو اھو توريت ۾ آھي. محبوب سائين جن فرمايو تہ پوءِ تون ئي ٿلھو عالم آھين اِنھن تي اھو غضبناڪ ٿي چوڻ لڳو تہ الله ڪنھن ماڻھوءَ تي ڪجھ نہ لاٿو. تنھن تي ھيءَ آيت ڪريمہ نازل ٿي ۽ انھيءَ ۾ فرمايو ويو تہ ڪنھن لاٿو اھو ڪتاب جيڪو موسىٰ آندو ھو. پوءِ لاجواب ٿي ويو ۽ يھودي ان کان ڪاوڙجي ويا ۽ کيس جھڙڪڻ لڳا ۽ بعد ۾ ان کي حبر جي عھدي تان برطرف ڪري ڇڏيائون (مدارڪ ۽ خازن).

و۱۸۲ انھن مان ڪن کي، جنھن جو اظھار پنھنجيءَ خواھش جي مطابق سمجھون ٿا. و۱۸۳ جيڪي توھان جي خواھش جي خلاف ڪن ٿا، جيئن توريت جا اُھي مضمون، جن ۾ محبوب سردار عالم صلی الله عليه وسلم جن جي نعت ۽ صفت مذڪور آھي.

و۱۸۴ حضور پرنور سرور ڪونين محبوب عالم صلی الله عليه وسلم جن جي تعليم ۽ قرآن ڪريم مان.

و۱۸۵ يعني جڏھن اھي ان جو جواب نہ ڏيئي سگھن تہ اھو ڪتاب ڪنھن لاٿو؟ پوءِ توھان فرمايو تہ الله تعالىٰ.

و۱۸۶ ڇوتہ جڏھن توھان حجت قائم ڪري ڇڏي ۽ پوري نصيحت پھچائي ڇڏي ۽ انھن جي لاءِ عذر جي جاءِ بہ نہ ڇڏي ۽ اُن تي بہ اھي باز نہ آيا تہ پوءِ انھن کي سندن بيھودگيءَ ۾ ڇڏي ڏيو. ھي ڪافرن جي حق ۾ ڌمڪي ۽ ڊيڄارڻ آھي.

و۱۸۷ يعني قرآن شريف.

و۱۸۸ ام القرىٰ مڪہ مڪرمہ آھي، ڇوتہ اھو سڀني زمين وارن جو قبلو آھي.

و۱۸۹ ۽ قيامت، آخرت ۽ مرڻ کانپوءِ اٿڻ جو يقين رکن ٿا ۽ پنھنجي انجام کان غافل ۽ بي خبر نہ آھن.

و۱۹۰ ۽ نبوت جي ڪوڙي دعوىٰ ڪري.

اِلَيْهِ شَيْءٌ وَّمَنْ قَالَ سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ ؕ وَلَوْ تَرٰٓى اِذِ
و۱۹۱ ۽ جيڪو چوي ته اجهو مان الاهيان تي اهڙو جيڪو الله لاٿو و۱۹۲ ۽ جي تون ڏسين جنهن وقت
الظّٰلِمُوْنَ فِيْ غَمَرٰتِ الْمَوْتِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ بَاسِطُوْٓا اَيْدِيْهِمْ ۚ اَخْرِجُوْٓا
ظالم موت جي سختين ۾ آهن ۽ ملائڪ پنهنجا هٿ ڦيلائيندڙ و۱۹۳ ته پنهنجا ساهه
اَنْفُسَكُمْ ؕ اَلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُوْنِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُوْلُوْنَ عَلَى اللّٰهِ
ڪڍو اڄ توهان کي خواري واري عذاب ڏنو ويندو ان جو بدلو جو توهان الله تي ڪوڙ
غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ اٰيٰتِهٖ تَسْتَكْبِرُوْنَ ﴿۹۳﴾ وَلَقَدْ جِئْتُمُوْنَا فُرَادٰى
ٻڌائيندا هئا و۱۹۴ ۽ ان جي آيتن کان تڪبر (وڏائي) ڪندا هئا. ۽ بيشڪ توهان اسان وٽ
كَمَا خَلَقْنٰكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَّتَرَكْتُمْ مَّا خَوَّلْنٰكُمْ وَرَآءَ ظُهُوْرِكُمْ ۚ وَمَا نَرٰى
اڪيلا آيا جيئن پهرين ڀيرو اسان توهان کي پيدا ڪيو هو و۱۹۵ ۽ ڇڏي آيا پٺيان جيڪو مال متاع اسان توهان کي ڏنو هو
مَعَكُمْ شُفَعَآءَكُمُ الَّذِيْنَ زَعَمْتُمْ اَنَّهُمْ فِيْكُمْ شُرَكٰٓؤُا ؕ لَقَدْ تَّقَطَّعَ
۽ اسان توهان سان گڏ توهان جي انهن سفارشين کي نٿا ڏسون جن کي توهان پنهنجي گمان ۾ شريڪ ٻڌائيندا هيؤ و۱۹۶
بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَّا كُنْتُمْ تَزْعُمُوْنَ ﴿۹۴﴾ ع اِنَّ اللّٰهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَ
بيشڪ توهان جو پاڻ ۾ رشتو ڪٽجي ويو و۱۹۷ ۽ توهان جا سمورا گمان باطل ٿي ويا و۱۹۸ بيشڪ الله داڻي
النَّوٰى ؕ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ؕ ذٰلِكُمُ
۽ ڪوڪڙي کي چيرڻ وارو آهي و۱۹۹ زنده کي مئل مان ڪڍندڙ و۲۰۰ ۽ مئل کي جيئري مان ڪڍندڙ و۲۰۱
اللّٰهُ فَاَنّٰى تُؤْفَكُوْنَ ﴿۹۵﴾ فَالِقُ الْاِصْبَاحِ ۚ وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَّ
هي آهي الله توهان ڪاڏي اونڌا ٿا وڃو و۲۰۲ اونداهي چيري صبح کي ظاهر ڪندڙ ۽ انهيءَ رات کي سڪون و۲۰۳
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ؕ ذٰلِكَ تَقْدِيْرُ الْعَزِيْزِ الْعَلِيْمِ ﴿۹۶﴾ وَهُوَ
وارو بنايو ۽ سج ۽ چنڊ کي حساب جي واسطي و۲۰۴ هي اندازو آهي زبردست علم واري جو. ۽ اهو ئي
الَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ النُّجُوْمَ لِتَهْتَدُوْا بِهَا فِيْ ظُلُمٰتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ؕ
آهي جنهن توهان جي واسطي تارا بنايا جيئن انهن جي ذريعي رستو معلوم ڪيو خشڪي ۽ بحري اونداهين ۾.
قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ ﴿۹۷﴾ وَهُوَ الَّذِيْٓ اَنْشَاَكُمْ مِّنْ
اسان نشانيون مفصل بيان ڪري ڇڏيون علم وارن جي لاءِ. ۽ اهو ئي آهي جنهن توهان کي هڪ جان مان

ع ۱۱ / ۱۷

و۱۹۱ شان نزول: هيءَ آيت مسيلمه ڪذاب جي باري ۾ نازل ٿي جنهن يمن جي علائقي يمامه ۾ نبوت جي ڪوڙي دعوىٰ ڪئي هئي. بني حنيفه جا ڪجهه ماڻهو سندس فريب ۾ اچي ويا هئا. هي ڪذاب حضرت ابوبڪر صديق رضى الله عنه جي خلافت جي زماني ۾ امير حمزه رضى الله عنه جي هٿان قتل ٿيو.

و۱۹۲ شان نزول: هيءَ آيت عبدالله بن ابي سرح ڪاتب وحي جي حق ۾ نازل ٿي. جڏهن وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ واري آيت نازل ٿي ان انهيءَ کي لکيو ۽ آخرتائين پهچندي پهچندي انسان جي پيدائش جي تفصيل کان واقف ٿي تعجب ۾ پئجي ويو ۽ انهيءَ حالت ۾ آيت جي پڇاڙي وارو حصو تَبَارَكَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِيْنَ سندس زبان تي بي اختيار جاري ٿي ويو. ان تي ڪيس هي تڪبر ٿيو ته مون تي وحي اچڻ لڳو ۽ مرتد ٿي ويو. هيءَ نه سمجهيائين ته وحيءَ جي نور ۽ قوت ۽ سهڻي ڪلام سان آيت جو آخري ڪلمو زبان تي اچي ويو. ان ۾ قابليت جو ڪو دخل نه هو. ڪلام جو زور خود پنهنجي آخري حصي کي ٻڌائي ڇڏيندو آهي، جيئن ڪڏهن ڪو شاعر نفيس مضمون پڙهندو آهي ته اهو مضمون پنهنجو قافيه ٻڌائي ڇڏيندو آهي ۽ ٻڌڻ وارا شاعر کان اڳ قافيه پڙهي ڇڏيندا آهن. انهن ۾ اهڙا ماڻهو به هوندا آهن، جيڪي اهڙي شعر چوڻ تي هرگز قادر نه هوندا آهن، پر ۽ قافيه جو ٻڌائڻ سندن قابليت نه آهي، بلڪ ڪلام جي قوت آهي ۽ هتي ته وحي ۽ نبي جي نور جي ڪري سيني ۾ روشني ايندي هئي، اهڙيءَ طرح مجلس شريف کان جدا ٿيڻ ۽ مرتد ٿي وڃڻ کان پوءِ وري اهو هڪ اهڙي جملي ناهڻ تي به قادر نه ٿيو، جيڪو قرآني نظم سان ملي سگهي. آخرڪار زمانهءِ اقدس ۾ ئي مڪي جي فتح کان اڳ وري اسلام سان مشرف ٿيو.

و۱۹۳ روحن قبض ڪرڻ لاءِ جهٽڪيندا ويندا آهن ۽ چوندا ويندا آهن.

و۱۹۴ نبوت ۽ وحي جي ڪوڙي دعوىٰ ۽ الله جي لاءِ شريڪ ۽ گهر واري ۽ ٻار ٻڌائي.

و۱۹۵ نه توهان سان گڏ مال آهي، نه مرتبو نه اولاد، جن جي محبت ۾ توهان ساري عمر گرفتار رهيؤ. نه اهي بت، جن کي توهان پوڄيو. اڄ انهن مان ڪو به توهان جي ڪم نه آيو، هي قيامت جي ڏينهن ڪافرن کي فرمايو ويندو. و۱۹۶ ته اهي عبادت جي حقدار هجڻ ۾ الله جا شريڪ آهن (معاذالله). و۱۹۷ ۽ تعلقات ٽٽي ويا، جماعت پکڙجي وئي. و۱۹۸ توهان جون اهي سموريون ڪوڙيون دعوائون جيڪي توهان دنيا ۾ ڪندا هئا، باطل ٿي ويون. و۱۹۹ توحيد ۽ نبوت جي بيان کان پوءِ الله تعالىٰ پنهنجيءَ پوريءَ قدرت، علم ۽ حڪمت جا دليل ذڪر فرمايا؛ ڇو ته تمام وڏو مقصد الله تعالىٰ ۽ سندس سمورين صفتن ۽ فعلن جي معرفت آهي ۽ هيءَ ڄاڻڻ ته اهو ئي سمورين شين جو پيدا ڪندڙ آهي ۽ جيڪو اهڙو هجي، سو ئي عبادت جو حقدار ٿي سگهي ٿو، نه اهي بت، جن کي مشرڪ پوڄين ٿا. سُڪل داڻي ۽ ڪوڪڙيءَ کي چيري انهن مان ساوڪ ۽ وڻ پيدا ڪرڻ ۽ اهڙين پٿريلين زمينن ۾ انهن جي پاڙن کي جاري ڪرڻ جتي لوهي سيخ به ڪم نه ڪري سگهي. سندس قدرت جا ڪهڙا نه عجائبات آهن! و۲۰۰ جاندار ساوڪ کي بي جان داڻي ۽ ڪوڪڙيءَ مان ۽ انسان ۽ حيوان کي نطفي مان ۽ پکيءَ کي آني مان. و۲۰۱ جاندار وڻ مان بي جان ڪوڪڙيءَ ۽ داڻي کي ۽ انسان ۽ حيوان مان نطفي کي ۽ پکيءَ مان آني کي. اهي سندس قدرت ۽ حڪمت جا عجائبات آهن. و۲۰۲ ۽ اهڙن دليلن قائم ٿيڻ کان پوءِ ڇو نه ايمان آڻيو ٿا ۽ موت کان پوءِ اٿڻ جو يقين نه ٿا رکو. جيڪو بي جان نطفي مان جاندار حيوان پيدا ڪري ٿو، تنهن جي قدرت کان مُئل کي جيئرو ڪرڻ ڇا پري آهي؟. و۲۰۳ جو مخلوق اُن ۾ آرام ڪري ٿي ۽ ڏينهن جي ٿڪاوٽ ۽ پس ماندگي کي آرام سان ختم ڪري ٿي ۽ رات جو سجاڳ زاهد اڪيلائيءَ ۾ پنهنجي رب جي عبادت مان آرام حاصل ڪن ٿا. و۲۰۴ جو انهن جي گهمڻ ڦرڻ سان عبادتن ۽ معاملن جا وقت معلوم ٿين.

نَفْسٍ وَّاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَّ مُسْتَوْدَعٌ ؕ قَدْ فَصَّلْنَا الْاٰيٰتِ لِقَوْمٍ

پيدا ڪيو وڦ٢٠٥ پوءِ ڪٿي توهان کي رهڻو آهي و٢٠٦ ۽ ڪٿي امانت رهڻو و٢٠٧ بيشڪ اسان تفصيلوار آيتون بيان

يَّفْقَهُوْنَ ﴿٩٨﴾ وَهُوَ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً ۚ فَاَخْرَجْنَا بِهٖ نَبَاتَ

ڪري ڇڏيون سمجهوارن جي واسطي. ۽ اهو ئي آهي جنهن آسمان مان پاڻي لاٿو پوءِ ان جي ذريعي اسان زمين مان هر جنس ڄ شيءِ

كُلِّ شَيْءٍ فَاَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُّخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُّتَرَاكِبًا ۚ وَمِنَ

ڪڍي و٢٠٨ اسان ان مان سبزي ڪڍي جنهن مان داڻا ڪڍون ٿا ته درته هڪ ٻئي تي چڙهيل ۽

النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَّ جَنّٰتٍ مِّنْ اَعْنَابٍ

کجيءَ جي ڇيڙن مان ويجها ويجها گوشا ۽ انگورن جا باغ

وَّالزَّيْتُوْنَ وَ الرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَّ غَيْرَ مُتَشَابِهٍ ؕ اُنْظُرُوْٓا اِلٰى ثَمَرِهٖٓ

۽ زيتون ۽ ڏاڙهون ڪنهن صفت ۾ ملندڙ ته ڪنهن ڳالهه ۾ جدا ان جو ميوو ته سو

اِذَآ اَثْمَرَ وَ يَنْعِهٖ ؕ اِنَّ فِيْ ذٰلِكُمْ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يُّؤْمِنُوْنَ ﴿٩٩﴾ وَجَعَلُوْا

جڏهن ڦري ۽ ان جو پچڻ ، بيشڪ ان ۾ نشانيون آهن ايمان وارن جي واسطي. و٢٠٩ ۽ الله جو

لِلّٰهِ شُرَكَآءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوْا لَهٗ بَنِيْنَ وَبَنٰتٍۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ؕ

شريڪ ٺاهيائون و٢١٠ جنن کي حالانڪ انهيءَ ئي ته جنن کي خلقيو ۽ ان لاءِ پٽ ۽ ڌيئرون گهڙيائون جهالت مان

سُبْحٰنَهٗ وَ تَعٰلٰى عَمَّا يَصِفُوْنَ ﴿١٠٠﴾ بَدِيْعُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ اَنّٰى

پاڪائي ۽ بلندي آهي کيس انهن ڳالهين کان. بغير ڪنهن نموني جي آسمان ۽ زمين پيدا فرمائيندڙ ان کي

يَكُوْنُ لَهٗ وَلَدٌ وَّلَمْ تَكُنْ لَّهٗ صَاحِبَةٌ ؕ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ ۚ وَهُوَ

ٻار ڪٿان هجن حالانڪ ان کي زال ڪانهي ۽ انهيءَ ئي ته هر شيءِ پيدا فرمائي ۽ سڀ ڪجهه اهو

بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿١٠١﴾ ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ خَالِقُ كُلِّ

جاڻي ٿو . هيءُ آهي الله توهان جو رب و٢١٣ ۽ ان کان سواءِ ڪنهن جي بندگي نه آهي ، هر شيءِ جو خالق

شَيْءٍ فَاعْبُدُوْهُ ۚ وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ وَّكِيْلٌ ﴿١٠٢﴾ لَا تُدْرِكُهُ

تنهن ڪري انهيءَ جي ئي عبادت ڪريو ، اهو هر شيءِ تي نگهبان آهي و٢١٤ اکيون ان کي گهيري نه ٿيون

الْاَبْصَارُ ۫ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ ۚ وَهُوَ اللَّطِيْفُ الْخَبِيْرُ ﴿١٠٣﴾ قَدْ

سگهن و٢١٥ ۽ سڀ اکيون سندس گهيري ۾ آهن ۽ اهو ئي آهي سڀ ڪجهه پورو خبردار.

ع ١٢ ٦ ١٨

و٢٠٥ يعني حضرت آدم مان .

و٢٠٦ ماءُ جي پيٽ ۾ يا زمين جي مٿان .

و٢٠٧ پيءُ جي پٺيءَ ۾ يا قبر جي اندر

و٢٠٨ پاڻي سان گڏيو ۽ ان مان جيڪي شيون پيدا ٿيون اُهي قسمين قسمين ۽ رنگارنگي .

و٢٠٩ باوجود ان جي جو انهن قدرتي دليلن ۽ حڪمتي عجائبات ان انعام ۽ اڪرام ، انهن نعمتن پيدا ڪرڻ ۽ عطا فرمائڻ جي گهُرَ هُئي ته ان ڪريم ۽ ڪارسازتي ايمان آڻن ، ان جي بجاءِ بُت پرستن هي ظلم ڪيو (جيڪو آيت ۾ اڳتي ذڪر ٿيل آهي) .

و٢١٠ جو انهن جي اطاعت ڪري بُت پرست ٿي ويا .

و٢١١ ۽ عورت کان سواءِ اولاد نه ٿي ٿئي ۽ گهر واري سندس شان جي لائق نه آهي ، ڇو ته ڪا به شيءِ سندس مثل نه آهي .

و٢١٢ پوءِ جيڪو آهي ، سو ان جي مخلوق آهي ۽ مخلوق اولاد نه ٿي ٿي سگهي ، پوءِ ڪنهن به مخلوق کي اولاد سڏڻ باطل آهي .

و٢١٣ جنهن جون صفتون ذڪر ٿيون ۽ جنهن جون اُهي صفتون هجن سو ئي عبادت جو حقدار آهي .

و٢١٤ توهان ۽ اهو رزق هجي يا موت يا حمل .

و٢١٥ مسئلو :- ادراڪ جي معنىٰ آهي ڏسڻ واري شيءِ جي پاسن ۽ حدن تي واقف ٿيڻ ، انهيءَ کي احاطو (گهيري ۾ وٺڻ) چوندا آهن ، ادراڪ جو اهو ئي تفسير حضرت سعيد ابن مسيب ۽ حضرت ابن عباس رضى الله تعالىٰ عنهم کان نقل ٿيل آهي ۽ جمهور مفسر ادراڪ جو تفسير احاطي سان فرمائن ٿا ۽ احاطو ان شيءِ جو ٿي سگهي ٿو ، جن جون حدون ۽ پاسا هجن ، الله جي لاءِ حد ۽ طرف محال آهي ، پوءِ سندس ادراڪ ۽ احاطو به ناممڪن آهي ، اهو اهل سنت جو مذهب آهي . خارجي ۽ معتزله و غيره گمراه فرقا ادراڪ ۽ رؤيت ۾ فرق نه ٿا ڪن ، ان ڪري اُهي ان گمراهيءَ ۾ مبتلا ٿي ويا ته انهن ديدار الاهيءَ کي محال عقلي قرار ڏنو ان جي باوجود جو نفي رؤيت نفي علم کي مستلزم آهي ۽ جيڪڏهن نه ته نه . جيئن الله تعالىٰ سمورين موجودات جي خلاف ڪيفيت ۽ طرف کان سواءِ ڄاتو وڃي ٿو ، ايئن ئي ڏسي به سگهجي ٿو ، ڇو ته ٻيون موجودات ڪيفيت ۽ جهت کان سواءِ نه ٿيون ڏسي سگهجن . ان جو راز هيءُ آهي ته ڪنهن شيءِ کي ايئن ڏسڻ جيئن اهو ان کي ڄاڻي . پوءِ جيڪا شيءِ جهت واري هوندي ، ان جي رؤيت و ديد جهت ۾ هوندي ۽ جنهن جي لاءِ جهت نه هوندي ، ان جي ديد سواءِ جهت جي هوندي . ديدار الاهي آخرت ۾ الله تعالىٰ جو ديدار مؤمنن جي لاءِ اهل سنت جو عقيدو آهي ۽ قرآن ، حديث ، اجماعِ صحابه ۽ سلفِ امت جي گهڻن دليلن سان ثابت آهي . قرآن ڪريم ۾ فرمايو ويو آهي ته وُجُوْهٌ يَّوْمَىِٕذٍ نَّاضِرَةٌ اِلٰى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ . هن مان ثابت ٿيو ته قيامت جي ڏينهن مؤمنن کي سندن رب جو ديدار حاصل ٿيندو . ان کان سواءِ ٻين گهڻين آيتن ۽ گهڻين صحيح حديثن مان ثابت آهي . جيڪڏهن الله جو ديدار ناممڪن هجي ها ته پوءِ موسىٰ عليه السلام ديدار جو سوال نه فرمائي ها رَبِّ اَرِنِيْٓ اَنْظُرْ اِلَيْكَ ارشاد نه فرمائي ها ۽ جواب ۾ اِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهٗ فَسَوْفَ تَرٰىنِيْ نه فرمايو وڃي ها . انهن دليلن مان ثابت ٿيو ته آخرت ۾ مؤمنن جي لاءِ الله جو ديدار شريعت ۾ ثابت آهي ۽ ان جو انڪار گمراهي آهي .

جَآءَكُمْ بَصَآئِرُ مِنْ رَّبِّكُمْ ۚ فَمَنْ اَبْصَرَ فَلِنَفْسِهٖ ۚ وَمَنْ عَمِيَ
توهان وٽ اکيون کوليندڙ دليل آيا توهان جي رب جي طرفان، پوءِ جنهن ڏٺو ته سندس ڀلو آهي، ۽ جيڪو انڌو ٿيو ته
فَعَلَيْهَا ۭ وَمَآ اَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيْظٍ ﴿١٠٤﴾ وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيٰتِ وَ
سندس نقصان ٿيو ۽ مان توهان تي نگهبان نه آهيان ۽ اسان اهڙيءَ طرح نمونا نمونا جون آيتون بيان ڪيون ٿا ۽ ٢١٦
لِيَقُوْلُوْا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهٗ لِقَوْمٍ يَّعْلَمُوْنَ ﴿١٠٥﴾ اِتَّبِعْ مَآ اُوْحِيَ
۽ هن ڪري ته ڪافر چئي ويهن ته توهان پڙهيو آهي ۽ هن لاءِ ته ان کي علم وارن تي واضح ڪيون. ان تي هل جو توکي
اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ ۚ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ۚ وَاَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِيْنَ ﴿١٠٦﴾
تنهنجي رب جي طرفان وحي ٿئي ٿو و٢١٧ ان کان سواءِ ڪو به معبود نه آهي ۽ مشرڪن کان منهن موڙ. ۽ جي
وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَآ اَشْرَكُوْا ۭ وَمَا جَعَلْنٰكَ عَلَيْهِمْ حَفِيْظًا ۚ وَمَآ اَنْتَ
الله گهري ها ته اهي شرڪ نه ڪن ها ۽ اسان توهان کي انهن تي نگهبان نه ڪيو آهي. ۽ توهان انهن تي
عَلَيْهِمْ بِوَكِيْلٍ ﴿١٠٧﴾ وَلَا تَسُبُّوا الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ
وڪيل نه آهيو. ۽ انهن کي گاريون نه ڏيو جن کي اهي الله کان سواءِ پوڄيندا آهن
فَيَسُبُّوا اللّٰهَ عَدْوًاۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۭ كَذٰلِكَ زَيَّنَّا لِكُلِّ اُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ۠
جو ته اهي الله جي شان ۾ بي ادبي ڪندا زيادتي ۽ جهالت سان و٢١٨ اهڙيءَ طرح اسان هر امت جا عمل سندن نظر ۾ چڱا
ثُمَّ اِلٰى رَبِّهِمْ مَّرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوْا يَعْمَلُوْنَ ﴿١٠٨﴾ وَ
ڪري ڏيکاريا. پوءِ انهن کي پنهنجي رب جي طرف موٽڻو آهي، اهو انهن کي سندن عملن بابت ٻڌائيندو. ۽ انهن
اَقْسَمُوْا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ لَىِٕنْ جَآءَتْهُمْ اٰيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ
الله جا قسم کنيا پنهنجي قسم ۾ پوري ڪوشش سان ته جيڪڏهن وٽن ڪا نشاني آئي ته ضرور ان تي ايمان آڻيندا
بِهَا ۭ قُلْ اِنَّمَا الْاٰيٰتُ عِنْدَ اللّٰهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ ۙ اَنَّهَآ اِذَا جَآءَتْ
توهان فرمايو ته نشانيون ته الله وٽ ئي آهن و٢١٩ ۽ توهان کي و٢٢٠ ڪهڙي خبر جو اهي نشانيون جڏهن اچن
لَا يُؤْمِنُوْنَ ﴿١٠٩﴾ وَنُقَلِّبُ اَفْـِٕدَتَهُمْ وَاَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ
ته اهي ايمان نه آڻيندا. ۽ اسان ڦيرائي ڇڏيون ٿا انهن جي دل ۽ اکين کي و٢٢١ جيئن انهن
يُؤْمِنُوْا بِهٖٓ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَّنَذَرُهُمْ فِيْ طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُوْنَ ﴿١١٠﴾ ع
پهريون ڀيرو ايمان نه آندو هو و٢٢٢ ۽ انهن کي ڇڏي ڏيون ٿا جو پنهنجي سرڪشيءَ ۾ ڀٽڪندا رهن.

و٢١٦ ته حجت لازم ٿئي.

و٢١٧ ۽ ڪافرن جي بيهوده ڳالهين جي طرف نه واجهايو. هن ۾ حضور محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي تسڪين خاطر آهي ته توهان ڪافرن جي فضول ڳالهين کان ڏک ويل نه ٿيو. اها انهن جي بدنصيبي آهي جو اهي اهڙن واضح دليلن مان فائدو حاصل نه ٿا ڪن.

و٢١٨ قتاده جو قول آهي ته مسلمان، ڪافرن جي بُتن کي بُرو چوندا هئا ته جيئن ڪافرن کي نصيحت ٿئي ۽ اهي بت پرستيءَ جي برائي کان خبردار ٿين. مگر انهن خدا کي نه سڃاڻيندڙ جاهلن نصيحت قبول ڪرڻ جي بجاءِ الله جي شان ۾ بي ادبيءَ سان زبان کولي. ان تي هيءَ آيت نازل ٿي.

جيتوڻيڪ بُتن کي بُرو چوڻ ۽ انهن جي حقيقت جو اظهار ڪرڻ طاعت ۽ ثواب آهي پر الله ۽ ان جي محبوب رسول صلی الله عليه وسلم جن جي شان ۾ ڪافرن جي بُرين ڳالهين کي روڪڻ جي لاءِ منع فرمايو ويو.

ابن انباريءَ جو قول آهي ته اهو حڪم پهرئين زماني ۾ هو. جڏهن الله تعالیٰ اسلام کي قوت عطا فرمائي ته منسوخ ٿي ويو.

و٢١٩ اهو جڏهن چاهيندو آهي تڏهن اقتضا مطابق حڪمت نازل فرمائيندو آهي.

و٢٢٠ اي مسلمانو!

و٢٢١ حق کي ميڃڻ ۽ ڏسڻ کان.

١٣ و٢٢٢ انهن نشانين تي جيڪي حضور محبوب نبي ڪريم صلی الله عليه وسلم جن جي هٿ مبارڪ تي ظاهر ٿيون هيون جيئن
ع ١٠ شق القمر وغيره ڇتا معجزا.
١٩